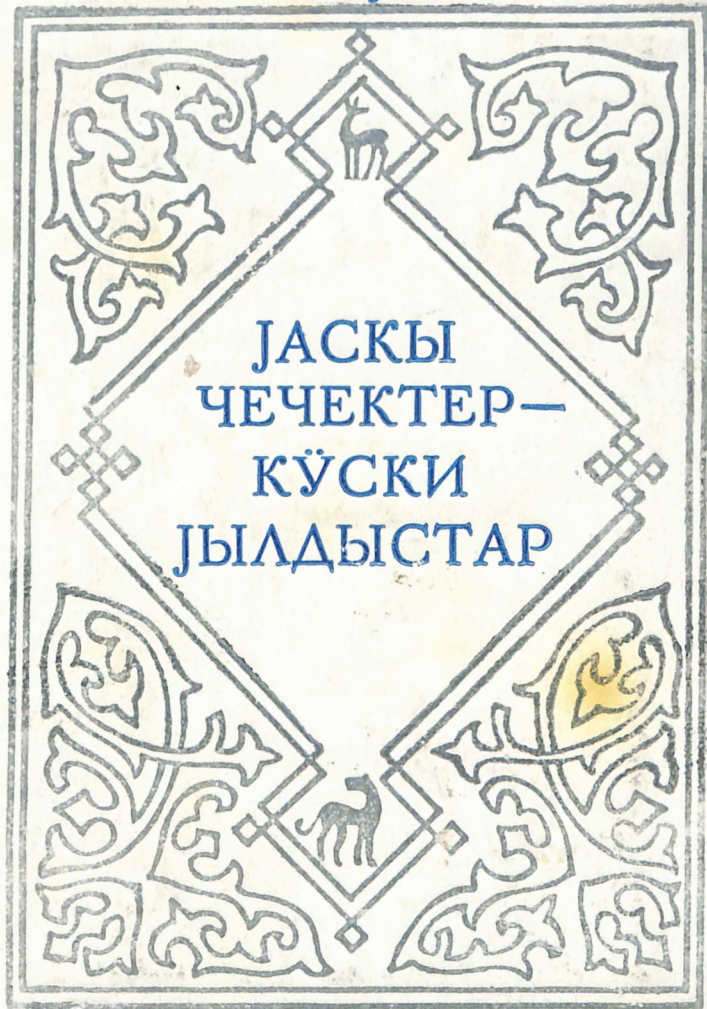

84(2=632.1)6
У 435

БОРИС УКАЧИН

ЈАСКЫ
ЧЕЧЕКТЕР—
КЎСКИ
ЈЫЛДЫСТАР

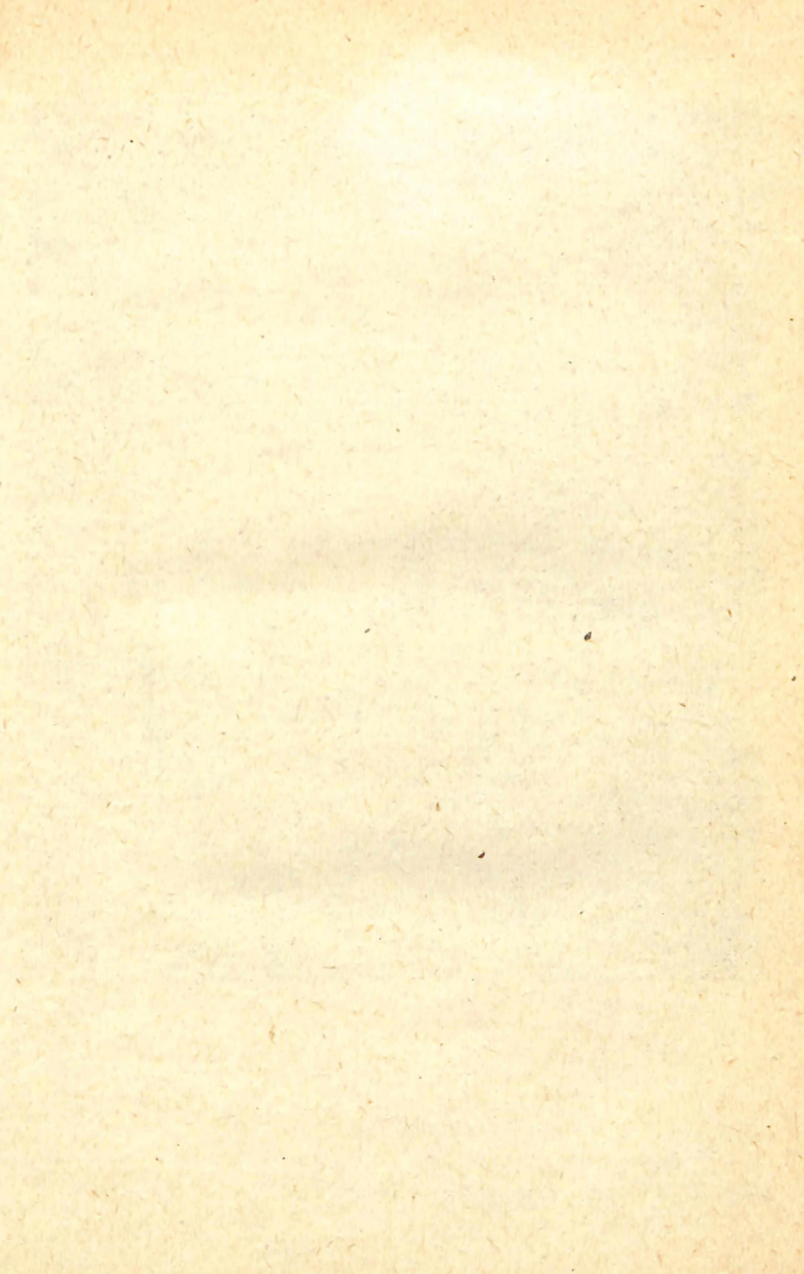
455570

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред. выдач

3 ТМО Т. I млн. 3. 2146—85

БОРИС УКАЧИН

ЈАСКЫ ЧЕЧЕКТЕР — КЎСКИ ЈЫЛДЫСТАР

ЎЛГЕРЛЕР
КОЖОНДОР
ТУУЖЫЛАР

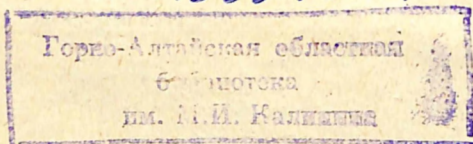
23

Алтайдын бичиктер чыгарар
издательствозынын
Туулу Алтайдагы бөлүги · 1986

84(2=632.1)5-5

С(Алт.)
У435

0 455570 V V

Укачин Б. У.

У 435 Весенние цветы — осенние звезды:
Стихи и поэмы. — Горно-Алтайск:
Горно-Алтайское отделение Алтай-
ского книжного издательства,
1986. — 312 с.

«Яскы чечектер — күски жылдыстар» — үлгерлердин ле тууларынын жаңы жуунтызы. Жаан ченелтелү ле талантту поэтинин жаңы жуунтызы «Айлымда», «Ак үүрлер», «Алтай туулардын туулары» ла «Айылдап жүрген ороондордо» деп бөлүктөрдөн турат.

50-жылдык юбилейине учурлаган жаңы жуунты автордын көпти билип көдүргенин, терен ле чындык санааларга келгенин көргүзөт. Автор бойынын көп тоолу үлгерлеринде уур чындыкты, жүрүмнүн ачузун жажырбай айдат.

У 4702070000—005 54—86
М 138(03)86

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1986.

5-УБЧ-74-К7

КЫСКАРТА БОЙЫМ КЕРЕГИНДЕ

Мен 1936 жылдын 18-чи февралинде (кочкор ай) Ондой аймакта чыккам. Бастыра аңылу бичиктерде мени бу аймактын Кайрылык журтында чыккан деп темдектелген. Бу журт ла онын улузы керегинде мен көп бичигем. Же эмди бежен јаштын тапту бийик бозогозын алтай базып, јартын айдар болзо, мен бу журтта чыкпаган киж и эмтирим. Менин чын чыккан јерим — та Урсулдын Талдузы, та Караголдын Куладызы... Алтай јоннын айдыжыла болзо, бойынын чыккан, ак-јарыкты баштап ла көргөн јерине келген киж и ого јада түжүп анданар јанду. Мен бойымнын чыккан журтымды чокым билбес учун, јүрүмимнин көп лө сабазында шак ла ол Кайрылыктын тоозын-тобрагына андангам. Бежен де јажымнын кийнинде арткан јүрүмде, — ас бол, көп бол, — бу ок Кайрылыктын тоозын-тобрагына тайанып, онын кутук сууларынын јарадына тизелей түжүп, суузынымды кандырып, сын-аркамды јенгилтип јүрерим.

Энеден чыккан ла бойынча, эр-јажына эдетен ижин баштаган киж и бу ак-јарыкта бүтпеген. Айдарда мен де СССР-дин Бичиичилер союзынын членине кирип, поэт, писатель деп ададардан озо бу ла Кайрылык журттын колхозчызы болгом. Бугул тарткам, өлөң чапкам, јылкы мал кабыргам. Эрјине атты эркеледип ле сүүп, ого јүрегимди ле киленкейимди бергем. Байла, менин адам, Укаачы, сүрекей эмдикчил киж и болгон, мен ондый ок болорго јаштан ала санангам. Онын да учун эмдик тайларды јиит тужымда ас эмес үретен ле минген эдим.

Көп бичиичилердин акту бойлорыла таныжып, је көп нургулай омордын јадын-јүрүмдери керегинде бичиктерден кычырып, бала тужынанг ала бичиктерди сүүгендерин ле кычыргандарын билип алдым. Же менин бала тужым омордыйынанг чик јок башка болгон. Менин јаш тужымда элден ле озо билгеним — бозулар ла кулундар. Оморды кичеери, омор

ды кабырары ла олорло ойнооры, байла, менин баштапкы кычыратан бичигимди солыган болор.

Улгер бичийтен керек школдогы жылда-рымнан башталды. Мыныла колбой, литературада бүдүргөн ижим керегинде айтпас аргам жок эмтир.

Менин баштапкы сүүнчим — ол баштапкы кепке базылган үлгерим. Үлгердин ады «Адым, мантазан» болгон. Оны «Алтайдын чолмоны» газеттин редакциясына алып келеримде, ол өйлөрдө (1952 ж.) мында иштеген поэт Владимир Васильевич (Кучияк) Качканов бажынан ала учына жетире түзедип, кандый да кеп-сүргө кийдире жазайла, кепке баскан эди. Керек шак ла мынан башталган. Онон арыгызын онон бериги жүрүмнүн жолдору көргүзөт. Айдарда, онын кийиндеги сүүнчилер:

1961 жыл — «Жолдор» — менин баштапкы үлгерлик жуунтым. Мынан озо, он классты божодоло, мен үч жылдан артык Совет черүде жүргөм. Онын учун бу баштапкы үлгерлик жуунтымда солдаттын салым-жүрүми керегинде үлгерлер ас эмес болгон. «Жолдор» чыккан кийинде поэт Лазарь Кокышев, байла, жолду ла чын кокырлаган: «Совет черүден Борис Укачин келди, совет алтай поэзияга солдаттын сопогын кийдирип ийди...»

1966 жыл — «Ветка горного кедра» деген үлгерлик жуунтым баштап ла Москванын «Молодая гвардия» издательствосунда чыккан. Үлгерлик бу орус жуунтым ажыра баштап ла меге Москва көргөн, а мен Москвага көргөм.

1968 жыл — «Чанкыр тенгерилү жер» деп жуунтым чыккан. Бу жуунтыга кирген үлгерлер «Земля синего неба» деген бичигимде 1970 жылда «Советский писатель» издательстводо чыккан. Ого кирген ончо үлгерлерди жарлу совет поэт Борис Слуцкий көчүргөн.

1971 жыл — повестьтеримнүн ле куучындарымнын баштапкы жуунтызы. Шак бу өйдөн ала мен прозага аяру салып, оны бичиир марды бедреп, эмдиге жетире үренип жадым.

Быылгы жылга жетире мен алтайлап, орус-

тап ла орооннын эл-жондорынын тилдериле ту одуска шыку бичик-жуунтылар кепке ба-зып чыгардым.

1982 жыл — Москвада «Правда» издательство «До смерти еще далеко» деп повезимди орус тилле 100 мун тиражту чыгарды.

1986 жыл — быыл СССР-дин Верховный Со-едининг «Известия» издательствозы менин мынчага јетире бичиген прозамнын эн артык дегенин талдап, орус тилле чыгарарга беле-тейт. Бу бичик «Ээлү туулар» («Горные ду-хи») деп адалып чыгар.

Менин бу айтканымды калай көрзө, поэ-тинг жүрүми байрамга түнгей — ылгый ла сү-үнчилерден ле једимдерден туруп јат деп билдирер. Је бу ок өйдө кажы ла кижинин жүрүминде бойынын јаан ла кичинек уур-јүк-тери ас эмес...

Мен үч јаштудан ала ада јок, јарымдай өскүс өскөм. Онын да учун адалу балдардын билген ырызын ла көргөн, сакуган сүүнчи-лерин мен кайдан билетен эдим. «Адалуны көргөмдө, / Алты аркакту торкодый, / Адазы јокты көргөмдө, / Айылда жүрген јалчыдый» — деп, алтай кожоннын ачу сөстөрин, байла, мен ок чылап, адазы јок өскөндөр сананып тапкан болор.

1978 жылдын сыранай ла јараш деген күүк айында мен энемди јылыйттым. Эр-темине је-дип, таң алдынан айылду-јуртту, үч уулду ла качан да туура салбай, карузып сүүген иштү де тужым болзо, је бу јылыјту меге эн јаан, эн ачу согулта ла коромјы болуп эмдиге јетире артканча. Бу мындый улу јоксыныш ла коромјы, байла, мен бу айлу-күндү ак-ја-рыкты арттырып, бойым јыгылган кийнин-де, — јаныс ла ол тушта јоголор туру... А би-чиништин јажытту аалгазын јазаптап јазап, онын уур-күч чийүлерин чечерге ченешсен, — баш болзын! — бажын айланар.

Мынан улам сананзам, чындык бичинчи билип алган бийиктерден јаантайын ла жүрүм-нин билдирбес бийиктерине ле карануйына јол бедреп јат. Бичинчи жүрүмнин кечеги ја-рыткышту ла јарт јолдорын ундып, кажы ла

тарый таныш эмес «талалар» бойына ачарга кичеенет. Кажы ла бичип божоткон үлгердин, куучыннын, повестьтин ле романнын кийнинде оны чүмдеген бичиичи «өлүп» жат. Онон ойто өңдөйип ле тирилип, жаңы кижиге, жаңы бичиичи болуп, бойынын жаңы произведениезин канайда жайаарына, канайып бичиирине ойто ло үренет. Бичиичи космос кууп учкан ракета ошкош. Там ичкери барганы сайын ракетанын үйе-текпиштери канайып күйүп ле үзүлүп түжет, бат, бичиичи чала ого жүзүндөш. Шак ла ол тушта сенин эткенин, тапканын солун болор, шак ла ол тушта сен кандый да жедимге жедип, амадуунды ал согорын...

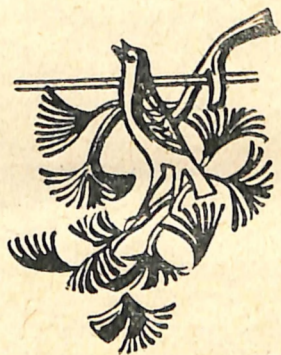
«Жаскы чечектер — күски жылдыстар» — бу менин азыйдан бери бичиген үлгерлеримнен ле тууларымынан талдап алган жуунты эмес. Бу белек ошкош бежен жажымнын бүткениле колбой менин ээчий чыгарган жуунтым. Эскидеги бичигенимнен бу жуунтыга жүк ле «Карана» деп тууы кирген. «Кара күчүк, карган Атраш ла мен» деген кыскачак тууыны мен жангырта жазагам.

Бу жуунтынын база бир жаңы немези — ол өскө ороондор: Япон жери, Сингапур, Вьетнам ла Монголияда жүргенинен улам бичилген үлгерлер ле «Жүгүрүк монгол» деп тууы.

Бежен жажымнын бери жанында канча кире жүрүмүм, канча жылдарым арткан?.. Ол керегинде көп сананбай, ары ла иштенип, бичинип отурзан, ол артык. Айдарда мен билип алган бийиктеримнен билбейтен бийиктерге ойто ло катап онон ары барып жадым. Бичиичинин уур жолдорунда жаңы бичиктер бичиирге үренип, үредүүмнүн учын көрүп болбой отурум.

АВТОР

АЙЛЫМДА

ЈАСКЫ ЧЕЧЕКТЕР — КЌСКИ ЈЫЛДЫСТАР

Јаш чечектер јайына быжала,
Кўски жылдыстар болуп кубулды.
Јаңыстан ўлгерлер табынча жуулала,
Јаңы жуунтым болуп калды.

Кажы ла бичиктер бирден биригин,
Бичик-каназы болуп калар.
Јўрўмдик чынды бедреп ле келип,
Бичигимди амадап, кем де ачар?..

Јаскы чечектер тынын ла тыныжын
Јолдыкка саларга амадаган эдим.
Сўстўр сынғылап, келишпей тыгыжып,
Сўримди тўжўрип, кыйнаган эди.

Јылдар ўдўт. Мен јажадым...
Јарым чактын јўги јардымда.
Ўлгерлер чўмдеп, ўренип ле јадым,
Ўргўлјик сўстин јажыды кайда?

«Јаскы чечектер — кўски жылдыстар» —
Бу кўрен кўскиде јаңы ла ондодым.
Јылдыстын јаркынын сўстўрдўн табыгар,
Јаңы бичигим слерге сыйладым!

БОЙЫМНЫҢ СҮР-КЕБЕРИМ

Бажымнын чачтары — желбер төңөзөк,
База бир көрзөм, койу булуттар.
Мандайым — жалаңдый жаан ла жалбак,
Туура кезилет терен чырыштар.

Ол чырыштар менин сүрген
Кыранын, айса, кырлак жолдору?..
Ол эмезе менин чүмдеген
Чүми жок үлгердин узун жолдыгы.

Эттен жүзим элбек ле сөөкилен,
Эриксем, ачынзам, тоштый килен.
Эки кабагым бийикте карарат,
Эки тирү кучкаштый отурат.

Лыкпык көстөрим — бычактын кылузы, —
Жалакай, сүмелү, сүйүнчилү, киленкей.
Көргөн жүрүмнин ырызы, ачузы
Көзимнин чогында суракту күйгей!

Кырландый эмес, тумчугым кичинек,
Кандый да болчок ол төңичек.
Эрикчел көгөрөт эки эриним,
Эрлү кыжырайт, ачынзам, тиштерим!

Кезикте менин жолдорым кызык,
Канайдар оны — кылыгым кызу.
Качан да токтобойт өйимнин тибирти,
Канымда онын канчалык кимирти.

1983. Какай жыл,
жаан изү ай.

АЙ САЛТАРЛУ АЛТАЙ ЖЫЛДАРДЫҢ ЖЫЛЧЫЗЫ

АЛТАЙ ЖЫЛДЫК ТООНЫҢ ОН ЭКИ АЙЫ

Он эки айы керегинде
он эки жанардын ончозынан
озо айдылган жанар

Он эки ай — он эки жанар,
Кажы ла жанарда — он эки жолдык.
Алтай жүрүмнүн аалгазын жаңылтар
Он эки жанарым — он эки кылык.

Он эки ай — он эки жанар,
Кажы ла жанарда бойынын кабайы.
Тенери, Тенгис, Кижиле жалаңдар —
Тегиндү эмес, сөзистин байы.

Он эки жанар — он эки айланчык,
Ончозын ойдин өдүмү жарытсын!
Көргүспей калзам, канайдар, кайдалык,
Көзимди кара кускун чокызын!

Баштапкы жанар

ЧАГАН АЙ — АҚ АЙ

Чаган, чаган, чаган —
Чакырап келер ак ай.
Түндеги чанкырда чагылган
Түмөн жылдыстар жерди алкагай.

Узун тымыктын үстибиле
Уулдарымнын чаназы шуулазын.
Куйулып барган ыраак изиле
Күн жүгүрүп, кожо ойнозын.

Апагаш кардын ыйык үстине
Амырдын күүзи араай урулгай.
Аңдар арттырган коркынчак истерле
Кыш кыжрап, Алтайдан ырагай.

Экинчи жаңар

КОЧКОР АЙ

Кайда да кайыр кырларда
Кочкордын мүүзи «корс» сынды.
Алтай кижиге айлында
Кош казанын кайнатты.

Кызыл жалбыш кызула
Кара казан кайнады.
Семис эттин жыдына
Соок кыш жылыды.

Обооны оронгон ийт дезе
Ондо чыдажып болбоды.
Амтанду сөөктү сезеле,
Айлын корып, үр чыкты.

Учинчи жаңар

ТУЛААН АЙ

Кыштын корон сооктору
Кырларды ажып ойлоды.
Жердин жети сокоры
Жер алдында ойгонды:

Айу өрөкөн анганды,
Араайын жылан тынданды.
Өркө, Борсык, Тарбаган —
Өскөзи де күнге тартынган.

Кечегизининг туйкаазы
Кеен ле иле көрүнөт.
Энезининг туфлязын
Кызычак кемјип кееркенет.

Төртинчи жанар

КАНДЫК АЙ

Күннинг чокторы — алтын жанмырлар
Көктөн суртулдап, сапталат жерге.
Караңгуйда табынча тынданып тазылдар
Катап ла ийделү тебинет жүрүмге!

Ачык тенгери ле телкемдер алдына
Агаштар керилип, кептерин кубултат.
А жер, тойу ла семис уй чылап,
Јаска мелиреп, уур тынат.

Кандык ай... жерди тешкилеп,
Канчазынан озо кандыктар кызарат.
«Бис жаңы үйе!» — дешкилеп,
Былтыргы куудангдар үстинде
кыйгырат.

Бежинчи жанар

КУҮК АЙ

Куүктинг канадына капсылып алала,
Учуп келди куүк ай...
Јанган куштар үндерин угала,
Јаңыдан жаңырат жебрен Алтай.

Кажы ла күүктин тамагынан
Та кан, та будуктар чачылат:
Ачу ла агару жаңарына
Агаштар жажарат, чечектер чагылат.

Күүк ай... Алтай кижинин
Күүни кенип, сыны сергийт.
Кыштуда бүдүргөн кыйынду ижин
Жас экелген некелте селийт.

Алтынчы жаңар

КИЧҮ ИЗҮ АЙ

Үлкер-Мечин жылдыстарды
Үзе-сыйра эм тартып,
Кичү изү ай сундуртты
Кижилик жерине једер деп...

Тенгериде бүгүн Мечин јок* —
Кыштын ла сооктын ээзи.
Кичү айга элбек јол —
Келген јайдын кереези.

Мечин — соок жылдыстар
Јайгыда јажынат сууларда.
Кырабыс, кырлар, јаландар —
Кичү јайдын кучакта.

* Тенгериде бүгүн Мечин јок — јайгыда Мечин жылдыс көрүнбей јат.

Җетинчи җанар

ЈААН ИЗҮ АЙ

Кайрылык... Таныш эмес чырайлар,
Је кандый эрлер, кандый кыстар!
Кажы ла күн той, биле ле сайын

кабай —

Алтайда јаан изү ай...

Эликтердин чааптары эдискилейт

аркада.

Курагандар, кулундар кутустанат

жанымда.

Алтан айры өлөңлө сүт јаарзыгай —
Алтайда јаан изү ай...

Бу чанкыр тенери качан да онбостый,
Бу чанкыр тууларды кем де

оотпостый...

Айдары јок сүүнедим — эбире кидим

јай, —

Алтайда јаан изү ай...

Сегизинчи җанар

КҮСКИ КУРАН АЙ

Күски куран ай —

Курандардын мантап баштажы.

Отту канга чыдашпай,

Олордын сүүшке күйүжи.

Јайлулардан малчылар

Јабызай көчөт ичкери...

Баскан малдын истери

Балкашка бадалып сооп калар.

Улкер-Мечин жылдыстар
Тенериге чыгар ой келтир.
Керекшиндер кептү жылдыстар —
Курандар таныбай сүрүштир.

Тогузынчы жаңар

КҮСКИ СЫГЫН АЙ

Ол жанында аркада
Амыргызын сыгындар сыыладат,
Карлу сындарда, бу мында,
Каруузын бирүзи сыктадат.

Күски сыгын бу айда,
Күрере бышкан Алтайда,
Сыгындардын сыныкпас күүзи —
Жер ле Тенери колбузы.

...Этке айдап малысты
Эрикпейт эпчил цыгандар.
Кырларда ла кызу элесте
Эштерин бедрейт сыгындар.

Онынчы жаңар

ЎЛҮРГЕН АЙ

Кайын ла терек бүрлери
Какталып карга бастырды.
Кеткин куштар үндери
Кейде качан сооп калды.

Мөш, чиби ле карагай
Мөнгүлик жүрүмдий жажарат.
Агарган сындар ол сындай
Агуна куштар жарыжат.

Ұлүрген үшкентип божобойт —
Ұргүлжик мөнгү мөш болзом мен!
Абакайым жорыкка мени божотпойт —
Агуна кылыгын алдың ба сен?

Он биринчи жаңар

КҮЧҮРГЕН АЙ

Күчүрген ай... оок суулар
Карла, тошло жабынды.
Жайа аккан жаан суулар
Жаактай тонуп баштады.

Семис жылкылар сойоло,
Согымдап алтыр жерлештер.
Кызыл тыттар жыгала,
Кулаштап билет көчкүндөр!

Эне жеримле базадым,
Элебес чындыкты эзейдим:
«Одын-суунын жуугы жакшы,
Төрөгөн-тууганнын ыраагы жакшы...»

Он экинчи жаңар

КЫШКЫ КУРАН АЙ

Өй деген тайганын ол жанында
Жыл бажы — чаган ай...
Өй деген агыннын бу жаратта
Жыл куйругы — куран ай...

Кышкы куран ай келгенде,
Кынжыкпас кырлар соокко кыжырайт.
Чаган башталып, чакырт эткенде,
Тоштор тонгылап, тенери шангырайт.

Чаган ла куран бу айлар
Чактарга чырайын танышпас.
Ой деген тайганы кем бузар —
Ажып олор качан да тушташпас!..

**Он эки айы керегинде
он эки жанардын ончозынын
учында айдылган жанар**

Он эки ай — он эки жанар,
Олорды бүгүн бичип божоттым.
Он эки жолдык — күүнимде куштар,
Телекейге ончозын учуруп жадым.

Он эки айды ончозын тоолоп,
Ойди алтайлап көрөргө кичеенгем.
Он эки үлгерлик жолдыкты толгоп,
Олорго иженип, жоныма бергем.

Je жүрегимнен жүткүүлим жок болзо,
Jүзимди келип, сөстөрим өртөзин!
Көзимнинг чогы олордо болбозо,
Көзимди кара кускун чокызын!

1985. Уй жыл, тулаан ай.

АЙ САЛТАРЛУ ОН ЭКИ АЛТАЙ ЖЫЛДЫҢ ЖЫЛЧЫЗЫ

Он эки жыл керегинде
он эки айдыныштын
ончозынан озо айдылган сөс

— Өй, жаңы үүр жаңарлар баштадым,
Жайажып бер деп, сеге баштандым...
Жылдардын кажызын озо алайын,
Кажызыла мен жаңар ачайын?..

— От жаантайын — От бойы,
Өскө өңлө ол күйбес!
Өй дө бойы Өй болор —
Өскөлөнбөс, үлелбес!..

Жылдарга, айларга, күндерге
Кижиге мени бөлиген.
Учар эдим улайын көндүрө,
Же кижиге мени бийлеген!

Өлгөн кижиге кожо
Өйдин де элеси өлөт.
Же өдүрүм, тирүү кожонго
Өй дө кожо өлбөй өдөт!

— Өйүм ле жонум — эки канадым,
Өкпөөришти мен олордон аладым...
Жаңарым жаркынду болор айса,
Бойлоры керегинде тындулар айтса?

— Кем Поэтти жакарар жаргылу?!
Поэт кемге де багынбас аргалу!..

— Айтканыңа, Өй, алкыш айдайын,
Артканың жылдардан сурап угайын.

І. ЧЫЧКАН ЖЫЛДЫҢ АЙДЫНГАНЫ

Төө мени женип ле жектеп,
Жылдык тоого кийдирбес деп жазанган.
«Күнди озо кем көрөр?» — деп,
Күч маргаанды ол жарлаган.

«Күнчыгыш жаар көрбө» — деп,
Көмөлип мени ол жакарды.
Узун мойнын кейге кермедеп,
Күнчыгыштан күн сакиды.

Төө өркөжине мен отуруп,
Күнбадыш жаар көр жададым,
Эрке туманга эмди ородып,
Эртелеген күнди көрбөс жадым!..

А төөнинг мойны там бийикте,
Күнчыгыш тегери түбинде.
А мен күнбадышты каруулдап,
Бйлап жадым кородоп...

Же кенете: «Күн!» — деп кыйгырдым,
Жаткан жаан төөни коркыттым.
Чыгыштан чыккан күннинг тагдагын
Бадыш кырдан мен озо көрдим!..

Улу төөни мынайып жендим,
Учурлу жылдык тоого кирдим.
...Кичинек мен. Же сурт эдерим,
Жымжак жыл деп ададып жүредим.

2. УЙ ЖЫЛДЫН АЙДЫНГАНЫ

Мен — айры туйгакту,
Айры жыдадый мүүстү
Айылдап келдим — уткыгар,
Адырманду тилиме азыралдан
салыгар!

Тумчугым үлүш ле соок,
Туйгактар алдында жыл да соок.
Көригер: кардын быжыл калынгын,
Көригер: улыган жоткон калабын!

Көк өлөннөн бербезегер,
Көөрчөк тө, сүт те жок болор.
Ондый некелте билбейтен бедеер, —
Одоор өчүп, күли боророр!

Туманду тегериде бозоргон жылдыстар
Туйгагымды жарып, тегери көстөди*.
Олордын соок тыныжы, улустар,
Жадама багынып, жерге түшти.

Мен — Уй жыл болорым,
Узун куйрукту, айры туйгакту.
Тойо жиир курсак сураарым,
Тойбозом, — мен көрмөстү**.

Жаантайын мен эжикте турарым,
Жарылган айры туйгактарлу.
Ээм тойдырза, үлкей болорым,
Эмчегиме батпас ак сүттү.

* Туйгагымды жарып, тегери көстөди. Кеп-куучын аай-ынча, тогмок сууда жаткан жылдыстарды, ойто катап соок болбозын деп, уй балбара базып саларга сананган. Же жылдыстар уйдын туйгактарын жара согуп, тегери өрө кууй берген.

** Тойбозом, — мен көрмөстү. Кеп сөстө уй бүдөр чагында көрмөстү мал дежет. Онын да учун мүүстери эки айры, жер чийген узун куйрукту.

3. БАР ЖЫЛДЫҢ АЙДЫНГАНЫ

Баатырдан алган кабышту
Бар жыл база ла келдим.
Аркыраган казыр табышту
Ала-чоокыр бу жеттим.

Тенериде кыймырт ол көстү
Жылдыстар тоозын кем табар?..
Мен канча өлөлү, канча жылдысту, —
Тоозын чокым кем айдар?..

Жылдыс тоозы ырысту,
Жылдыс тоозы түбектү
Жылга кирген казыр бар, —
Тиштерим канча, айдыгар?

Je кижиге бойы тийбесе,
Кижиге мен тийбезим.
Жиирге кудай андар берзе,
Жемидим, мөрим бу дейдим.

Кудай мени жайаар тушта,
Тудар болзо, тутсын деген,
Тудуш ла коркып жүрбезин деген, —
Ончозын жеңедим мен тайгада!

Ай малталу Кижини болзо,
Мен ченеерим качан да болзо!
...Түбегим менин — жылдыс тоозы,
Ырызым база — жылдыс тоозы.

4. КОЙОН ЖЫЛДЫН АЙДЫНГАНЫ

Уккур узун кулактарлу
Койонды кемеер билбейтен.
Апагаш кар эм куйакту
Агаран эдип келдим мен.

Жай келгежин — жай болорым,
Күс келгежин — күс болорым.
Мен чекчил Койонок,
Менен база кем омок?..

Арка-мойным сыймагар,
Айдары жок жымжак мен.
Ары болзом, адыгар,
Ок тийбейтен тарма — мен!..

Бөрүлөр жадар бөлчөктөр
Менин эмес, билерим,
Түлкүлөр таппас тыш жолдор
Түнгеи ле таап жүрерим!

Койон болгон бу бойым
Койу түгим жып-жымжак.
Ак-жарыкта мен жайым,
Ак куйундый мен чыйрак!

Тудуп мени албазаар,
Тудар менде куйрук жок.
Жымжак жыл деп мактагар:
Жайымга, сүүнчиге баштайт жол!

5. УЛУ ЖЫЛДЫН АЙДЫНГАНЫ

Эн кичинек чычкан
Элестелип өткөн жылдарга кирди.
Эн жаан Улу-кайракан —
Мен канайып кирбес эдим!

— Баштапкы жерге тургуссын! — деп,
Бийиркеп, мен күзүрт эткем.
— Чычканнан жөп керек! — деп,
Чынаркак жылдар каткы эткен.

А Чычкан кенете борос эдип,
Сыртыма чыгара калыды.
— Кемди кем минет! — деп,
Келип өчөш каткырды.

Кулугурды мен сыртымнан
Мергедеп ийерге санандым.
Бойым бойымнын сыртыма, —
Батаазын! — једип болбодым!

Кородоп коркышту силкиндим, —
Коскорылып јер де силкинди.
Алан кайкап, аңдар да коркыды:
Алтай жылдык тоолорго кошты.

...Эртеден телекей салымын санангар:
Телекей јеткерлү тамынын кырында.
«Улус, кестемкей слер болыгар!» —
Эбирерим ойто эки мун жылда.

6. ЖЫЛАН ЖЫЛДЫҢ АЙДЫНГАНЫ

Мен жылан — казыр жыл,
Кайда ажу, кайда жол —
Сакып жажытту чыгарым,
Оштөжип ончозын чагарым!

Мен күйүнчек, не десе,
Учайын дезем, канат жок!
Мантап жүрер буттар жок,
Же жылып та мен жүрзем,

Коронымла каандар
Каандарды корондогон.
Жайалта жок жабыстар
Жайалталарды жоголткон.

...Төртөн бир жылды эзегер,
Ада-Төрөл жуу болгон.
Канга тойбос фашисттер
Каныркап кожо ойногон.

Мен — Освенцим, мен — Майданек,
20 миллион кижиге жуткам.
Каргагар жыланды, кайдалык,
Качан да ойто жыл алгам!

...Күн алдыла жылтырап,
Жылып барып жадырым.
Керектү өйдө жылбырап,
Койноорго кирип аларым.

7. АТ ЖЫЛДЫН АЙДЫНГАНЫ

Туйгактарым жаңылып,
Таштарга, тошторго от чагат.
Шуурган жалым жайылып,
Шунуп келдим жылдык Ат.

Күмүш үйген суксын деп,
Кудай мени алкаган.
Кижиге нөкөр болзын деп,
Тенгериден јерге аткарган.

Киштеген үним күскиде
Турналарла кожо кунугат.
Кижинин күр-көксине
Ээн эрикчел томылтат.

Мен — Ат. Јууга кирип,
Өштүлөрдөн өч алгам.
Алтай кижиге азык болуп,
Аскан казанында кайнагам.

Је түңей ле мен кижиге —
Кижиден артык нөкөри.
Јолына онын, ижине
Јыгылгам, јыгыларым көңкөрө!..

Кулагымла айга мен тийип,
Куйругымла јерди мен чийип,
Јылгыр ла јенил өдөрим,
Јыланды тепсей базарым!

8. КОЙ ЖЫЛДЫН АЙДЫНГАНЫ

Кижиге азыраган малда
Менен ле боду тынду жок.
Же кажы ла өйдө, кажы ла талада,
Кой жылда — жаман жок.

Мен — Кой. Менин түгим
Меелей де болуп түүлет.
Кижиге жажына мен кийим —
Костюм, арчуул эдилет.

Мен — базынчык. Жүк ле кой.
«Айылчы түшсе, — кой сой,
Той башталза, — кой сой!» —
Канайдар, ырызы жок мен кой!

Канайдар, бүдеримде улу Кудай
Кижиге кул, курсак эдип жайаган.
Кулагым Кудайды тындабай,
Калак, кемди тындайтан?!

Же кижиден киленкей жогынан
Мен де күнди көрбөзим.
Бойымды узунду жылына
Азырап, кичееп болбозым.

...Мен — Кой. Жымжак өдөр жыл.
Өштөжөр менде күч жетпес,
Өнөтийин кырма некебес
Мен жыл. Түктый жымжак жол.

9. МЕЧИН ЖЫЛДЫНГ АЙДЫНГАНЫ

Мен — Мечин-Кижн-Кийик,
Кижиликпиле киндигим бирлик.
Он эки жылдык тоого кирип,
Ойто келдим мен эбирип.

Кыш быжыл көпти өлтүрер,
Курлаадан ажыра кар түжер.
Же улайын келер жас ла жай
Улуска ырыс сыйлагай.

Эрте жаска карлар кайылар,
Суркурап жарыжар суучактар.
Күүктер эдер эскини жангырта,
Агаштар тынданар Алтайда жангыдан...

Ашла жаскы кыралар жажарар,
Жайгы жанмырлар оморды сугарар.
Быжыл төрөл жереерде
Быжырт бүдер жиилектер.

Алтайды кезери, айтпазын, токтобойт,
Электрокиреелер эмдиге тымыбайт.
Кузук та быжыл тууларда бүдер,
Же кайда озогы байлык мөштөр?..

Мен — Мечин-Кижн-Кийик,
Кижиликпиле киндигим бирлик.
Кижн — ойгор. Же орчылан түбекте.
Килемжи ле алкыш бар ба Кижиде?!

10. ТАКАА ЖЫЛДЫНГ АЙДЫНГАНЫ

Такаа жылдын ач магы
Тапту жаан таркаган.
Барга-жокко тойбос тамагы
Бастыразын јудуп, ажырган.

Такаа жыл жаантайын ач:
Тыму, јут, аш чыкпас.
Туура тур, јолдон кач,
Торого не де чыдашпас!

Торого — өлүм карындаш,
Јүрүм ого жаан јеткер!
Өлүм тороны карындайт:
«Ончозын өлтүр, оот, жемир!»

Такаа үним тамактан
Тандар сайын калактайт.
Кара-туйук ыраактан
Кара торо кармадайт.

Улу јуу ла јенү кийнинде
Удады. Узак ла база мен јүрдим.
Токынал билбес бу јерге
Торо до, Ырыс та экелдим!

Удабай катап мен келзем,
Уур тороны ойто экелзем,
Өзөгөөрлө бийик болыгар,
Өлүмди Ишле бактыргар!

11. ИИТ ЖЫЛДЫНГ АЙДЫНГАНЫ

...Кудай мени жайаарда,
Жылангаш эдип жайаган.
А Кижини жайап салала,
Тынына Кудай атанган.

Мени десе, «Кижини
Каруулдап жат!» — деп жакарган.
Канайдайын, эдүни, —
Эрлик келип жайнаган:

«Жажына жиир курсак берерим,
Жабынар жылу тон берерим,
Эмди ле Кижиге божот!» — деген,
Эбире базып, ол ээреген...

...Эх, Кижиге Эрлик жууктайла,
Тынын кенете тынып ийди!
А мени десе ол каргайла,
Түктү тере жаап берди!..

Эх, Кудайдан тынды алган болзо,
Кижини мөнгүлик болор эди!
Эх, Эрликке бүтпеген болзом,
Эмди таштанчы жибес эдим!..

Мен Кижининг алдына
Бүдөр чактан бери бурулу.
Онын да учун онын адына
Жажына агару болор учурлу!

12. КАКАЙ ЖЫЛДЫҢ АЙДЫНГАНЫ

Мени жаман жыл деп,
Келеримнен жондор торт коркыйт.
Кижининг колында жеткерден
Канайып бойлоры коркыбайт?!

Же кату жылды мен, Какай,
Кайдарым, бойоор бодогор?!
Балдарым көп. Удабай
Кыш түшсе, не болор?..

Балдарым бастыра шылба-тас,
Сүт керек не чыдаарга.
Кантырды карамдабай, жер кас,
Кайран тазылдар табарга...

Мен, Какай, айланып келзем,
Албаты өзөр, көптөөр жанду.
Ненинг учун ондый дезе,
Какай калын, жаан үүрлү.

Кандык, көгөзин, жонжолой, саргайды,
Канча жүзүн жиир өзүмди,
Кату чактарда Кижиге көргүскем,
Кижиге меге нени көргүскөн?..

Кижиге баштап ла тары тапкан,
Кижиге — ачана, атом ачкан...
«Санан, Кижиге, үстинде Кудай!» —
Санандырат сени жерлик Какай.

**Ай салтарлу
алтай жылдык тоонун
он эки жыл керегинде
он эки айдылганынын
ончозынын учында
автордын сөзи**

Уй жыл. Тулаан ай. Соок. Жоткон...
Кижн бажынан кар ашкан.
Јаш тымучүчкүрнп, Алтайды айланат,
«Ак-јарык тымуда!» — Радио ајдат.
Больницада бодонуп, бойым јадырым.
Бажым оорыйт. База жүрегнм...
Барып јаткан бастыра јолдорым
Буудактар эмтнр. Уур жүгнм...
Оорып жадала, алтай јылдардын
Аттарын адап, алтамдарын тындадым.
Кижнге бернлген кыскачак салымнын
«Кыйыны көп» — деп, кунукчал
санандым.

Кезикте оору карганып-каканып,
Тоштый соокло мени базырат.
Кезикте ойто канымды кайнадып,
Јалбыжы јалбырап, жүзгмде кызарат.
Ак-кийикти бирде мендеднп,
Түндүк јотконго ородып шунгадым.
Кенете јеерен деп анга миннп,
Түштүк чөлдөрднн изүзгн тынадым.
Он эки алтай алтын јыл арым,
Олордын кимиртин тындап јадырым.
Мен, бнлнгер, тегн кнжн эмезнм.

Мен — Поэт! —

Үлгерлнктнн эдүзгн көкснмде күјет.

1985. Уй јыл, тулаан ай.

МЕН КАПШЫЙА КАРЫП КАЛАРЫМ

Мен капшыйа карып каларым,
Каным карыкчал, ыраак согулар.
Абра ошкош калырууш болорым,
Калажырап мененг улус качар...

Айса, менинг уккур кулагым
Укпас ла түлей болуп тунар?..
Узакта јерлү нөкөр-коногым
Ундып мененг туура турар?..

Көргүр көстөрим өчсө кайдарым,
Көктинг өнги көрбөзим јаскыда?!
Капшыйа, канайдар, карып каларым,
Кем де артпас айса јанымда?..

Көпти, көөркийлер, јылыйтып саларым,
Је күүним артсын тирү ле чыдым!
Мен капшыйа карып каларым,
Је карыбас ла өлбөс канатту чындыгым!

МЕНИНГ ГОРОДЫМ

Эртен тура. Туу-Кайа бажында
Туруп јадым мен јангыскан.
Кичинек городым тымыйт алдымда,
Эбире тууларга эрке курчаткан.

Кичинек городым кабайда баладый,
Кирбигин ачып, амыр ойгонот.
Кулагын көргүзип, кызыл түлкүдий,
Кырлар ортодо јайгы күн ойнойт.

Кандый тымык! Кандый амыр!..
Кандый серүүн јыбар келет.

Көкибей, жүрегим, токтозон, акыр,
Көксиме түймеендү санаалар түүлет.

Чып ла чын менин городым
Коркорын билбес балага түнгей!
Жеткерге, ырыска ол түлей...
Жерим ыраак, ыжык ла тым.

Эрте таннын тымыгын тынып,
Эмдиги, эртенги күндерди санандым.
Ыраакты, жуукты айладып, тыгдап,
Ыжыктын жажытту төгүнин сестим!

Агару Алтайга атом түшпестий,
Агаштар өзөт. Куштарды угадым.
Ыраактан бери ракет жетпестий,
Ырысту ойгонот менин городым.

Телекей бүгүн тапчы ла кичинек,
Тынып ийерге тынышка да кинчек!
Жастыра алтазан, жалмалып каларын,
Жарашты жарашла коруп та болбозын!

Айдарым, билерим — төрөлим ийделү,
Амырды кичеейтен аргазы илелү!
Же ондый да болзо, ондый да болзо,
Жүректе жаантайын кестемкей болзын!

Менин городым таш кабайда
Кирбигин ачып, сүүнчилү сурлады.
Килеп ого кенете мында
Тыныжым тынгыскып, көксим сыстады.

1983. Какай жыл,
кышкы куран ай.

КИЖИНИНГ КИН БАЛАЗЫ

Он сегис јашту јаш кижѝ —
Јастын јажыл јалбыжы.
Мүркүт кептү учарын,
Көрөрин көпти, угарын,
Кижининг эрке балазы...

Эрјине атты ээртей согуп,
Элес эдип сен каларын.
Бийик тууны туулай шунуп,
Бийик салым сен билерин,
Кижининг килеген балазы...

Он сегис јашка једеле,
Отты от деп ондоп жүр.
Таныштым, билдим мен дейле,
Тамыга түштин — ајарын жүр,
Кижининг кинчектү балазы...

Сен кижѝ! Балык эмезин,
Билип ал: жүзерге күч жүрүмде.
Айтканыма ајару салбазан,
Ачынбас турум мен бир де,
Кижининг кин балазы...

Он сегис јашту сен «ойгор»,
Ончозын тоолоп болбозым.
Алдында алыс ол јолдор,
Ажузы көп бозого,
Кѝжи бол, кижининг балазы!..

АЛТАЙДЫҢ ЈУРУКТУ ТАШТАРЫ

Танылбай ыраган өйлөрдөн бери
Таштагы журуктар бир де онбогон.
Чактардан чактарга бу ла тенгери
Чайыкты да, өлүмди де көп көргөн.

Таштарда танмаланган журуктарды
Ай жарыткан, ойынзак жылдыстар.
Таштарда кереес тымыган жылдарды
Такып ла шиндейдис — таптырбас
табышкактар!

Ол узак, узак өйлөрдөн бери
Оос тартырбас аттардын кандыйы
болбогон?!

Өбөкөлөрдин таштарда жураган аттары
Өйлөрдү өткүлөп, качан да өлбөгөн!

Таштарда тагылган айулар, бөрүлөр,
Танылбас өскө дө жүзүн аңдар,
Канатту куштар, калапту бөкөлөр
Катап ла бистин канысты кайнадар!

Таш кижин бистин өйлөрдө,
Табыжы жоктон терен сананат.
Кезикте сананзам, ол мунг өлөлө,
Ойто тынданган баатырды турат.

Таш журуктарга канча ла көргөмдө,
Танылбас өбөкөлөр үндери угулат.
Бу бийик учурлу ла учушту өйдө
Билерге турум — нени угузат!

ТУРНАЛАР КЫЙГЫЗЫ ӨСКӨН ЖЕРИМДЕ УГУЛБАЙТ

Турналар кыйгызы
Өскөн жеримде угулбайт.
Жүрегимнин онтузы
Онын да учун жазылбайт.

Не болгон, канайткан —
Турналар кыйгызы
Өскөн жеримде угулбайт.
Олордын барган сурузын
Орчыланг меге жартабайт.

Турналар кайра келерин
Туулар да, байла, сакып жат.
Же өскөн жеримнин кеберин
Өскө өйлөр кубултат.

Энжиредип эне жеристи
Электрокиреелер ээледі.
Кеен, жебрен мөштөрді
Кезип, кертип үлөшти.

Олжолоп үлжі састарды
Ончозын текши кургадат.
Күстерди ле жастарды
Күчтү өйис кубултат.

Турналар кыйгызы
Өскөн жеримде угулбайт.
Жүрегимнин онтузы
Онын да учун жазылбайт.

ЖАКА ЖЕРИСТЕ ЖАНҒЫ ӨЙ

Жака жеристе жанғы өй
Жанғы текпишке тебинди.
Та жүрүм жүр, та өл,
Же көдүр өрө бажынды!

Кестемкей бистинг тымыкты
Келип машина аптады.
Оромдордо, жолдордо
Жойу улус астады.

Байла, темир бу чакта
Ондый да болоры жолду.
Жүрүм бийик учушта,
Же учы кандый жоролу?

Гараж учун түймеең
Калаштын баазын женди.
Тонг өткүрө түргөн
Торо жылдар ундылды!

Машина садып алары,
Байла, коомой ол эмес.
Же жүрүмнинг уур жолдоры
Түңгей ле түргөн жеңилбес!

Машина кижиден баалу деп,
Кем азыйда сананган?!
Кижиги балдарын ундыган,
Бойын ла амырын жылыткан.

Машина јунуп, сүркүштеп,
Манзаарып, сүүнип жүгүрет.
Кемди де ол «сүркүштеп»,
Керектү гайкалар јууп жүрет.

Арай ла окшоп ол ийбей,
Машиназын јун јадат.

Je кижиге темир килебей,
Кулданар үстине кулданат.

Je кижиге учун тартыжу
Јоголып, канай токтойтон?
Кижиден машина баалу деп,
Кем азыйда бодогон?..

ЭКИ САЛЫМ

Бис экү ак-јарыкта
Бычактын мизиле базадыс.
Кылдан да чичке јолыста
Кырлайт кылыкту салымыс.

Бис өлүп те калзабыс,
Бийик сүмер бийик артар.
Күреелей не де кубулбас,
Күн чыгып, ай ажар...

Чырайысты эм тушта
Чындыктын кегени јарытсын.
Төрөлис улу јорыкта,
Төрт талага макталзын!

Өлүп калзабыс, кайдалык,
Өлүмге мынайда айдалык:
Туулар ордында тургулаар,
Суулар коолында сунгулаар.

Je эки чичке јол артар,
Эрмекти олоу улалтар.

Бирүзинде чечек өс јатса,
Бирүзин баргаа бас салар.
Бирүзин күн јарытса,
Ай бирүзин јарыдар.

Бир кезикте мен —
 Эйзенштейн!
 База бирде бодозом, —
 Эйнштейн!..
 Онын да учун
 Иштейин, иштейин,
 Жаңыны ачайын,
 Ачып болбой,
 Ачынайын!..

Же түңгей ле
 Иштейин, иштейин,
 Ненин учун дегежин,
 Бир кезикте мен —
 Эйзенштейн!
 База бирде бодозом, —
 Эйнштейн!

Кемдер олоп ондый —
 Эйзенштейн,
 Эйнштейн?..
 Ондоштырып ололды болбойдым,
 Атташ аттарын аайлаштырбайдым.
 Же мен түңгей ле
 Иштейин, иштейин,
 Артык кем де болбой,
 Алтай поэт болойын,
 Аттарды мактайын,
 Алтай чадырды ундыбайын!

Жок,
 Нөкөрлөр Эйзенштейн ле
 Эйнштейн,
 Мен слерлерден жаантайын
 үренейин,
 Эш-кереги жок эскини үрейин,

Эмеш те токтобой,
Иштейин, иштейин...
Јаңыны ачайын,
Ачып болбозом,
Ачынайын!..

* * *

— Фейербах кем ол ондый? —
Јаш үредүчиден үренчиктер
Үн алыжып сурагандар...

— Фейербах кем ол ондый? —
Јаш үредүчи үренчиктердин
Сурагына көргөн суракту: —

Фейербах кем ол ондый?..
Фейербах, балдар,
Билип, бичип алыгар:
Фейербах —
Ол Маркстын үредүчизи...

— А Маркста, нөкөр үредүчи,
Болотон беи үредүчи? —
Үренчиктердин бирүзи
Үредүчиден кайкап сурады.

— А Фейербах кем ол ондый?! —
Өчөш сурак болгой деп,
Јаш үредүчи үренчиктин
Сурагына серенди суракту,
Суракту ла кыйгылу. —
Маркстын үредүчизи Фейербах деп,
Мен айттым не, балдар, слерге!..

Балдар ортодон бирүзи
База ла ойто тур чыкты:

— Мен бодогом Марксты,
Манифест бичиген Марксты,
Ончо үредүчилер үредүчизи деп...

— А Фейербах кем ол ондый?! —
Јаш үредүчинин кенете
Јалтырт этти шил көстөри!
Ол уштыды шил көстөрин,
Онон ойто ол кийди...
Айлана согуп, ары болды,
Ачты эжикти, чыкты,
Классты таштап барды!..

— Чындап та, сананып көрөктөр,
Фейербах кем ол ондый? —
Ўренчиктер бой-бойлорынан
Ўн блаажып сурашты. —
Фейербах ла Маркстын
Кажызы кандый үредүчи?..

Фейербах ла Марксты
Билерге тартыш башталды.

АЙГА КӨРӨТ АГЫН СУУ

Айга көрөт агын суу,
Айга көрөт алтын туу.
Айга учат агаштар,
Айды түжейт кучкаштар.

Айга мен де көрөдим,
Айга санаамла учадым.
Айдан јерди карайдым,
Айла кожо ыйлайдым.

1982 ј.

Эскидеги сөзимнен
Эмдигизи эркиндү.
Эскидеги өзүмнен
Эмдигизи эмилдү.

Эмдигизи эмилдү?..
Je кандый эмил?
Эмдигизи эркиндү?..
Этпегеним — эдил!

ӨСКӨ КАН

Тамырымда өскө кижининг каны
Каныма колынып, өлүмле согужат.
Улустын кыймыгы, эрмектер айтканы
Узактан эбелип, элижет, селижет.

Көзимди бөктөгөн кара көжөгө
Кандый да табынча ачылат, жабылат.
Күнди, тенгерини ойто көрөргө
Өскө канга өзөгим тынданат.

Өскө кан. Кемнинг каны?
Кылык-жанымды, калак, кубулткай!
Баскан базыдым, жүрүмнинг айтканы
Башка болуп жагыдан жаңылгай?!

Эң жаан сүүнчи — жүрүмнинг жүткүүли
Жүректен качып барбаган кайдаар да!
Амыры жоктон тартыжар күүним
Азийгы ла бойы менин бойымда!

Өскө кан. Кемнинг каны?
Кемнинг де болзо, төрөл кан!
Күүктинг эткенин, тангнын атканын
Такып ла жүрүм сүүнчилер сыйлаган!

КЫЗЫЛ ТЫТТАР

Бистин тыттардый тыттарды
База кайда да көрбөгөм!
Пальманы көргөм, чынарды,
Je бааладым, билдим тыттарды.

«Кандый ак ла быыраш!» — деп,
Кайыңдарды кайкажат кайда ла.
«Абызынду жажыл!» — деп,
Арчаны сыймайт алаканла.

«Мөш! Мөш! Мөш! — дежип,
Ажыра көргүлейт тыттарды: —
Кузугы олордын эм» — дежип,
Түштүк ле Түндүк тындашты.

Барчыт, кызыл жоон тыттар
Бу ла жаныста төп турат.
Айры-тейри ар тазылдар
Аймаштап жерден бек тудат.

— Кандый бу агаш? — дежип,
Келген улус сурап угат: —
Чочокойын тыттын жиир бе? — дежип,
Чочокойлорды колго алат.

Кызыл тыттарды жыгала,
Кызыл жарчага бис жарадыс.
Отко сүүнип, соок кышкыда
Очокты ончобыс орой тудадис.

Бистин тыттардый тыттарды
База чындап та көрбөгөм!
Пальманы көргөм, чынарды,
Je чын бааладым тыттарды!

Кызыл жарчаалар чокторы
Кызарып јатсын чадырда!
Алтайдын кызыл тыттары
Артабай артсын чактарга!

Кеен јеримнин тыттары
Кееркеп билбес, билерим.
Кайдан да болзо тыттарды
Көрөргө кайра келерим!

ЈЕБРЕНДЕ БИС КӨК ТҮРКТЕР БОЛГОНЫС

Јебренде бис көк түрктөр болгонис.
Көк бөрүннн бажы мааныбыска јуралган.
Базылган өйлөрдө башка јорыкка барганис,
Бой-бойысты, байла, табышпай калганис.

Јүс жылдыктардын јүткүүлдү бажында
Јүрүмннн абыла ойто јолыктыс...
Тамырларды кериген тирү каныста
Таныш кыйгынын табыжын уктыбыс!..

Је сенин көстөрнн — ачык тенгери,
А менин көзим — бычактын мизи.
Сенин бүткенин Аллак эмтири,
А менийи дезе Алтайдын сүмери.

Је кол-колыстан бек тудуштыс,
Кожо сөстөрдөн сөзлик тур устыс:
— Эне дегени, јолдожым, не?
— Эне дегени ол Ана...
— Ада дегени айса не?..
— Ада дегени тилисте — Ата..
Бала — бала, көс — көс,
От — от, кас — кас...

Бас, јолдош, кожо бас,
Баралык, чай ичелик!..
Кел — кел, калык — калык,
Бис экү — бир калык!
— Карындаш! — дедим мен,
— Карындаш! — дедин сен...
Карузыжып кабра кучакташтыс,
Каткырыжып коштой турубыс!

ТАШТАП ИЙГЕН ЈУРТТАР

Валентин Распутинге

Кичинек јурттарда кичинек туралар
Кемге де керек јок арткылап калган.
Ќскөн төрөл јерлерин улустар
Ќскө јурттарга солып ырбаган...

Кайра көрзөгөр, кайран улус,
Кандый салкынга сүрдүрдее слер?!
Чыккан јереердин үстинде јылдыс
Чын ырысла чагылган деп билзегер.

Је көстин куру оролары чылап,
Көндөй көзнөктөр кунукчыл карарат.
Ќлгөндөрдн јууйтан јерлер чилеп,
Ќскөн јурттарыс баргаага бастырат.

Жабызак турамнын үстине
Жаш тужымда чыгатам.
Энемнин иштег келерин
Эртеде кетеп туратам.

Жабызак турам жок эмди,
Жерге кирип чириди.
Жанатан энем жок эмди,
Жажына көксиме жажынды.

КЕТКИН КУШТАР

Кеткин куштар жангылай берди.
Кемнен сураар сурузын?..
Кушчы болуп үренер эдим,
Же жажабазын жажазын!

АЙЛАНЫП КЕЛДИМ ЖЕРИМЕ

Айланып келдим жериме,
Же алтай бөрүк менде жок,
Алтай тон до менде жок,
Алтай өдүк база жок...

Таг коркышту жүрүм бол,
Таныйт не мени тууларым?..

МУСТАЙ ҚАРИМНЕН

Санаалуга мен санаам ачкам,
Салымда түбектү сысты айткам.
Ол меге тургуза килеген...
Килеген бойынча уулым деген.

Тенек кижиге жажыдым ачкам,
Тегиндү эмес түбегим айткам.
Ол мени тургуза бактырган,
Бактырган бойынча, «Кул!» —
деп адаган.

ЖЕРЛЕШТЕРДИҢ БИРҰЗИ

*«Олтүрген болзом тороны»
деп повезим кепке базылып
чыккан кийинде*

Жаңы бичигим чыгарда
Жерлежим кычырып баштады.
Кенете не де чагарда,
Бичикти туура таштады...

Бичикти туура таштайла,
Барып ойто көдүрди.
— Көк төгүн! — деп айдала,
Күскүден бойын көрүнди.

Бойын бойы ажыктап,
Бош терледі. Уур тынат.
Эт-жүрегін кыжыктап,
Эски керектер тынданат.

— Мен бе бу?.. Жок! — дейле,
Мергедейт колында бичикти.

Онон жүгүрип келеле,
Оны тепти, тепседи...

— Уурданбагам! Төгүн! — деп,
Уужап, ыртып баштады. —
Ондый болзо, ме! — дейле,
Отко бичикти таштады.

...Ондор мун тиражтын
Отко бирүзин ле ол өртөйт.
Бу ла өйдө жерлештин
Бөрки күйет — ол көрбөйт.

1981 j.

ТОРЫН, ТОРЫН, ЭЖИК АЧ

— Орой түнде кем анда?
— Мен эмей! — деди Финдлей.
— Уйуктап жадыс, жан ары!
— Жанбазым! — деди Финдлей.

Роберт БЕРНС.

— Торын, Торын, эжик ач...
— Токылдаткан кем анда?
— Мен эмей, капшай ач!
— «Мен эмей» деп кем анда?
— Кайттын, Торын, таныбас?
— Таныбадым, жана бас!
— Торын, Торын, мен — Папай,
Туруп жадым мен жанбай...
— Папай да болзон, ачпазым!
— Ачпазан да, качпазым!..
— Обөгөним Жарын жан келзе,
Жаман кылыгыс жарталза?..
— Жарын жанбас, не дезе...
— Ненин учун «не дезе»?..
— Жарын жанбас, тайгада,
Жангыскан эмей жапашта...

- Јапашта кижн јанбас па,
Јаманысты тутпас па?..
- Андап јат тайгада,
А мен, Папай, јанында!
- Ђбөгөним келзе, капшай кач. .
- Ђлөйин, Торын, эжигин ач!
- Ачып ийзем?..
- Ачып ийзен!..

1981 ј.

ЭКИ АНЧЫНЫНГ МОДОРЛОШКОНЫ

- Кайдан келдин сен, Јарын?
- Кайру-Бажынан, мен Папай.
- Нени таптын сен, Јарын?
- Калаш таптым мен, Папай.
- Калажын кайда, айт, Јарын?
- Бөрү јиген, бил, Папай.
- Бөрүн кайда, айт, Јарын?
- Јыраада јылайды ол, Папай.
- Јыраан кайда, тап, Јарын?
- Јалбышка күйген ол, Папай.
- Јалбыжын кайда, тап, Јарын!
- Кар бүркеген, көр, Папай.
- Карын кайда јаайт, Јарын?
- Чанам бүркейт, чын, Папай.
- Чанан кайда, чал Јарын?
- Анчы кийген, көр, Папай.
- Анчын кайда, айт, Јарын!
- Алдынгда туру, көр, Папай!
- ...Эки анчы эр туштап,
Элий-селий таптажат.
- Кайда кондын, Папай? — деп,
Кенете Јарын каткырат.

1981 ј.

ЭЖЕР КАСТАР

(И. Ерошиннен)

Кандый куштар учкулайт?
Эжер кастар барып јат,
Экилези боп-боро...
Катап ла ологго көрөдим.
Кайдарга катап көрөдим?..

Эгмек ташту ажуда
Эки боро ол кастар
Элес эдип јоголды.
Карап ологго көрөдим,
Кайдарга катап көрөдим?..

Түбектү мен түймейдим:
Түнде эжим жылыттым!
Кереги јок ол кысты
Кейтип, калас не сүүгем?

КЕНЕТЕ

(Улгерлик куучын)

Келин больницанын
Јүрек эмдеер бөлүгинде јаткан.
Сүрекей јиит. Куучынчы. Каткычы.
Сүүнчилү. Јараш ла кокырчы —
Оору јүрегин ундып салган.

Ўүре-јеле келиндерле эмди кожо отуры:
— Калганчы кар јаап јат, — ол кунугат, —
Койлор эмди турлуда төрөп јат...
Кыш өрөкөннин өткөни ле бу туру.

А мен дезе эмдиге ле мында,
Эди-каныма эм деп шилти шин калды.

Јас кайда да ыраакта јайкалды,
Јанар ойим та качан, та кайда?..

Ўўре-јелелериле кожо ол отуры.
Ўн ўспей куучындайт ла каткырат.
Кўзинде кунукчал ла сўўнчи камылат,
Олорды балдары ла јери, байла, камызат.

— Ўрў туралы, келиндер — деп, ол
кычырды, —
Телекейди эбиртип, телевизор кўрўли,
Јелбис артисттерле кожо кўўрўйли,
Артист бололо, айса, айлыма јанарым! —
Ајыктанды омок. Кайкады... Каткырды. —

Эртенгизин, келиндер, эртен эмес,
Эмди кўрўр кўўним бар, билзегер!
Эм ўстине, кўўркийлер, орооныс амыр.
Алтайыста бистинг ару, јараш кей.
Је эртенге, калак, кижи јетпей,
Энжерилип калгай, кару кўўркийлер!

Јаш ўйе ўзўп јат. Јараш та болбой бистен!
Јуу-чакты кўрбўгўн. Адалу. Энелў.
Тенгериге учар канат олордо бар,
Тенгисле јўзер кереп-кемези база бар.

А мен кыжыла мында јадып эмдендим.
Јўрегим јазылды. Јўзим, келиндер, јарыды.
Кар јаап јат. Качан јанарым?..
Балдарым ўскўзиреп, байла, сакып јат, —
Базып барадып, куучынчы бу келин
Келиндерге јартап, нени де айдарга
Кенете озолоп, ол бойы каткырды:

— Јанып барзам, јектеер болбой ўгўўним,
Јангы јаражай таап алдым деер болбой, —
Тала-тала кўўркий келин каткырды,

1984. Чычкан жыл,
тулаан ай.

55

Кара темдектү ак кучкаш,
Кара темдектү ак кучкаш
Кайдан табылган ол дезе,
Кыстын жүреги куш болуп,
Кыйыннан улам кубулган,
Кырлар ажып ыраган...

Кадын-Бийдин белтирге,
Кара темдектү ак кучкаш,
Кара темдектү ак кучкаш
Жас келгенде, жан келет.
Качан да өлбөс жаш тужын
Кыйналып, бедреп ол жүрет.

Кара темдектү ак кучкаш,
Кара темдектү ак кучкаш,
Кадын-Бийдин белтирде
Ак кереге айыл жок,
Өскүсте сени кыйнаган
Өйү энен база жок,
Өйү энен эмди жок...

Айдарда, көөркий, сен бүтсен,
Айтканымды аай уксан,
Каткычы, омок кыс болуп,
Кару сыйным сен болуп,
Катап ойто кубулзан,
Кара темдектү ак кучкаш,
Кара темдектү ак кучкаш.

* * *

Жок, жаңы ла мен сестим,
Жоткон чылап, сүйүш келер.
Жолдорун онын кайкадым —
Жоктоп, истеп бедреер!

Јаш тужында сүүбезен,
Јажап калзан, ол келер.
Јажаган тушта јолыксан,
Јаш тужыга экелер.
Јалакай күүнле колболуп,
Јаркынын сыйлап јарыдар.
Кандый ла көөркий кубулып,
Каан кызыдый јуралар.
Сүүш неден, калак, ол коркор,
Сынґырап, сыктап ол келер!
Сүүш — чындап та — чек сокор,
Темирден алтын ол эдер!..
Јанымдагы јаш көөркий
Јажыл арчын бүриндий.
Кезикте оны көргөмдө,
Очокто байлу ол оттый.
...Јок, јангы ла мен билдим,
Јоткон чылап, сүүш келер.
Өрт болгон јаланда
Өлөндий ойто көгөрөр!

* * *

М. М. -О.

Түндеги куулардын учужын угарыс,
Тууларыма кожо жүре берелик.
Анда экүден экү ле болорыс —
Агару ырыс биске берилген!..
Јылдыстарла кожо јылдыс болуп,
Бийик туулар сынында ойноорыс.
Чечектерле кожо чечек болуп,
Чалынга јунунып, танды уткыырыс.
Сақыба өскөни — салымыс бирлик,
Сан башка талага сала берелик.
Јүрүмде бир катап јылдыс болорыс,
Јүрүмге бийиктен каткылу көрөрис.

Анда экүден экү ле болорыс,
Агару ончозы — сүүш ле ырыс!
Жажыл өлөн жапашта конорыс,
Жайым куулардын учужын угарыс.

* * *

Жас катап ла менин алдыма
Jүзинде ыйлу жүгүрип келди.
Бойыла кожо менин жаныма
Бозу кабырган кысты экелди.

Жылангаш буттары чалынга өдүп,
Өлөн, чечек жапшынган турат.
Көстөри жашталып, кенете өксөп,
Көксиме үлүш жүзин жажырат.

— Таш городтон нени тапкан? —
Таныш үни жайнулу угулат, —
Турлуга мени канайып таштайтан? —
Туйук санаазын жажырбай ачат.

— А меге не?.. Үренер керек! —
Аланзыш жоктон кезе айттым, —
Айса, көксимде өскө жүрек, —
Ачунунг үстине ачу коштым.

...Бозу кабырган кыска килебей,
Бойымнан оны ийде салдым.
Онын кыйынду коронын билбей,
Ойто ло городко жүрүп калдым.

Жас катап ла менин алдыма
Jүзинде ыйлу жүгүрип келди.
Ыраак ла ундылган кыстын адынан
«Ырысту ба сен?» — деп өчөш көрди.

* * *

Кенете чокту чолмонго көрөлө,
Сени эске алыңгам.
Кеен жаркыны бу ла өйдө
Керсү жүзинде жарыйт деп санангам.

Көөрөйлө эмес, оорыйла,
Көөркий, сени санандым.
Ак чолмонго көрөлө,
Адыңды түнде ададым.

Кеен телекей үстинде
Керсү, жараш келин бар.
Мени оору жады деп,
Ого барып кем айдар?..

* * *

Жалтырт эткен самолетко көрөлө,
Сени эске алындым.
Көзнөк өткүрө көрүп жадала,
Көк айасла мен учтым...

Бийикте жайкайт мени булуттар,
Салкын жөмөжөт түргөн учарга.
Колдорун жагып, жерден улустар
Үдежип тургулайт мени узакка.

Алдымда менин жажарат тайгалар,
Агарып турат Уч-Сүмер амырда.
Оноң турлу. Койлор. Айылдар...
Кошту төөлөр чубажат алдыста.

Кеен ле чокым угулат эрмегин:
— Келгенин жакшы!.. Ич кымыстан!..
Кайкайт көстөрүн, каткырат эрдин:
— Канайып түштин ак айастан?!

...Сен јуртаган кайкалду ороонго
Апагаш самолет аптап апарды.
А мен дезе ол ло орында,
Ооруда-тымуда — жүрегим арыды.

* * *

Таң алдында кучкаштар ойноордо,
Такып ла санандым сениң барыңды.
Өлөңдөр суркурап, чалындар ойгонды,
Өткөн күндердин бирүзи бурылды...

Јастың шак мындый јаркынду таңында
Ойгоскон эди эртечил кучкаштар.
Ак-јарыктын кайкалду алдында
Јажарган телекей, чечектер, агаштар.

А бистин үстисте тенгери айас,
Бир де кара булут јок.
Јаш жүректе сүүш ле јас,
Јажына ырыс, јараш јол!..

Айрылыш?.. Акыр, онызы не эди?!
Адын да оның уккалак эдибис.
Оору?.. Ондый түбекти, ондый јеткерди,
О, јайлазын, кемис те билбес!..

Оорып јадым. Карлу таладан
Качан бистин городко келерин?..
Эки кара чолмон кептү
Эрте таңда эбелет көстөрин.

Керсү келин, кеен сүүжин
Кеткин кучкаш үниле сыстайт.
Эркини өчүп, јиит тужым
Эмди өскө јаратта сыктайт.

РОЗА ДЕП ЧЕЧЕК

Сибирьден келген
Кижини көрөлө,
Роза деп кеен чечек
Ыраактан ла сүүнип,
Сүрекей сүмелү ле
Седен жайканган.

«Мен сенин!» — деп, бойы ла
Кып-кызыл эриндерин
Кыймыктаткан карузып,
Кызарып ла каткырып.
«Сакыгам!» — деп сертежип,
Көстөриле имделтип,
Көрмөзөктөрлү көкинип,
Кос чылап кызыган,
Койон чылап, кортыккан.

Ыраак ла карлу Сибирьде
Роза деп чечек жок.
Розаны жараш көргөм,
Роза меге жараган.

Мен ого иженгем,
Сөзине, көзине аптаткам.
«Уүрем сен!» — деп кыйгыргам,
Узүп аларга кол сунгам.

Роза деп ол чечек
Ыразы кубулып, кайкаткан:
«Ырызын сенин баалу!» — деп,
Ыркыранып ол ийген.

Коркышту ачу
Колдорыма ол кадап,

«Акча бер, оноң ал!» — деп,
Алыс ла ач үнденген,
Ажындыра неге де каткырган.

Роза, Роза —
Түштүк сен чечек,
Көзиме, калак,
Көрүнбе чек!

СҮҮШ ДЕГЕНИ НЕ?

(Кожон)

Сүүп жадым мен...
Сүүш дегени не? —
Билбезим,
Билбезим,
Айтпазым...

Je жаңыс ла мен
Оромго чыккамда,
Көрөдим тураңа,
Көрөдим одыңа,
Көрөдим каранга...

Сүүп жадым мен...
Сүүш дегени не? —
Билбезим,
Билбезим,
Айтпазым...

Je жаңыс ла мен
Каткынды уккамда,
Жанымла барганда,
Кайылат жүрегим,
Кызарат жүзим.

Сүүп јадым мен...
Сүүш дегени не? —
Билбезим,
Билбезим,
Айтпазым...

Je jaңыс ла мен
Бу айдын түндерден,
Бу жаскы күндерден
Нени сурайдым,
Нени сакыйдым?..
Билбезим,
Билбезим,
Айтпазым...

БАШТАПКЫ СҮҮШ

(Кожон)

Кайдаар да мен барбазым,
Кару јеримнен барбазым.
Ай чылап ла күн чилеп,
Айланарым мен сени,
Јарыдарым мен сени —
Менин көөркийим,
Менин көрүгим...

Кайдаар да мен барбазым,
Кару јеримнен барбазым.
Өскө кыстар мен көрзөм,
Өчөр, айса, кеберин,
Јаражын ла јаркынын,
Менин көөркийим,
Менин көрүгим...

Кайдаар да мен барбазым,
Кару јеримнен барбазым!
Менин көөркийим,
Менин көрүгим...

СЕНИН КӨСТӨРИН

Сенин эки ол көзин —
Ээлү ле эрке кучкаштар.
Айдылбаган ол сөзин
Алыстан меге угулар.
Алыстан меге угулар,
Ач-амырым аскыар.
Ойгонбогон күүнимди
Ол кучкаштар ойгосты.
Таныш эмес бир күүни
Тамырыма таштады.
Тамырыма таштады,
Таң ажыра кыйнады.
Эт-јүрегим комыдап,
Кучкаштарды корыйдым.
Калак, оны божодып
Ийеринен коркыйдым.
Калак, оны божодып
Ийбеске мен корыйдым.

КҮСКИ ЈАЛБРАКТАР

(Кожон)

Күски јалбрактар,
Күски јалбрактар шылыражат.
Буттарымнын бу ла алдында.
Билдирбес тилиле,
Билдирбес тилиле шымыражат
Бийик ле чанкыр алыста.

ЈАНГАРЫ:

Шымыражат,
Шымыражат,
Көксимди ачыдат,
Күүнимди саргартат...
Күски жалбрактар,
Күски жалбрактар.

Күски жалбрактар,
Күски жалбрактар шынкыражат —
Күмүш-мөңгүндү табыштар.
Тегиндү ле эмес,
Тегиндү ле эмес шуулажат,
Теренг ле жажыдын кем табар?..

ЭКИНЧИ ЈАНГАРЫ:

Быжылгы жалбрактар,
Быжылгы жалбрактар не
мындый,
Не деп озор меге айдыжат?..
Бажында кылдарын,
Бажында кылдарын
мөңгүндий,
Мөңгүндий деп шуулажат.

КАРА-ТУЙУК КАБАКТУ

Кара-туйук кабаку
Кандый жүрүн сен, эжим?
Кара-туйук сагышту
Карыкпазан, эрјинем.
Туйук-кара кабагын
Туйказынан түүбезен.
Тушташ болор, јанарым! —
Туйуксынбай, ижензенг.

АЙ-АЙ-АЙ

Ай-ай-ай!

Кандый кыс, кандый көс!

Ай-ай-ай!

Көөркий жаш, торт ло көс!

Москванын отторын

Базып барадат чайкалта.

Малдын жийитен одорын

Кайдан көрзин асфальтта.

— Алтайга кожо барак па?

Атка минип жорторын.

Кирбиктерин жуурба,

Кийинде мени жоктоорун...

— Алтайыга барбазым,

Аттан кижиге жыгылар!

Москваны чачпазым,

Москва мени жоксынар!

— Ха-ха — деп каткырды,

Кажайып тиштери көрүнди. —

Айса, сен артарын,

Алтайды меге солыырын?..

...Ай-ай-а-ай!

Базыдынай, барыжынай!

Алтай! Алтай, Алтай!

Аайланбай бардым, жаражай!

ЖАЙГЫ КҮН АЛДЫНДА

Жаратта жайкалат күрен кумак.
Жон-калыкты талай кычырат.
Жаан тегери. Улустар камык.
Жайымжыйт. Сүүжет. Кычырат.

Жылу мында. Жакшы меге.
Же жерим ыраак. Жүректе кунук.
Күнге күйген кеен келиндерге
Кандый түнгей күрен кумак!

Жымжак талайдан келиндер
Жылбырап, сүүнип чыгып жат.
Күнле, кумакла көөркийлер
Жайым ла жараш жытанат.

*1975. Койон жыл, жаан изү ай.
Рига булунг.*

Эненин жүреги керегинде эрикчелдин ле сүүштин јирме кожоңы

1

Күрентибисте катап ла күүк ай...
Күүктер каткызы эбире жаңылат.
Өлөңдөр жажарып, чечектер жайылгай, —
Өскөн јерибис күнге јылынат.

Келиндер, кыстар бистин јуртта
Кеен-седен баскылайт кийимдү.
Јашта үренген школдын јанында
Күзүңи шыңырайт омок үндү.

...Эх, канайдар, мындый јаста
Энемнин межиги ийнимде агарат.
Јүрегим бүгүн кату сыста,
Кара тобрак уужымды каарат.

2

Јылдыстар чылап, јанмырдын
кийинде

Јаланда јалтырайт түүнти суулар.
Күн айас. Тенгери кеенинде
Кедип чубажат мөңүн булуттар.

Түүнтилерге омор эжинип, кайкалап,
Түргедеп ойто бийиктей чыгат.
Омордын сомдоры — озогы кайкалым
Ойто ло бүгүн көксимди ачыдат.

Мөңүн булуттар јолдорын ээчиде
Мен јаланда ајыктап турадым.
Энемнин сомы бир түүнтиде
Элбес этти деп көрүп калдым.

3

Түн. Бистин чадырдан чедирген
Түнүк өткүрө кызас эткен.
Мен үйгө кирип келзем,
Мен эбире аяктап көрзөм,

Сыйным мында, күйүүм мында,
Ол экүнинг балдары мында...
Ол ло чөйгөн, ол ло очок,
Je жангыс ла энем мында жок!..

4

Жыл айланып, жерлик кас
Жылу таладан ойто ло бурылды.
Кайрылык-Бажында быжылгы жас
Кандый да сүрекей ээн билдирди.

Айлыстын жуугында бир турна
Ачу, кунукчыл үнин токтотпойт.
Эжинен, айса, астыккан жолында
Эмезе слерди ол жоктойт?..

Катап ла канча жолдорды өдөлө,
Кару жериме жолым айланат.
Карануйга энемди үдежип койоло,
Кара чачым бирден кажайат.

5

Кажайып келген тангнын алдында
Кайрылыктын тууларына көригер.
Олордын чырайы чырыштар абында,
Онтулу билдирет, кунукчал алыста, —
Энем ошкош,
Энем ошкош...

Кажайып келген тагнын алдында
Кайрылыктын тууларына катап ла
көригер.

Олордын жүстеринде тамчылар,
суучактар
Көстөн тамгандый, таштардан
сызылар, —

Энемнин ыйы,
Энемнин ыйы...

Кажайып келген тагнын алдында
Кайрылыктын тууларына база ла
көригер.

Олордын чырайлары кеен тымыкта
Ойгорлык жаркынду, бийик тоомжыда, —
Энем ошкош,
Энем ошкош...

6

Энем жокко баштапкы кыш
Сүрекей соок.
Кайда ла отур,
Кажы ла каткы,
Кажы ла кокыр
Өчөлгөн кептү меге билдирет.

Энем жокко жүрегим
Жүрек эмес — болчок эт!

Айландыра алан-ачык,
Үйге кир, тышкары чык —
Ак-жарыктын алдыла
Жагыскан барып жаткамдый.
Соок айдын алдында
Бөрүги жок арткамдый...

Энем јокко баштапкы кыш
Сүрекей соок.

7

Энелердин сабаттары эрте канкырап,
Эрте, эрте ойгозор бисти.
Бачымдап олор уйларды саагылап,
Букала тартар заводко сүтти.

Јуунын уур ла улу жылдары,
Бис јуунын торо ло ток балдары!
Бачымдап энелер бисти чайладар,
Бачымдап онон покоско чыгар.
Бүрүңкүй киргенче,
Чалын түшкенче
Бачымдап олор өлөң чабар.

Онон бачымдап, турлуга бурылар.
Тургуза ла энирги сааш башталар.
Ойто ло бачымдап, буканы јегер,
Букала заводко сүт јетирер.

Энемле кожо уй сааган улустан
Эки ле эмеген эзен артыптыр.
Је бистин ыраак турлунын үстинде
Јылдыстар тоозы көптөп калтыр...

8

Карануйда кенете айулар огырган,
Уйлар үркиген, уйлар огырган.
Түн бойы да чочып огырган,
А күдүчи дезе кыйгырган, кыйгырган...

Күдүчи дезе кыйгырган, кыйгырган,
Мылтык адып, от то камыскан...
Эртен тура. Эмди канайдар,
Канайып, неле күдүчи актанар?..

Канын жайрадып, эки уйды
Карануй капчалга айулар апарган.
Көр чечекти, өлөңди, чалынды —
Эбире такталып, канга кызарган!

Түндеги бу жаан жеткерден,
Энем, баштап ла туура арттыгар.
Колхозко быжыл ол эки уйдын
Баазын өскө күдүчи төлөөр.

9

Ак бозу көк жалаңла
Мантап, мантап барадат.
Барып, барып жадала,
Кайа көрөт, бурылат.

Бисте ак уй болгон,
Ак бозулар болотон.
— Койонок, Койонок! — деп,
Энем адаар эркелеп...

— Койонок, Койонок! — деп,
Таныш үнди тындайдым.
— Койонок, Койонок! — деп,
Кунукчалду кый салдым.

Ак бозу көк жалаңла
Мантап, мантап барадат.
Тура түшпейт жаныма,
Тууралап ол шунгудат...

Энен карыйла, жымыртка чылап,
 Ары-бери тоолонып та јатса,
 Энен оорыйла, түн чилеп,
 Эки көстөн астыгып та калза,

Менин јаш уулчагым,
 Менин јалу нөкөрим,
 Кыйа көрбө эненди,
 Качан бирде, уулчагым,
 Качан бирде, нөкөрим,
 Каргаарың сен бойыңды,
 Кыйнаарың сен бойыңды!

Мен энемди жылыттым,
 Мен сеге јартайдым:
 Энеден өскө эне јок,
 Элингнен өскө эл јок!

Карындажым керегинде
 Карыкпагар, энем.
 Бис билижип, төрөл јеристе
 Бир јудрук болорыс, энем.

Агам деп мени укпаза, канайдар,
 Айландыра оның таайлары бар.
 Шофер болуп, шунуп ла туру,
 Шокчыл кылыктар этпей ле туру.

Улус оозына түшпезин деп,
 Ундыбай, кожо алып жүрерис.
 Санааркабагар оны јангыскан деп,
 Санаазы јеткенди алып берерис...

Быжыл бистин билеге
 Бир сүүнчи түшти, энем...
 Оны бүгүн слерге
 Јетирип јадым, энем.

Расул уулым Москвада —
 Ыраак городто үренет.
 Слер болбогон талада,
 Слерди ол түженет.

Калганчы самара-бичикте
 Катап ла јетирет ол биске:
 «Кандый да солун түштер көрөдим,
 Карган энемнин чайын ичедим —
 Каймак-сүттү, тусту чай,
 Карган энемнин үнин угадым,
 Кандый да меге јалакай.
 Карган энеме мактадып турадым,
 Канайып та слерди түженип
 болбойдым...»

Энем, слер эзен тужаарда
 Элбек јолдорло јортпогон эдигер.
 Балдарыгар эмди бастыра талада,
 Бастыра јолдордо слерди түженер.

«Амыр?» — дедееер бе энем?!
 Амыр азыйгы ла бойы, энем.
 Алкышту бичиктерле таныжып,
 Айдары јок уур страницалар ачат.

Ак чаазындарды айылдан тажып,
 Анда, школдо, стенгазет чыгарат.

Ал ла камык будуктар үрөп,
Алтайды жураарга уулчагым үренет.
Кезикте «5»-ти «2»-ге түзедип,
Кере ле түжине хоккейлөп жүгүрөт.

Айса болзо, кем билер,
Кереес эдип кийнинде,
Кебеерди слердин бистерге
Кенете тиргизип ол берер...

«Амыр?» — дедер бе, энем?
Амыр азийгы ла бойы энем.
Амыр кижн журап үренет,
Амыр кижн болорго үренет.

14

Ойто ло катап үйимле чуугыштым,
Ойлу көстөрдин жажын агыстым.

Учуры жок сөстөрди та не айткам,
Уулдарымнан да уйалбас мен кайткам?

Карыганча ла күнүркеп жүрер,
Калак ла де, мен кандый эр?

Жылдарла кожо үйимди там баалайдым,
Жылдарла кожо эжимди эркелеп,
байлайдым.

Сүүбеген болзом, күнүркебес те эдим,
Сүүштинг өртинe күйбес те эдим.

Бурулу эмезим, энем, канайдар,
Сүүш бурулу, энем, адылбагар?!

Тадай-таайым ичерин
 Таштабай јат, энем.
 Је городко келерин
 Келип ле турат, энем.

Бир катап келеле,
 Балдарымды чочытты.
 Экинчиде келеле,
 Эрүлткишке кон чыкты.

Энем, слер эзен болзогор,
 Эмеш аайлаар ол эди.
 Айса болзо, кем билер,
 Астанг ичер ол эди.

Мени мактанды деп уйалбагар,
 Тирү улус билер, чынын айдадым.
 Кандый да болзо, мен — уулыгар,
 Качан да алдаарга акту турадым.

Малчылар ошкош төп үлгерлерим
 Европанын тилдерине көчүрилди.
 Алтайлап айткан тегин ле сөстөрим
 Англия ла Франция јерине јетти.
 Айдарда,
 Слердин јүректин согулты,
 Слердин сөзөөрдин солуну
 Европа эжигин ачкан деп ондойдым,
 Ол чын. Чын учун мен оморкойдым!

Мени ченеген, кыйнаган салым.
 Ада јок өзүп, албагам алкыжын.
 Энейдин тизеге бажымды салып,
 Эрелип ыйлагам, чынын айткажын.

Энейдин алаканы чачымды сыймап,
 Эреендү санааны эрчимле солыган.
 Эт-јүрекке јаркын сыйлап,
 Эркезиле өштүнинг тажын да
кайылткан.

Өштүнинг тажы — ол өчтин тажы.
 Оны сакыгам. Мен оны билерим.
 Је јерлеш-најынын көргүскен тажы
 Јеткери јаан — канайып јенгерим?..

Кайкайдым, эней, жүрүмнинг
алтажын, —
 Канайып көдүрер нөкөрдin тажын?!
 Кандый тизеге бажымды салайын,
 Кайдан ойгордын алкыжын алайын?

18

Эне, бу јарыкта кабайлар јайкалат,
 Катап ла јангыдан чуулар көктөлөт.
 Туулар агарат. Талайлар чайкалат,
 Телкемдер јажарып, көк өлөн өзөт.

Эне, Темир деп бир ийним болгон,
 Телекей јаражын көрбөй божогон.
 Түндерде: «Темир, Темир!» — деп
улааргам,
 Түштерде уулчактар ортодон оны
таппагам...

Эне, бүгүңги танды жаңыдан кайкадым,
Эмди база бир уулду болдым.
Темирдинг учун жүрүм жүрзин деп,
Уулымды Темир деп адап салдым.

19

Жаңыс менин энем эмес,
Көп энелер жүрүмнөң ыраган.
Же өскө өлүмди кижиге билбес,
Өскө жүрөк ошого сыктаган...

Жакшы кижиге — жажына сүйүнчиге,
Жажына сүйүнчиге — күнүмдөгү жылдыстар.
Очокто от, турада үспөкчиге —
Ончозу жүзүңдиге, күйүңдиге жылыдар.

Энем, мен сизди жылытып,
Эм жаңы ла ондооду өлүмдүм ачузун.
Качан бир уулдарым мени жылытып,
Катыстың шыразын ондобой кайтсын...

20

Алтай калык айдыжат:
Кижинин сүйнөсү тирүү артар.
Салым канайып кыйыжат,
Сакыгар, энем, сакыгар...

Балдарымды чыдадып койбойун,
База бир эмеш жүрөйүн.
Аргалу болзом, энеим,
Айылду оордоо эдейин.
Айса болзо, энеим,
Балдарың оордоо көрөйүн.

Салымымнын жүги уур,
Сакып эмеш алыгар.
База бир бичик бичийин,
Бачымдабай, сакыгар.

Айса болзо, ол бичик
Алтайды Алтайдан жаан эдер.
Амадуум менин, чын, бийик,
Алкыш-бийан беригер!..

Слер чилеп, энейим,
Ончозын бүдүрип койойын.
Бу жерден ол жерге
Ончозы бүтсе, барайын.
Салымымнын жүги уур,
Сакыгар, энем, сакыгар...

1978 j.

ЧЫНДЫК ПОЭТ — АТКА ТҮНГЕЙ

Чындык Поэт — атка түнгей.
Үргүлезе де бут бажында!
Жабыс, кичинек жүрүмге түлей —
Жаан телекей көксинде,
Жастырган, сүүген жүректе!

КИЛЕГЕНИ — КИНЧЕК

Көс ачкалак күчүктөрдү
Көлгө чөнгүрбөй, килегем.
«Килегени — кинчек» —
Кеп сөскө мен чек
Керексип, ажару этпегем.

Көс ачкалак күчүктөрдү
Көрөргө, сезерге үрөткөм.
Оштүлөр өскүрип жаткам деп,
Өйүм, калак, билбегем!

МӨШТИНҮҮ ҮЛҮШ БҮРЛЕРИ

Жадырым мөштин алдында.
Үстимде үргүлөйт тенери.
Ай чалузы агында
Мөштин үлүш бүрлери.

ӨЗҮП КЕЛГЕН ЧЕЧЕКТЕР

Өзүп келген чечектерди
Ойинде килеп сугаргам.
Айланып келер өйлөрдү
Ажаруга албагам!

ТУЖАГЫН ЧЕЧКЕН АТТАРЫМ

Ту жагын чечкөн аттарым
Туттуртпаска туулайт тууларды.
Кара жойу арт калдым,
Канайып тудар аттарды?!

Агыткан кижги буурзак деп,
Аттарым тургуза ундыды.
«Божоткон бедин?.. Бодон!» — деп,
Боочылар ажарга умзанды.

КӨС АЧКАЛАК КҮЧҮКТЕР

Көс ачкалак күчүктерди
Кичееп, килеп өскүргөм,
Азулары тынып, күрүмдерди
Арт эдерин билбегем!

УУРТ СУУ

«...Јер ѱстинде јуртаган улустын тўртинчи ѱлўзи ичер ару сууга јетпей, шыралап тўбекке тўжсет. Јуук Кўнчыгыштын кезик ороондорында бир литр суу бир литр нефтьтен эки-ѱч катапка баалу».

В. РАСПУТИН. «Известия» газет, 3 ноябрь, 1985 ј.

Байлык дегени не?..
Байлык дегени кечеги кемјўде
Ару алтыннын бойы деп бодолгон.
Ару алтыннын ѱстине
Кўс кылбыгар кылгалу,
Кўп улуста сурулу
Алулар терези ол болгон.

Байлык дегени не?..
Байлык деген билимнин
Баазы-чуузы кубулды:
Кара кўмўр, кара нефть
Канчаларын бу јендеп,
«Байлык эмди бис!» — деп,
Бастыра јерге кыйгырды.

Байлык дегени не?..
«Кара кўмўрден, кара нефтьтен
Качан да болзо мен баалу!» — деп,
Кара суучак каткырды;
Кайнап, секирип, сурт эдип,
Кырды тўмўн јўгўрди...

...Шыркалу кийик ан чылап,
Шырага тўшкен эр чилеп,
Тыныжы там ла кыскарып,

Ичерге ару суу жетпей,
Тынарга ару кей жетпей,
Тынастайт бүгүн телекей.
Угуп тураар ба, улустар?
Укпаган болзоор, тындагар!

ЎЗБЕК КЎЎ

Ўзбекистаннын ўстинде
Кызыза, соорын чек билбес
Кызыл-буурыл тенери.
Ўзбектин жебрен јеринде
Түндү-түштү серибес
Ўзбек кўўнин сыгыды
Урулат узактан көксиме.

Ўн ўзўги јогынан
Кем мынайда кожондойт?
Канчалыкка јорыктан
Каравандар, айса, јангылайт?

Чындап та, кем,
Кем мынайда кожондойт?
Јас болды ба бу?..
Кыс па айса бу?..
Айса агаштар болды ба,
Айса јайнулу бу кўўни
Јер бойы јайат па?..

Чындап та,
Чат ла ондоп болбойдым:
Кем мынайып кожондоп јат?
Эмезе сўўген ўзбек кыс,
Эмезе сўрлў ўзбек јас?..

Је јаркынду тенери алдында,
Јаскы ўзбек јаланда

Ўзбек крестьян-деҳкандар
Ўзўғи јоктон эңилет,
Кату сары тобрактар
Қолдорында қару эңчелет...
Субактар сайын суркурап,
Суулар сўўнип јарыжат.
Ўзбек қожон сынғырап,
Узакта, јуукта јайкалат.

...Мен қорўп турум.
Мен бедреп јадырым:
Қем қожондоп јат,
Қей қўўге тынғанат.
Қорўп турала мен,
Қорў мыны таныдым —
Қуулғазынду қўўнинг
Јажыдын, нўқор, таптым!

Јаландарда бўқўндўп,
Јаскыда иштеген улустаң,
Қўйгектен јерин бўқтўп,
Қўчин салған қыстардан
Ўзбек қўў тарқаптыр,
Јер-тенгери ортозын
Јымырада ороптыр!..

Бат қандый јаскы қўн,
Бат қайдан ўзбек қўў!

АЛАЙДЫҢ БАЗАРЫНДА

Түштүкте баштапкы түнди өткүрил,
Таныш эмес Ташкентле таныжып,
Амырап, анайда базып жүреле,
Алайдын жаан базарына келдим.
Алайдын базары жык ла толо!
Ак-жарык жуулды ба мында?..
Кандый бир уулчак алама алып,
Канкайып сан өрө эмди ле чачса,
Кайра келип, ол алама
Катап ла алама үстине түжер!

Мындый көп виноград бар деп,
Мен билбегем мынчага жетире!
Виноград мында, виноград анда
Мызылдайт, ыйлайт, мөлтирейт:
Виноградтар —
Та сүүген, та сүүнген кыстар көстөри,
Та тул келиндер карыкчал көрүжи...

Алай базары — адарулу калада,
Күн ашканча, түн түшкенче
Күүлейт, жиилейт, садыжат, садат.
Каарган теертпекле, тиштеген этле,
Дыняла, арбузла тынчыйт эбире.

Дынялар, дынялар, ўзбек дынялар
Ўүр ўүриле бу изүде
Бөлинип жаткан семис койлордый,
Көлөткө бедреп, кайдаар да качарга
Ўн алыжып, ўзбектеп мааражат.

...Алай базарында аайланып болбой,
Арып, терлеп, алаатып базадым.
Айландыра көрзөм, мен бүгүн
Алай базарында, байла, мен
Сок ло жаңыс алтай кижжи...

Аллах ла айтсын,
Ада-энениң жанжыгузы андый,
Садып та аларга,
Садып та ийерге
Азыйдан ла бери алтай киж
Амтажып, билип, үренип албаган!

Кенете мен келип коркыдым:
Сок жангыс алтай кижини
Соныркап, калак, саткылап ийгей деп,
Кайа да көрбөй капшайлап,
Качып чыктым Алай базардан!

**Өлгөн кийнинде экинчи
жүрүм жүрөр
эн күч ээжи керегинде үлгөр**

Өлгөн кийнинде экинчи жүрүмгө
Ээжилү жан келишкей не меге?
Жаан жеримде көк тенериге
Айткан сөзим жаңылып арткай не?

Андый аргага жетпеген болзом,
Айтканым жолымды жарытпас болзо,
Чечектеп артсын тон калды садым,
Чедиргендү күйзин камыскан одым!

Үч уулымнын кечер кечүзи,
Үүлө-коногы ырысту болзын.
Кижини көдүргөн кеен-керсүнинг
Кебери өчпөй, көксинде жарызын.

...Кезикте айтканым укпайт уулдарым,
Кемге комыдап, нени айдарым?
Өлзөм, озор айылдан сөөгимди
Чыгарып, айса, сананар сөзимди?

Же үч уулымнын бир-бирүзи
Мен көрбөгөн жылдысты көрзин.
Озор жаш. Жолдоры узун,
Жүрүмнин жүгин жөнүлү өтсин!

Буудактар көп. Бура сокпой,
Бузуп, жемирип, жөнүгө жетсин.

Кижининг бийик ады сообой,
Күүн-көгүсте кеен күйзин.

Өлгөн кийинде экинчи жүрүмди
Жүрөтөн адым артпайтан болзо,
Үч уулымнын бир-бирүзінде
Үргүлжик андый салым болзын!

*1983. Какай жыл,
кышкы куран ай.*

КЕРЕЕС СӨС

Кайран төрөгөндөр!
Кару нажылар!..
Кандый да карануй
Санаалу жүредим.
Кандый да кара
Түштер көрөдим.

Эртен-сонгзын өлүп калзам,
Эбирбес тамыга чөнгө берзем,
Жаманым учун жамандап айдыгар:
Жастыраларды жүрүмде көп эткем.
Жакшымды жарадып, жанчыкка салыгар:
Жакшы да керектер кезикте эткем.

Кайран төрөгөндөр!
Кару нөкөрлөр!..
Сок жангыс сурагым бар,
Соныркап, тындап слер уксагар.
Жаан жеримнин үстінде дезе
Жаан эмес төнгичек карарар.
Жажыл мөштин жаш чагалын
Жайгыда слер отургызып салзагар.
Жаман эр мен болзом,
Жаранып өспөй, мөш кадар.

Жакшы керегим жайа тартса,
Жажарып менин үстиме жайылар.

Кайран төрөгөндөр!
Кару нөкөрлөр!..
Жүрегим менин жажына
Жажыл мөштин жап-жараш,
Жайы-кыжы жаштан жаш,
Күчтү ле күлүк,
Кайкамчылу мөнгүлик
Бүрлерин сүүген ол эди...
Олордын чаганалу
Онбос жыды
Озодон ло бери
Көксиме шинди.

Кайран төрөгөндөр!
Кару нажылар!..
Мен айтпазам да билереер,
«Мөш бүри» деп, бичик бичигем,
Бичигиме бийик некелте эткем...
Кереес болуп слердин ортодо
Келер өйлөрдө бичигим артсын.
Керде-марда бичигим артпаза,
Ыраак жылдарда сөөгимнин үстинде,
Ырысту болзом, тон калды,
Жажына сүүген баатыр мөштин
Жажыл бүрлери шуулажып турзын
Жаман беди,
Жакшы беди
Жаңарымды жаантайын ол улалтсын!

*1983. Какай жыл,
кышкы куран ай.*

КОРКЫНЧАК КОЙОН

(Басня)

Бир катап жайгыда
Койон барып жадарда,
Жутпа деген жаан жылан
Жолдо уйуктап, тым жаткан.

Кылчыр оны таныбай,
Кыркып, челдеп жип салган.
Борсыкка бу угулбай,
База кайда баратан!..

— Кандый кайкал!.. Айдып бер,
Канайып оны сен жуттың?
Эди кандый ол эмтир
Эрлу бүткен жутпаның?

Борсыктан Койон коркыды,
Бош санаазын ычкынды:

— Слер жиийтен жутпаны
Сананбай да жут салгам.
Кайттым ла деер, бу муны
Колбаса жат деп көр калгам.

— Жутпанын казыр адазы
Жудар быжу бойынды! —
Жыду Борсык каткырды,
Койонды келип жыткарды.

Койон там коркыды:

— Борсык-ака — деп кылчайды: —
Борсык-ака, ба-та-азын,
Бойоор ашазаар, адазын!..
Билбес эмезеер жутпаның
Жуузынын татузын...

— Јаш јутпаны сен јутканг,
Јут, Койон, адазын!
Коркып турган сен болзонг,
Аканнанг үлүүн аларзын! —

Семис Борсык каткырды,
Селендеп Кылчырга кылчайды.
Койон коркыды, чынгырды,
Калыды, кайра болды,
Катап удура чурады.

Калып барган бойынча,
Калјан бажына «чыт» — тепти!
Экинчи катап теберде,
Эжиле берди ич-карды.

«Эмди канайдар Борсыкты,
Эдин кайдаар јажырар?
Айса, Борсык-акамды
Амзап көрзө, канайдар?» —

Ары-бери ајарды,
Аланзыды, калыды.
Корко-корко Борсыкты
Койон база јут салды.

Баснянын учуры мындый:
Кем јүрүмде коркынчак,
Ол јеткер ле аар-чак.
Иженбегер, најылар,
Койон нени ле эт салар!

Кару ийнизи
Трифон Васильевич Санаанын
чыккан кўнинде онын агазы
Арсентий Васильевич Санаанын
айткан сөзи

Бежен јашка сен јеттин,
Бежен ажу сен аштын...
Је тѳжинде јүрек эм де јаш,
Тѳрѳл јерис јап-јараш!

Андый да болзо, карындаш,
Ала кѳстѳ изү јаш:
Ѳткѳн јүрүмди санандым,
Ѳзѳк-буурдан сыстадым.

Агару кўннинг алдына,
Алтын тагдак Алтайда,
Он бир карындаш болгоныс,
Олордон экү ле арттыбыс.

Эки јаан акабыс
Эбирип јуудан јанбады.
Варвара — бистин эјебис
База эрте божоды.

Ак сѳѳгин бу јерис
Арга јокто базырды.
Је эткен ижин эл-јоныс
Эмди де ундып койбоды.

Ѳскүс-јаман бис өзүп,
Ѳлүмге бастыртып койбодыс.
Уурды-күчти бис јенип,
Уйатка бойысты салбадыс.

...Ас јоныстын адынан
Алтайлар да төрөлин корыган!
Ҳаныркак, казыр өштүден
Кайра болуп качпаган!

Онын да учун Алтайыс
Онбос, јараш чечектү.
Онын да учун јоныбыс
Ойто ло бийик ол күүндү.

Адыбыс ичпеен агыннан
Ат сугарып турадыс.
Агалар көрбөөн жүрүмнин
Ажузын эмди ажадыс.

Эрлерле кожо эр болуп,
Эптү-јөптү жүредис.
Эртенги күнди жууктадып,
Эрчимдү ишке јүткийдис.

Эки карындаш эмди бис
Экилебис коммунист.
Партия бисти кычырза,
«Белен!» — деп, кожо айдадыс.

Эчки-малды кабырып,
Энмек туулар туулайдын.
Ҳажаган арчып, кар күреп,
Каруулу иште турадын.

Јагына эткен бу ижин
Јаан тоомјылу төрөлдө.
Иштен алган кайралын
Иле јарыйт төжинде.

Энебис эткен бу ижис
Элен-чакка тоомјыда.
Агалар баскан алтайыс
Амыр-әнчү тымыкта.

Ойлөр өдөт, карындаш.
Өзөт кырада жаңы аш.
Jүрегим сүүнет, карындаш,
Jүс те жаш — биске ас!..

Көрзөң, жаңы үйени,
Көрзөң, көөркий балдарды.
Кандый омок үндери,
Кандый жеңил базыды!

Трифон,
Кару карындаш,
Көзиме түүлет бүгүн жаш.
Бежен жашка сен жеттинг,
Бежен буудак сен өттинг!

Балдарың сениң балдарлу,
Бойың эмди сен тайда.
Наталья — эжинг быйанду, —
Нак, ырысту сен журта.

Келер жүрүм кеен болзын,
Келер үйе бек болзын!
Очогыс оды өчпөзин,
Ойгор керек — жол ачсын!

Уур буудактар өдөлик,
Учурлу керектер эделик.
Трифон,
Жаңыс карындаш,
Жажа жүрүмде узак жаш!

КИЖИНИНГ АДЫ

(Статья)

Канайып кижн кайкабас! —
Учурлу аттар талдайла,
Учында келип айылдажым
Уулчагын ВИЛЕН деп адады.
Көкип, сүүнип турала,
Көөрөп улуска жартады:

«Баштапкы уулым — ВИЛЕН, —
Владимир Ильич Ленин!..
Бат канайып адагам,
Балама улу ат тапкам!..

Билерееп бе, айылдаштар,
МЭЛС деп атту кижн бар.
Мыны Маркс, Энгельс деп,
Ленин ле Сталин деп,
Илелеп, сананып отургар!..

Башчыларды бис тоойдыс,
Баштаган улу керегин.
Ленин — өчпөс ол жылдыс,
Жаантайын көрөдис кеберин!..

Онын да учун уулымды
ВИЛЕН деп, нөкөрлөр, ададым.
Жүрүмде ончо уурларды
Женип жүрзин деп санандым...»

...Онызы ондый да болбайзын,
Же жүрүм — ол жүрүм деп,
Канайып, калак, ундыйдыс?!
Ончо ло балдарды ойгор деп,
Озолодо канайып бодойдыс?..

Җерлежим, бис билерис, —
Бийик күннинг алдына
Балдар түңей جایалат.
Җе алдынан јолын алганда,
Алтамы башка јангылат.

Түбектер эбире эм де көп,
Төрөл улус, сананаак!..
Јалакай, јаман, ырыс ла коп —
Јажына коштой — Кара ла Ак...

Чындык кижі — чын бийик,
Чынды табар јолго чык!
Кезигис бистинг чек кийик —
Түрмеге түжер јол ачык...

Аттар балдарга адаарда,
Алды-кийнис ундыйдыс.
Балдарысты улу аттарла
Башартыктап адайдыс!

Ленин жүрүмде кем болгон,
Сананбас, калак, кайттыбыс?!
Кудай ол болбогон,
Җе орчыланга — ол јангыс!..

«Ленин — ол эмчи чилеп,
Јоннын жүрегін тындаган.
Онын тыныжын Поэт чилеп,
Озолодо билип, таныган...»*

Јангы ВИЛЕН — јаш уулчак,
Кандый болор, кем билер?
Балдарга улу ат табак,
Җе жүрүм нени көргүзер?!.

1984. Чычкан јыл, тулаан ай.

* Поэт И. Сельвинскийдин төртјолдыгы.

КАЛГАНЧЫ АРАКЫЧЫНЫН КАРГАНЫП АЙДЫНГАН СӨЗИ

...Бойымнын буруум — бойымнын ооруум.
Јаш тужымда јалкын болгом,
Јабыс, јалканчык мен болбогом.
Эмдиги күндердин келерин билбегем,
Эрте карыырын канайып сеспегем?
Бойымнын буруум — бойымнын ооруум...

Бойымнын буруум — бойымнын ооруум.
Аракы ичип, каным кайназа,
Аракыны аштан да артык бодогом.
Апту шилемир јанымда турза,
Алтын мөтти, сүтти ундыйтам.
Бойымнын буруум — бойымнын ооруум.

Бойымнын буруум — бойымнын ооруум.
Кабак аракы канымды кургатты,
Қалапту жүректің калабын өчүрди.
Тыркырууш колымда чөөчөйим чайбалат,
Тыныжым буулып, көксим чарчалат.
Бойымнын буруум — бойымнын ооруум.

Бойымнын буруум — бойымнын ооруум.
Бажымнын меези батказып ышталды,
Бастыра бойым курылып башталды.
Бала-баркамнан, эжимнен астыктым,
Барар јолдордын бажын кыскарттым.
Бойымнын буруум — бойымнын ооруум.

Акту бойыма өштү болдым,
Аракыга кара буруумды кайылттым.
Арт-учында эки бөөрөгим
Эрелип сыстажат — ээлү кинчегим.
Канайдайын, кайда барайын,
Канайып өлөйин, канайып жүрейин?!

Бойымнын буруум — бойымнын ооруум,
База кем мында бурулу?..
Азийгы нөкөрлөр айса бурулу,
Айса айылдаш улус каруулу?..
Эмезе жаражай келиндер бурулу,
Эмезе эбире јон каруулу?..
Бойымнын буруум — бойымнын ооруум!

Очогым соок, оны канайдар,
Ончо улусты јабарлап кайдар!
Баштапкы чөөчөй — карангуй ором,
Баш ла болзын, орой ондогом!
Каргышту калганчы аракычы болойын,
Кара јерге көмүлип калайын...
Бойымнын буруум — бойымнын ооруум.

Бойымнын буруум — бойымнын ооруум...
Кереес сөзимди уйалбай тындагар,
Келер жылдардын учын санангар!
Аракы — кижининг, јоннын кинчеги,
Адысты уйалтар аар-түбеги...
Ончозын ондодым, орой ондодым!..
Бойымнын буруум — бойымнын ооруум.

1985 ј.

БУ БИЧИКТИ БИЧИБЕГЕМ ЈАҢЫСКАН

Бу бичикти бичибегем јангыскан.
Мениле кожо бу бичикти
Өлөңдөр, чечектер база јайашкан;
Тенгери, кучкаштар ла бийик сүмерлер,
Туулар, турлулар, јылдыстар ла поэттер
Бу бичиктин кабайын јайкашкан.

...Мен јаскы јаланда јангыскан јаткам,
Өлөңдөр лө чечектер өскөнин тыгдап.
Бойыма кенете јажыт мен ачкам —
Өлөңдөр, чечектер сөстөрдү талдап,
«Ал, карындаш!» — алкышту айдышкан.

...Карлагаштар дезе менин үстимде
Канаттар кырыла кейди чийгилеп,
Карарып јанмыр келерин белгелеп,
Кандый да өскө јажыттар билгилеп,
Бичигим бичишкен карангуй бийикте.

...Турлунын өтөгин, ыжын тудунып,
Туулардан јенгилчек салкын түшкен.
Койчы ла городтор үндери колынып,
Комыс ла гитара күүлери кожулып,
Билдирбес күүндөр көксимде көйлөп,
Бичигимди база кожо јазашкан.

...Кызыл ла јаан јылдыстар алдында
Кышкы түнде тышкары тургам.
Көс једерден көк алыста,
Көбөн карлу ээн јаланда
Јылдыс өңдү сөстөр таныгам,
Јилбиркеп оорды бичикке салгам.

...Айдарда, нөкөрлөр, колоордо бичикти
Бичибеем эдим мен жаңыскан:
Өлөңдөр, жалаңдар, жылдыстар жайашкан,
Өскө дө жажыттар меге болушкан.
Илелеп билерге күч билимди
Лермонтов ло Пушкин келип,
Энгирлер сайын Эйнштейн килеп,
Бир кезикте менин жолыма
Велимир Хлебников кенете жолыгып,
Бу бичикти билдиртпей жайашкан.
Айдарда, нөкөрлөр, бу бичикти
Бичибеем жаңыскан — билип алыгар.
Же жаманду болзо, ончо жаманды
Жаңыс ла менин бойыма жарбыгар!

1985 ж.

AK YŮPΛEP

МЕНИН ЁЛГЕРИМ — АҚ САМОЛЕТ

Тенгеринин к  к торкозын
Жымжагынан жара кезип,
Жалтырап ла жангылып,
Жараш, кичинек самолет
Жайым ла ыраак учат.
Ол менин ёлгерим —
Ак канатту ол самолет.

Жок, менин ёлгерим самолет эмес,
Тынып-тынбай, тыгыш кабайда
Тырландап жаткан жаш бала.
Ол чыдаарга капшайлап,
Чынгырат ла ыйлайт.
Уйуктап меге жадарга
Уйкуны чек ле ол бербейт.

Бир кезикте менин ёлгерим
Астыккан аксак кулун чылап,
Арка-тууларда ачу киштеп,
Арткан ё  рди бедреп табарга,
Акка к  н   чыгып аларга
Аар-калап барып жадат.

Же б  г  н к  р  п турзам,
Тенгеринин к  к торкозын
Жымжагынан жара кезип,
К  чт   ле жайым к   леп,
Куулгазын ч  рч  к тынын алып,
Алтайлап коо ол кайлап,

Арт-учында ёлгерим,
Ачулу-сысту ёлгерим,
Апагаш самолет ол болуп,
Учуп, ырап барадат...

Бу чын эмеш пе?..
Бу үлгерим эмеш пе?
Менин үйем
 үлгеримди
Мынайып билип,
Мынайып бийик
Көдүрип ийди эмеш пе?!.

БЕРТОЛЬТ БРЕХТТИНГ СҮҮНЧИЛЕРИ

(Көчүриш)

Эртен тура көзнөккө көрөри
Эски бичикти кенете табары
Өкпөөргөн омок чырайлар
Кар, жасты кыштын солыганы
Газеттер
Жакшы ийт
Диалектика
Жунунганы, эжингени
Ундылып калган күү-музыка
Бутка эптү өдүк
Неге де једип алганы
Эмдиги күү-музыка
Бичинери, өзүм өскүрери
Жорыктап жүрери, кожондооры
Нак најылык болоры

ООРЫП ЈАДАЛА, СУЎНЧИЛЕР ТООЛОГОНЫ

(Бертольт Брехтке келиштире)

Баштапкыда,
Ооруум менин «тымый» түшти,
Ойто ло ЈУРУМ өлүмди јенет.

Экинчиде,
Јаан уулым институт божодып,
Јанып келди јерине.

Учинчиде,
Менин ооруум кандый деп,
Москвадан нөкөрим
Телефон согуп сураган.

Төртинчизи,
Төрөл Кайрылык јуртымда
Кой кыркыыры божогон,
Өлөнгө улус кирип јат.

Бежинчиде,
Койчы Ямангулов
Канча јылга туткан
Туразын бүдүрип алган дешти.

Алтынчызы,
Јиит үлгерчи келеле,
Јаңы үлгерлер кычырды.

Јетинчизи,
Колумбиянын бичиичизи
Габриэль Гарсиа Маркести
кычырып,
Кайкамчылу телекей ачтым
бойыма.

Ол телекей-орооннын ады
Макондо деп жер болор.

Сегизинчизи,
Кенете жаан жагмыр жаады,
Изүге тынчып, күйген жер
Көзнөк өткүрө көгөрип,
Жаңырып, жайым тына берди.

Тогузынчызы,
Энгиргери жагмыр токтой берерде,
Түүске толтыра жиилек терген
Једип келди менин үйим.

Онынчызы,
Өнөтийин жылбыгдап,
Өштүлеримнин бирүзи де
Бүгүн меге келбеди.

Он биринчизи,
Бу үлгердин кайдан да
Меге једип келгени —
Оорып јаткан бойыма
Ийденин ойто киргени.

Он экинчизи,
Бертольт Брехтке
Быйанду мен санандым.
Бичигин онын айлымнан
Экелзин деп сурадым.

КАНАЙЫП МЕН МОСКВАДА
КЫЗЫЛ ТЕПСЕНДИ БЕДРЕГЕНИМ
КЕРЕГИНДЕ КУУЧЫН

Оскө ойдинг ле кемјүнинг кижизи
Өкпөөрип базадым баштап ла Москвала.
— Кызыл тепсен кайда эди? — деп,
Канча ла катап сурайдым улустан.

— Кызыл тепсен?.. Кызыл тепсен Кремль
жанында.

— А Кремль кайда? — катап ла мен
Кайкадып ийедим кандый да кижини.

— Кремль — Кремльдинг жанында деп,
Кемизи де кутус көстөрлү көрөт.

— Бу ором — Горькийдинг оромы,
Бу ла мыныла барыгар көнкөрө, —
База бирүзи кирижет куучынга. —
Азып барар аргагар жок,
Алдаарда турар Кремль деп,
Айдып, жартап, кол уулайт,
Коштой эмеш ол базат...

— Анда ба, айдарда, Кызыл тепсен?

— Анда, нөкөр, ичкери بازیгар...

— А Мавзолей база анда беди?..

— Анда, анда, барыгар, بازیгар!

Улу толкуга мен айдадып,
Улусла кожо ичкери јүткийдим.
Барадым, барадым, барадым,
Бажы да, учы да бир билдирбес,
Баш ла болзын, кандый бу тала!..

Телеграфтын төнгөжи чилеп,
Буттарым күүлейт. Буулат тыныжым.

Тамагым ачийт. Торт суузадым,
Туура чыктым, тура түштим.

— Кызыл тепсенг кайда, нөкөр? — деп,
Катап ла сурадым кандый да кижиден.
Апагаш чачту арык эмеген
Алан кайкап, бажын көдүрди:

— Кокырлап тураар эмеш пе, јиит? — деп,
Колыла көстөрин тандактай тудат.

— Кандый кокыр болотон, карганак! —
Капшайлап айттым, теримди арчып. —
Көк јарамас, көрбөй тураар ба,
Көрөргө келгем Кызыл тепсенгди!..
Алтайга јанзам, не деп айдатам,
Кызыл тепсенгди таппадым дейтем бе?!.
Арт-учында эмеген каткырды,
Арык ийиндерин божодо салды:
— Слер, нөкөр, Кызыл тепсенгде,
Кызыл тепсенгде турыгар! — деди.

— Кызыл тепсенгде?! — Чат кайкадым. —
Бу ла бу ба, Кызыл тепсен? —
Бүтпей катап мен сурадым,
Бөрүгим уштып, јүзимди арчыдым.

— Как бойы — деп, карганак айдат, —
Кандый деп слер бодогон эдигер?..
— Кызыл тепсенгди, мен бодогом,
Кып ла кызыл өңдү болор деп...

— Чын эмеш пе?! — эмеген каткырат,
Чырыштар бирден јоголот јүзинде.
...Өскө өйдин ле кемјүнинг кижизи
Өкпөорип турум Кызыл тепсенгде.

Нөкөрлөрим менин өлгүлейт.
 Сөөктин орозын казадым.
 Сөөктин орозын казадым,
 Бир ороның јерин
 Бойыма бойым арттырадым.

Нөкөрлөрим мени озолойт,
 Оролор ологго једишпес чилеп.
 Ойто ло мен
 Сөөктин орозын казадым,
 Бир ороның јерин
 Ойто ло бойыма арттырадым.

Бойыма арттырган јерге
 Бойым барып јатпаганчам,
 Байла, јаантайын ла
 Ондый болор —
 Нөкөрлөрим өлзө, оро казарым,
 Је бир ороның јерин
 Ойто ло бойыма арттыарым.

ЛЕНИННИНГ ОРОМДОРЫ

Кандый да өскө талаларда
 Каа-јаада болорго келижет.
 Капиталист те ороондорго
 Канча тенистер ажыра јүстим.

Је кандый ла ороонго мен келзем,
 Лениннинг оромыла базарга келижет.
 Ленин качан да болбогон талада,
 Башчынын улу ла таныш ады
 Угулып келер кайдан да кенете!

Телекейдин өзөгін өткүрө,
Мен бодозом, Лениннин оромдору
Озо ло баштап, Лениннин жүрегинен,
Онын ойгор үредүзинен,
Онбос кижилик күүнинен,
Керек десе, кемге ле таныш
Ол ло бир кепказынан
Лениннин оромдору
Баш алып, башталат...

Лениннин оромдору үзүлбей ле
Туузылып, туйуксынбай,
Бастыра чындык жүректерди кечире,
Бастыра бар ороондорды өткүрө,
Келетен кеен чактарга жетире
Бистин орооннон башталат,
Бистин базытла томылат!..
Эзен жүрзем, өскө ороондордо
Эмди де, байла, база болорым.
Мен орус эмес те болзом,
Же ол барган жаңы ороондордо,
«Мен Россиядан!» — деп,
Ырысту ла омок үнле айдарым. —
Мен — Лениннин оромына
Лениннин ороонынан келдим!
Мен — Лениннин жерлежи,
Мен — Советтин кижизи!

Өскө ороондорго келеле,
Лениннин адыла оморкоп,
Лениннин оромун улалтып,
Барып жадарга кандый жакшы!..
Сеге, алтай жылкычынын уулына,
Мындый жан берилген деп
Билерге кандый бийик некелте,
Кандый каруулу
Кенете ачылган кеен ырыс!

АРМАКЧЫ

Жылкычы уулдар журт жерде
Жуулышкылап алаала,
Аттын кату кылынан
Армакчы өрүп иштенет...
Кызыл тыт чобразы —
Кызыл-күрен алакандар
Кылдын кыйгак артына
Кызып, изип өртөлөт...

Же катаган жаңы армакчы —
Кандый жараш көрөргө!
Ары болгон ол атты
Ала согор чалмачы
Армакчызын түреле,
Ат үстинен чачканда,
Быйрымдалып, толголып,
Быжу, капшуун чөйилип,
Ман бажында бар жаткан
Эржиненин мойнына
Элбес эдип киргенде,
Эрдин эри жарталат.

Катай туткан армакчы
Канжагада жок болзо,
Ээр салбаган эмдикти
Ээртеп минбес эр болзонг,
Алтай малчы эмезинг,
Ат жакшызын билбезинг...

Эки каашту алтай ээр —
Эр кижинин јөөжөзи.
Узак жүрүп карызанг,
Уулдарынгнын энчизи.
Жылбыразын колында
Жылан кара армакчы.

Карыжып качкан ырысты
Кармай алзын чалмачы!

Тегиндү эмес армакчы,
Тегерийте түрүп ал.
Канјагалап сен оны
Карузып кожо алып жүр.

...Жылкычы уулдар журт жерде
Жуулышкылап алаала,
Аттын кату кылынан
Армакчы катап иштенет...
Тууразынан олорго
Мен јилбиркеп көр турдым.
Туйказынан уулдарга
Кенете мында күйүндим...

Јангы өргөн армакчы
Јараш, бек, керектү!
Жылкычы јерлеш уулдарга
Кандый ол кереестү!

...Јакшынак алтай үлгердин
Јолдыгы ошкош армакчы!
Көрүп турум көс албай,
Кайда менин армакчым?..

АЛТАЙ КЫС ЛА ФЕСТИВАЛЬ

Јай... Кандый да кыс
Јайгы турлуда,
Чадыр айыл јанында,
Чанкыр тегери алдында
Көбүк ошкош јенгилчек
Көбөн апагаш платъелү
Көктү јайда јадыры.

Турлу жытанат отокло,
Жытанат жайгы күнле,
Чадырдан чөйилген ышла...
Кандый жаан тегери
Кысты эрке бүркеген!
Кандый алыс тегери
Кыстан көпти жажырган!

Кыс мени көрүп ийеле,
Кылчас эдип, алаатып,
Агаш көндөйин көстөгөн
Агас деп сескир ан чылап,
Көстөри капшуун суртулдап,
Кайа көрүп, сурт эдип,
Кире конды чадырга.

...Чадырга мен кирип келдим,
Чадыр айылдын ичи изү.
Түндүк өрө ыш чыгат,
Түндүк төмөн күн түжет.
Улусла мен эзендештим;
Кыстын болзо энезиле,
Кыйындай көргөн адазыла —
Турлуда жуулган туш улусла.

— Бу кызым комсомол — деп,
Кызыл, терлү, ырысту жүзин
Кызына кекийт энези. —
Комсомолдор качызы болуп,
Колхозында иш башкарган.
Онон дезе бойы күүнзеп,
Кой кабырып, бери келген...
Эргегинин үстине
Эмди жаан эржине түшти:
Кураган алар планыс бүткен,
Ажып калды түк алары...

Кызым барар Москва —
Кызыл фестиваль делегады.

— Айдары жок жаан ырыс — деп,
Адазы көрөт кызына...
Онон меге бурылып,
Оморкоп, сүүнип ол айдат: —
Барзын, көрзин, кайказын!
Бу тужында барбаста,
Буурайганда барар ба?!

— Чала уйалчан кыс эди, —
Чайын урат энези. —
Комсомол кызымды, байла,
Корыыр ла болбой
комсомолдор...

— Бу энем сан башка! —
Кымыс кенете тур чыкты...
Калын кара чачтары
Торт ло аттын куйругы...
Сыр манла мызылдап,
Сыймалып агат сыртыла.
Эки жалбак кабагы —
Эки эжер кучкаштар
Элижип-селижип учкулайт!
Эптү жукачак жүзінде
Эки чийик көзinen
Энгирги оттын жаркыны
Экпинделет эмди ле.

— Бу энем сан башка! —
Кыс уйалып унчукты,
Улу тынып, кызарды:
— Мен жаш эмезим, эне,
Жангыскан болзом кайдадым!
Мениле кожо нажылар,

Мениле кожо комсомол!
Айландыра ак-жарык,
Арт-учында телекей! —
Кымыстын чийик көстөри
Кылчас эдип, кылбыгып,
Кылчас эдип көрди меге...

— Бу энем санг башка! —
Агас деп шулмус ан чылап,
Көстөри капшуун суртулдап,
Кайа көрүп, сурт эдип,
Буттары жеңил кызандап,
Бозогоны алтады,
Чадырдан чыгып, кыс барды...

ЎСПЕКЧИ

Менин көксимде
Качан да өчпөс
Бир ўспекчи улайын күйет.
Ол кандый ондый ўспекчи,
Ол кемге, неге керектү?..

Бойым бодозом,
Ол күйген ўспекчи
Кажы жаратла барарымды,
Кандый жолдор талдап,
Кемдерле кожо базарымды
Меге айдып, жартап,
Жаантайын жарыт көксимде.

КУТУС СУЎШ

Уйуктап калган ийттерди
Чочыдарын мен сүүйдим.

Уйуктап јаткан јыландардын
Куйруктарына базып ийедим.

Онон өскөн јеримнен
Өскө талаларга јүр каладым.
Јүрүп калала, јеримди санап,
Јүрегим сыктап јүредим...

Өскө таладан өскөн јериме
Өзөгимде сысту јанып келеле,
Кийимимнен өскө кирди кактап,
Кичинек токынап, амырап јүреле,

Бойыма таныш јолдорго чыгадым,
Болгонбой калган бойынча,

Уйуктап калган ийттерди
Ойто ло ойгозып ийедим.
Уйуктап јаткан јыландардын
Куйруктарына базарын сүйүдим.

ТҮНДЕГИ ҮКҮ

Карангуй. Кылас эдер жылдыс јок.
Тенери јерди тумалап койгондый,
Кижии коркор ээн тымык.

Јортуп барадым эмди јангыскан.
Туманнын үлүш тыныжы јүзимде,
Туулардын уур онтожы туйукта.

Јортуп барадырым. Је кенете
Кандый да үкү үнденип, чочытты:
— Ү-үп, ү-үп ... өлүп кал,
Ү-үп, ү-үп ... өлүп кал,
 өлүп кал,
 өлүп кал!..

Әди-каным јимирей берди,
Мени соок тер базырды!
— Ы-ўп, ў-ўп,
Ы-ўп, ў-ўп,
өлўп кал,
Өлўп кал!..
Айса, карангуй тўнде јўрегим
Ўкў болуп. ўнденди эмеш пе?..

КУЛУН

Энезинин кийнинен
Ээчип кулун мантады.
Бастыра бойы — јўрўм!
Бастыра бойы — куйун!

Кулун баштап ла городко
Кутус, омок бу келди.
Машиналардан ол чочып,
Мангаарыйт ла кылчандайт.
Улустардын кўбинен
Уйалган кептў барадат.

Кўстўри эмди ле уштылып,
Уча бергедий тостонгдойт.
Кирер-барар јер таппай,
Кийин-алын карыжат.
Је энези — качан да энези,
Энезинен сондобой,
Эптў, јараш, чек алтайт.

Кулун торт ло мечик,
Јок, кутус ол уулчак!
Уулчак та эмес, ол — ртуть,
Ырысту, јангы, јаш јылдыс!

Je ээзи оны ээчидип,
Экелди эзирик базарга.
Кулуннын тили кызандап,
Куйругын жайкап, сүүнип,
Тура берген энезин
Тургуза ла эмип баштады.

Энези сүүнет, окыранат,
Эрке, жымжак тумчугыла
Балазып кулунды жыткарат,
Бастыра бойы селирейт.
Бу калганчы сүүнчи деп,
Калганчы эркелеш, эмиш деп,
Кайдан билзин жаш кулун,
Кайдан сессин энези!..

Буудай ошкош өңжүк,
Бурузы жок тенек
Кулунга ээзи килебеди:
Кара сагалду цыганга
Карамы жоктон көөркийди
Садып ийбей канайтты!

Киштеп артты жаш кулун,
Киштеп жанды энези...
Беенин эки торсыкка
Саамчыган сүт чачылат.
Беени дезе ээзи
Эки жандап камчылайт.

АРБУЗ КЕЗЕРИМДЕ

Салаалу жажыл арбузты
Жаан тепшиге салала,
Жара кезип мен ийдим.
— Кандый кызыл арбуз! — деп,

Кайкап кыйгырды уулчагым. —
Капшай бер, ада! — деп,
Чилекейин јудунды.

Је уулчагымнын кыйгызыла кожо,
Арбузты јара кезеримде ле,
Күски күннин онтоп ийгени
Күр көксиме ачу томылды...

ЈАНҢЫ ЧЫККАН БОЗУ

Јаан тенгерини јабынган
Јаскы үлүш јаланг.
Јайылган уйлар ортодо
Јангы ла бирүзи төрөгөн.

Апагаш тустый ак бозуны
Энези эркелеп, кургада јалайт.
Адырманду ла јылу тилиле
Бозуны күн кожо јалажат.

Мен јангы чыккан бозуны,
Күнди, уйды көрүп,
Олордын ортодо колбуны кайкап,
Јаскы јаланда јангыскан турум.

ЈАНҢЫ ЛА ЧЫККАН ЈАШ БАЛА

Јангы ла чыккан јаш бала
Јазап туруп көрзөгөр:
Кандый да сүрекей ол карган,
Кандый да көп чырышту!

Јазап сананып ийгенде,
Канча јылдарды өткүре,

Канча түбекти кечире,
Карыза кандый болорын

Жажыды жоктон белгелеп,
Жангы ла чыккан
Жаш бала
Жазымы жоктон көргүзөт.

БАЛА

Эс киргелек жаш бала
Эш-немеден айабас.
Талайды талай ол дебес,
Тамыны тамы деп таныбас.

Эс киргелек жаш бала
Адазынын өштүзүн таныбай,
Аланзыш жоктон сүүнөр.
Жылтырап жаткан жыланды
Жараш көрүп, жанына келип,
Жаш колыла ала да койор.

Жаш балага ончозы түнгей:
Улустын болзо, уктары түнгей,
Уйдын, койдын өндөри түнгей,
Уйат та, ырыс та,
Улу да, кичинек те —
Ончозы түнгей, ончозы бир!

...Жүрүмнүн жүс үйдин өттүм:
Тондым ла торолодым,
Жамандадым мен, жамандаттым...
Же кезикте жаш балага
Ненин де учун күйүнип жүредим.

КАРГАН ЭНЕ

Энезин уулы
Экелген городко.
«Эриктим, уулым» — деп,
Эртен-энгир капшайлап,
Конор туранын јанын көстөп,
Коркондоп эмеген барып јадат.

Карган кижі кулагына
Канайып та кенете,
Алтай эрмектинг кимирти
Айылчылык тура јанынан
Ажындыра угула берди.

БАЛДАРЫМНЫНГ ЭНЕЗИ

Менин балдарымнынг энези
Кайдаар-кайдаар сала берзе,
Балдарыма мен көрзөм,
Аштагылап ла тургандый,
Бүдүштери кунук, боп ло боро.

Онын учун оморды
Столовыйларга апарадым,
Не керек — азырайдым.
Онон барадым магазиндерге,
Кандый ойынчык — аладым.
Је бүдүштери омордын
Түңей ле кунукчалду,
Түңей ле боп ло боро.

...Је энези јорыктан
Једип ле келзе,
Эжикти ачып, бозого ло алтаза
Балдарымнынг бүдүштери

Башкалана берет бу ла мында!
Табыш эмес — табыш,
Куучын, каткы, сүүнчи!
Айылдын ичи жарый түжет
кенете —

Балдарымнын энези
Балдарымнын жанында!

ОРТОН УУЛЫМНЫНГ ЖУРУГЫНА

Жайгы изү жалаңда
Курлаага жетире жылагаш
Ончо бойы от-сүүнчи
Ортон уулым бу турат.

Көстөрин кылбыкту сыкыйтып,
Жүзин макалу чырчыйтып,
Жап-жаркынду жараш күнге,
Жайым жайгы телкемдерге
Жакшызынган турат жаш көөркий!

Жаландарда байрамдаган
Жажыл өлөңдөрлө кожо
Өдүги жок жүгүрип,
Өзүп, байрамдап тургандый,
Менин ортон уулым!

Эмди ле ол эки колын
Эки башка жайа чачып,
Өлбөйтөн тегери алдыла,
Өлүмдү жердин үстиле
Өкпөөрип ле сүүнип,
Өөш тартынып учкадый!

Алдындагы амадулар
Айдары жок жеңилдий,

Ончозына белен јеткедий,
Ончозына ол сүүнет,
Ончозына ол бүдет:

Кажы ла өлөнгө,
Күнге, бойына,
Тенгериде кайыган
Телген деген кушка,
Кажы ла кижиге,
Катап ла бойына!

Ортон уулымнын
Јуругына көрүп,
Оозымды тыртыйтып,
Кунукчал каткырдым.
Јүткиген јаш жүрекке
Јүрүм жүрери
Кандый да јенил,
Јараш ла јакшы!

УУЛДАРЫ

Менин таайым үч уулду.
Үч уулы таайымды таштайла,
Үч јара жүргүлөп калды.

Бирүзи — Азия аразында,
Бирүзи — Түндүк талада,
Бирүзи — бу ла Алтайда,
Је чокым билбезим, та кайда?..

Јиит чагында таайым
Јаан јамыда болгон,
Јаан иштер иштеген.
Онын да учун уулдары,
Мен чилеп, кышкы турлуда

Уйлар куйругын толгобогон...
Мен чилеп,
Кажызы да, качан да
Торолобогон, тонбогон.

Бөрү туткан уйлардын
Сектерин олор жибеген.
Торолоп өлгөн малдардын
Сөөктөрүн кемирбеген.

Таайым эмди јетен јаштан ашты.
Ўч уулы таайымды таштайла,
Ўч башка ырбады...
Ўч уулы эмди
Ўч бойын да билишпес болды.

Мен таайымнын төс јеени
Бежен јашка јеттим,
Эки катап кестирдим.
Эрлү кучим астап,
Эмди эмеш сырынтып жүрүм.

Таайым ўч уулду —
Јаңыскан эмди артты...
Мен...
Мен база ўч уулду.

.....
.....

ТОНКОШ АЖЫП ОЙНООРЫ

Тоормошты кечире салып,
Тонкош ажып ойнотон
Јалбак јос јадыры.
Јостын ол јанында
Тоозы јок борчоголор...

Je чынын айдып келгежин,
Ол «борчоголор» ортодо
Бойын да көдүрип болбос
Борсык ошкош семистери бар.
Ийне јуткан ийттий,
Эргене-сөөгинде эт јок
Каткактары да бар эмей.

Тонкоштын бери јанында
Эки бе, үч пе эр отурат.
Бу ас, је чыдым эрлерди
Ол јанында борчоголор
Јаба базарга ченежет,
Јапазып, ченеп чат болбойт.

...Тонкош ажар тоормоштын
Ол јанында шүткерлер,
Ойынаарды токтоткор!
Ненин учун дегежин,
Эки бе, үч пе эр кийинде
Элибис текши туруп јат —
Онын онбос чындыгы,
Оодылбас, өлбөс чыдымы!

ӨӨЙ КЫЗЫ

Актын акка айткажын,
Өөй кызына ол
Өткүре тын килебейтен.
Өөй кызы адам дезе,
«Адаг эмезим мен!» — дейтен.

— Айса менин адам кайда?
— Адагды айтпа. Ол ыраакта —
Аайлап болбос каруу беретен.
— Айса слер не айлаарда?..

— Адымды экел! — айылдан
сүретен, —

Ай-оозы камылбай,
Адаң мени шылап отур!..

Өйди кем токтодо тудар?..
Өйй кыс өзөт... үренет.
«Адам, платьем эски» — дезе,
«Акча жок!» — деп, адазы
Адылып салат удур.

Өйй кыстың өйй адазын
Өй карыдып, букура басты.
Адазы айтсын, онын ооружын —
Базып та, туруп та болбос болды.

...Өйй кызы... эмди эмчи.
Өйй кызы — жаан тоомжыда.
Өйй кызы өйй адазын
Журттан городко экелип алды.

Оорый берзе, өйй кызы
Өйй адазын больницага салат.
Ондоло берзе, өйй кызы
Өйй адазын ойто апарат.
— Адам, ваннага жунайын ба?
— Жун, кызым, кару кызым..
— Газет кычырып берейин бе?
— Кычыр, кызым, кару кызым...

...Өйй кызы эмди онон
Жалтанып жаңы кийим сурабас.
Өйй адазы өйй кызын
«Адым экел!» — деп айылдан
сүрбес.

* * *

Менин тамырларым
Көгөрип ыраак чөйилген
Көк-кумак жолдор ошкош...

Тамырларымда согулган
Канымды сананзам,
Кандый да жеткерге удур
Улай-телей учуртып бараткан
Кызыл «Москвичтер» ошкош...

Ол кызыл машиналар
Кайда ла барып сүспегей,
Качан ла күйе бербегей —
Мен оны каран сакып,
Больницада жадырым.

* * *

Бычак кату болзын десе,
Оны кызарта кызыдала,
Соок сууга сугуп жат.

Бычакты жымжак эдейин десе,
Темирди кызарта кызыдала,
Тегин ле онойдо соодып жат.

Кату бычак курч болор,
Же сүрекей капшай ол сынар.
Жымжак бычак — мокорчон,
Же ээлгир, бачым ол сынбас.

...Менин адам эрте өлгөн.
Кату ла курч кижидежет.
«Мен кандый бычак болойын?» —
Каруу бер, адам,
Кайра бурылбас карануй
ыраактан!

САН БАШКА КИЖИ

Менде бир јерлеш бар.
Эрте тагла туруп келеле,
«Јүс јунар — деп айтпас, —
Уйалбазым јунадым» — деер.

Колјунгушка келеле,
Мендебес. Узак јунунар.
Электројүлүнишле јүзин
Эбире тудуп кырынар.
Кату алаканыла
Сыймай тудар ол јүзин.
Күскиден бойын көрүнип,
Кайкап калгандый ол турар.
Онон ойто катап,
Санаазын капшай эбиртип,
Ээгин, јаактарын, мойнын
Эбиртип эптеп, јазап кырынар.

...«Уйалбазым эмди ару» — деп,
Учында јобош үнденер.
Ак тиштерин көргүзип,
Араайын каткырып,
Араайын чайлап отурар.

Менин бу јерлежим,
Уйатту ла неме этпеген.
Улуска көргөн јүзи акту,
Акту күчтенг иштенип јүрет.
Је ненин де учун
«Уйалбазым јунадым» — деп,
Улуска айдып каткырат.

Эр-јажына бу јерлежим
Агаш чабат, туралар тудат,
Аттар да кезикте такалайт.

Айылга толтыра балдарын азырап,
Артык бир де эрмек айтпай,
Алынган ижин иштеп ле жүрет.

Менин бу жерлежимнин
Сок жаңыс тутагы —
Эртен тура туруп келзе,
«Жүзим жүнадым — небес, —
Уйалбазым жүнадым» — деер.
Онон ойто ло катап
Мендебей узак жүнунар.
Онон кажы ла күн
Ол ло озогы жолыла
Ол ло сүүген ижине барар.

ЈАСКЫ КӨК

Көп улус, байла, сескилебейт:
Јаскы көк өлөң
Элден ле озо јерден эмес,
Кижинин күр-көксинен,
Јүрегинин өзөк-түбинен
Өңзүре өзүп чыгат деп...

Күнүн ле эртен тура,
Күн чарчалып тийзе ле,
Јалт эдип көксиннен
Јастын јыдыла кожо
Көктин јыды јытанат,
Байла,
Көксинде көктөр өзөт.

КУМДУС ОШКОШ ЈИИТ ТУШТА

Он сегис јашту тужымда
Олыт билбес уул эдим.
Маргылунын бажында
Мал кабырып туратам.

Кумдус ошкош јиит бойым
Кутус ла бүткен эмейим.
Ойноп, кейтип, андыжып,
Айткан эдим бир кыска:

— Нени түнде түжендин?
— Түженбедим нени де.
— А мен сени түжендим! —
Мееркежип мен каткыргам.

— Энеден чыккан эт-јыланаш
Эр бойыма сен түжелдин.
Төжинге кара менгинди
Түш јеримде мен көрдим...

Кыс кенете ыйлады:
— Менде менг јок! — деди.
Онон ары ачынып,
Оору кижидий онтоды:

— Ох, төгүндеп јадын сен мени.
Түжинге сенин сүүнчи јок.
Сүүбей, байла, сен јадын,
Сүре ле андып жадырын...

Сырангај тескери сен түштү,
Цыган келин јартаган:
Эт-јыланаш түженген болзо,
Эжи онын болбозын деген.

Кыйгас көрүп кыс меге
Кыйа болуп жүр калды.
Кумдус ошкош кутус бойым
Кийнинен ары каткырдым:

— Түженбегем качан да,
Төгүндегем мен сени!

— Кал-тенегин жарт — деп,
Кайа көрүп кыс айтты.

— Жолос чылап жолымды
Жоктобо! — деп ачынды. —
Кем кемиске каткырап,
Качан бирде көргөй лө...

Кумдус ошкош жиит тужым
Кенете ойто бурылды.
Ондор жылдын бажында
Ойто жолыктым ол кыска.

— Бу слер бе, куда-ай! — деп,
Буурыл келин кайкады. —
Таныбай турала, таныдым,
Таай, кандый бу тушташ! .

— Кандый түштер көрөдөөр? — деп,
Каткы эдип суразам,
«Озогы ла бу бойы!» —
Ол келин кайкады.

Кумдус ошкош кутузым
Кубулбаган деп каткырдым.
«Мени түженип турун ба?» — деп,
Мееркежип, кенете сурады.

— Түженгенче ле бойым — деп,
Тура калбай, мен айттым.

— Он балалу мен — деп,
Ол келин кунукты.

— Мен де сени каа-јаада
Түженип ле турадым.
Балдар сенде бар ба? — деп,
Бажын өрө көдүрди.

«Он балалу мен» — деп,
Ого каруу јандырзам,
«Төгүндеп ийгем сени» — деп,
Төмөн көрди бу келин. —
Мен јангыскан. Балдар јок...»

— Јакшы болзын...

— Јакшы болзын.

АНЧЫ

Бийик кайанын
Сырангај бажында
Јангы ла коно түшкендий,
Тирү куштый таш отуры.

Табыш алза, эмди ле
Талбынып учарга ол белең.
Мен јурукчы. Ол ташты
Түргедеп, мендеп јурайдым.

Бу кайанын јуугыла
Анчы јортуп барадат.
Мылтыгы онын јардында
Тым јадат кыймык јок.

Анчыга таш не керек,
Анчыга тирү куш керек!

А мен ол куш ошкош ташты,
Калак, уча бергей деп
Јурайдым, јурайдым, мендейдим.

КҮС КЕЛЕРДЕ...

Күс бүркейт бастыра жерди.
Күс — жанган бастыра куштардын
Үндерине кирип, кунукчал кыйгырат.

Лажайдым, карыйдым. Кажы ла
 кўскиде
 Менин көксимде жалбышту ийде,
 Бу турган баатыр тыттардын
 Бүрлери чилеп, өчөт лө саргарат,
 Саргарат ла өчөт...

ЭРИН САГАЛ

Эрин сагалын эр өскүрөт.
Эркеледет оны. Сыймайт, будыйт.
Күнүн ле күскү алдында турат —
Күн өткөнин сеспей калат.

Эрин сагал аш та эмес,
Эрин сагал картошко до эмес...
Ары-бери аярын, карындаш,
Күрентиге көр, күрен күс!
Кыжырап эртен кыш келер,
Келзе, курунды кезе тартар.

ПОЭТ, ТҮЛЕЙЛЕР ЛЕ ТИЛЈОКТОР

Түлейлер ле тилјоктор ортодо
Түштүк бир ороондо
Бир катап мен амырагам...

Сабарларыла көргүскилеп,
Сан ла башка имдегилеп,
Сананып таппас сөстөриле
Санандырган мени олор,
Сандыраткан эди, канайдар...

Нени де мененг
Сурагылап ла турар,
Нени де јартап
Угарга ла умзанар...

Байла, айлым кайда? —
Билерге күүнзейт бу улус.
Байла, адым кем? —
База јилбиркейт көөркийлер.

«Алтай» — деп, мен айтсам,
Ачкан оозыма алан көргүлейт.
Айтканымды укпай да,
Аайлабай да тургулайт.

Түлей ле тил јок улус ортодо
Түштүк, јараш ороондо
Торт ло шыралап јүрген эдим.
Бир де сөзимди ондобогон олор.
Бир де имдежин
Билбегем мен олордын...

Бичиктер садар
Магазинге кирип,

Бүгүн ол түштүк курортты эзедим,
Түлей ле тил жок улуска ондо
Туштаган тушты эске алындым.

Садуда турган бичиктерим
Сыранай жажыт жогынан
Суракты меге суй тургусты:
«Поэт! — деп, изү шымырашты, —
Бери, биске көрзөн, — дешти, —
Войын да, поэт, ондозон,
Улус ондобос сөстөрди
Уткалап калас не айткан?..
Тындап турун ба бисти,
Тили жок улустар ол чылап,
Туруп жадыбыс бис мында!..
Каран-туйугынан кажы ла күн
Кыйгырадыс,
Кыйгырадыс,
Же кыйгыбыс кемге де жетпейт,
Кем де бисти укпайт!
Ача тартып көргүлебейт,
Айылдарына апарып сүүнгилебейт.

Поэт,
Айса болзо, алтай тилин
Алтайларга керек те жок?!
Айса болзо, айткан сөзинг,
Алтайларга аар-жүк?!
Айса, поэт, сен
Түлей ле тил жок улуска
Темей, тегин иженген,
Түндү-түштү амыр жок
Сөс собырган, иштенген?!»

Чындап та айтса,
Чын ла сананза,
Кемис бистин түлей,

Кемисте бистинг тил јок —
Поэт пе
Айса кычыраачы ба?..

СӨСТӨР

Кажы ла сөс алдынан бойы
Карара өчкөн көмүрге жүзүндеш.
Сөстөр ортого ол турбаза,
Сок јаныскан тынданып болбос.

Өчкөн, соок сөстөрдин бирүзин
Өнөтийин талдап, таап алала,
Кызу костордый кызыл сөстөрлө
Коштой оны тургузып ийзегер,
Кара коско от камылып,
Канча жүзүн өңдөнип чыгар!

Сөстөр камаанду сөстөрдөн
Сөсти сөс јарыдар учурлу.
Сөстөрдөн јылуны сөс алып,
Кижинин жүзин, жүрегин јарыдат.
Кижинин жүзи ле жүреги јарыза,
Јүрүмнин де жүзи чек башка,
Јүүлгектин де сөзи жүрүмдү!

* * *

Сөстөр сөстөрдөн камаанду да болзо,
Је «Кижинин жүзи» ле «Төрөлим»,
«Төгүн» ле «чын»,
«Кижинин жүзи»,
«Кижинин ујады»,
«Килемји», «јалакай» —
Бат бу сөстөр улу учурлу!..

Жаныстан да турза,
Жажырып ла жаап та салза,
Жажызы ла омордын — от,
Жажызы ла омордын — ок!

* * *

Кижилик керегинде киж
Сананып, ач-амырын аскырат.
Киж эртенгизин элтертип,
Эмдигизин элгек ажыра экчелтет.

Эртедеги кижиликтен
Эмдиги кижилик санаалу,
Эн өткүре капшуун ла казыр,
Эн өткүре тойу ла торо.

Эмдиги кижилик
Таппасты табат, таныбасты таныйт,
Ташка тарып, тамзыкту аш өскүрет,
Талайды танмалап, таш туралар
тургузат!

Кижиликтин бу кыймыгын,
Кайа көрбөс бу кылыгын,
Кем, канайып токтодор,
Токтотпозо, не болор?..

Кижилик текши мындый өзүмиле
Текши өлүмге түргедеп жүткийт!
Мен — киж.
Кижилик керегинде санан деп,
Жанымда турган кижиге айтсам,
Киж менин үнимди укпайт.
А кижилик тыс эдип тура түшпей,
Текши өлүмине та не мендейт?

Эртедеги үйеден
 Эмдиги үйени кал дежет:
 Эртеде улус эркетен болгон,
 Эртеде чындык эрлер болгон,
 Эртеде улус жалакай болгон,
 Эртеде улус уйалчан болгон,
 Жамыркак эмес, жанду болгон,
 Коротык эмес, коркорын билген.

Эртедеги алтай үйеден
 Эмдигизи чик жок башка:
 Эртеде алтай кижиде,
 Кал-тенек калжу чылап,
 Кандый бир катыс кижиге
 Кара мылтык уулабас!

Жанды жандап, жаш та бала
 Жанында отурган кижиге
 Бычак берзе, ол бычакты
 Мизиле эмес, сабыла берер,
 Мындый ээжи кайда барган,
 Мыны кемнен жартап угар?..

Эмдиги бу эл-үйеден
 Эртедегизи байчыл болгон:
 Жаан жаштунын алдыла алтабас,
 Араай, чебер кийниле өдөр.
 Э-э, калак, эмди канайдар,
 Эмдигизи бажына да базар!

Келин кижиде өдүк кийбей,
 Кайынынын көзүнче кызандап баспас!
 Эмдиги келиндер «Мени көр!» — деп,
 Эрлердин көзүнче ээлгир экчелер.

Эмдиги үйе...
Эртедеги үйе...
Эбиртип келзен,
Эртенги үйе...
Удур-тедир улалат такылыш,
Учына чыгарга уур тартыш!

Je ак-жарыкта кажы ла киж
Кандый бир јиит кижини
Бойынан чик јок јалакай,
Бойынан чик јок јараш ла јакшы,
Јүстү ле јүректү эдип
Таскадып, үредип алган болзо,
Кажы ла келген үйеде кижилик
Кандый кайкалду болбос эди,
Кандый јараш јүрбес эди! —

Мен мынайда сананала,
Санаамнан бойым уйалдым.

КОРКОК

Коркок киж кандый да
Јараш атту-јолду болзо,
Улус онын адын адабас.
Узактан оны көрүп ийзе,
«Коркок келип јадыры» — дежер.
Коркок кижинин коркогын
Кандый да јакшы кийим
Качан да јажырып болбос.

Je коркок киж
Көп сабада
Коркогын чек бойы ундып,
Коркышту јакшы кийинер,
Коркышту седег тудунар.

Түс болорго кичеенип,
Түнгзүндебей тудунып,
Тенгери өрө баш салып,
Теп ле тегин бар јадар.

Онын күүни кенек эмес,
Онын санаазы једикпес эмес,
Улус онын адын адабай,
Узактан ла көрүп ийеле,
«Коркок бери келип јат» — деп,
Уйалбай ла, сананбай ла
Канайып, калак,
Айдыжат не?

* * *

Кажы ла јолой јолыккан киж
Килезин меге деп күүнзебей јадым.
Је ондый да болзо, ондый да болзо...

Сөзимди угуп, кажы ла киж,
Калаш чылап, баалазын деп,
Калак-кокий, күүнзеп болбозым,
Је ондый да болзо, ондый да болзо...

Ончо ло улусты менин көрүжимле
Јүрүмге көрзин деп канайып јакарар?..
Је ондый да болзо, ондый да болзо...

Мен чилеп, ончозы сананзын деп,
Мен чилеп, бассын, турзын деп,
Тенек эмезим, канайып айдарым.
Је ондый да болзо, оноң до ары...

ЭЖИНИП ЧЕК БИЛБЕЗИМ

Эжинип чек билбезим.
Je таштайт мени жүрүм талайга.
Мен тумаланып, чакпыланып,
Чачамтыгып, толкуларла
толгожып,
Торт ло тынып, бир тынбай,
Жарат жаар эжедим,
Эжедим, эжедим,
Эпчил жолдор табарга
Эжинедим, жүзедим,
Иженедим неге де!

Жүк арайдан жаратка
Жууктап ла мен бу келзем,
Жуулыжып келгилейле,
Жууй-маай туткулап,
Каткырыжып, калактадып,
Кайра таштап ийгилейт
Казыр кара толкуга!..

Балыктарга жем болбоско
База ла ойто толкуларла
Тудужып ла кабыжып,
Тусту сууны жудадым.

Эжинип жакшы билерге
Эне жаштан үренип жадым.
Энмектеп ле баштаган өйдөң ала
Эмдиге ле жетире
Жүрүм деген ачу талайла
Жүзүп ле жадым.
Жүзүп ле жадым...
Je толкуларла кожо
Толку да болзом,

Талайдын тузыла
Тузалып та калзам,
Түңгей ле эжингенчем эмдиге,
Түңгей ле түртүнгенчем эмдиге.

* * *

Тудунарга бу талайда
Тургуза үстине куйрук жок.
Жалмай алар жал да жок,
Жакшызынар мында
Жайым да жок.
Талай — ол талай,
Талай — тайга ол эмес.

Ончозы ла тескери —
Ат минетен кижиге
Ат миндирбей,
Талайга таштагылаар.

Талай сүүген кижиге
Кеен телкемдерле
Jүзүп эмди жүрерге
Керептен болгой,
Кичинегеш те болзо,
Керек дезе кемечек те
Келишпей жат!..
Je бу не жүрүм?!
Бу не мындый?!

МЕН ӨЛҮП КАЛЗАМ....

«Өбөгөним жакшы кижиге болгон — деп,
Өлүп калзам, үйүм айдар. —
Өбөгөндү келиндерге көргөмдө,
Өрөги орооннын улузы ошкош,

Өнөтийин ле бийик-бийикте
Билер-билдирбес кайкалап,
Баргылаган алтын булуттар ошкош.

Тирү тужында өбөгөнимди
Тың ла онойып баалабагам.
Кайттым деер, кандый орой!» — деп,
Карыгып ла кыйналып,
Мен өлүп калзам,
Мен керегинде эжим айдар.

«Адалу уулдарды эмди көрзөбис,
Аргымактарга минген баатырлар! — деп,
Ачуурканып ла араай күйүнип
Айдыжар, байла, менин уулдарым. —
Айылда жүрген жалчылар чылап,
Ачу ла өскүс артып калдыбыс!
Адабыс амыр, айылда тужында,
Айтканын аай укпайтан эдибис!» —
Арай ла болзо, бойлорын сокпой,
Арга жокто айдыжар уулдарым,
Мен өлүп калзам айдыжар...

Мен өлүп калзам,
Жанымда сад өскүрген киж
Көзин, байла, жагыдан ачар,
Көрбөгөнин оройтып көрөр:
«Кажы ла өскөн агажымнын
Каруулчыгы болгон эмтир — деп,
Карыгып ла каран кайкап,
Садчы киж сананып калар:
— Садымда астады садатан түжүм,
Садыма соок колдор кирет.
Манап туткан чеден жок,
Малдар тепсейт садымды.
Ол менин садымнын
Чедени болгон турбай» — деп,

Садчы кижн сананар.
Мен өлүп калзам сананар,
Өткүрө орой жоксынар...

Бу ончозы, нөкөрлөр,
Мен өлүп калзам болор.
Өлүп те калзам, өлбөгөн улус,
Орой до болзо, ондогону учун
Олорго мен быйанду болорым!
Керек десе, керек болзо,
Келип быйан айдарга
Үстүги орооннон мен ойто
Кинчектү жерге түжүп те келерим!
Айса болзо, алтыгы орооннон
Алкышту жерге айланып та чыгарым!

САЙГАКЧЫЛАР

Бойында жок бомбаны
Болушчанг орооннон алала,
База бир өскө ороонго
Чат сакыбаан жанынан
Чачып ийип, кенете
Чак чыгарат сайгакчылар.

Кем түжүргөн түбекти?..
Кемнинг өрттү бомбазы?..
Сайгакчыларда табыш та жок.
Сайгакчылардын кылыгы деп
Сананбай да жат ороондор!..
Сананып незин сананар,
Ненин учун дегежин,
Сайгакчылардын бойында
Сананып тапкан бомба жок.

Је эдип-тудуп билбес те болзо,
Эди-канын ээлеген
Эдү-бугы энчикпес,
Сары мангызы сакытпас
Сайгакчыларды, калак, санангар,
Сап ла — колынан тудыгар!

МЕНИН ЖЫЛДЫЗЫМ

Менин жылдызым
Жарыбайт жаркынду.
Онын да учун оны
Ончо улус таныбайт,
Адын чокым адабайт.

Менин жылдызым азат
Туманду туйук тууларда.
Төрт талалу телекей
Төрт таладан илелеп,
Жылдызымнын чогына
Жылынбайт ла жарыбайт.

Телекейдин чокызында
Чокту чалып турарга,
Текши јоннын көс алдына
Тежик ачып ийерге
Менин жылдызым
Туманду тууларда тудуш ла
Азат,
Базат.
Өчөт,
Өлөт.
Өксөйт,
Күйет
Күски менин жылдызым.

Унчукпайтаны улу керек деп,
Учы-учында мен де билдим.
«Узун тискин колго оролор,
Узун тил башка једер» — деп,
Улу кеп сөсти эске алындым,
Унчукпаска үренип, тижимди
тиштендим.

КАНДЫЙ ДА САҢ БАШКА КӨСТӨР

Кандый да саң башка көстөр:
Јаңыс ла санаа јок салкын,
Јаңыс ла сүүнчи ле каткы.
Јаңыс ла јарыйт јаркын,
Јажына кыйнал сен, сақы...

Кунукчал көлөткө көрбөзинг,
Кандый да ырысту кыс!
Абынан айрыл болбозынг,
Јүректи кемирер туйук сыс.

Канчазына кижии сүүнер јанду,
Канайып мынайып јаантайын
сүүнер'

Айса, абызын јеткер јажытту
Аайын айтпас бу көстөр?!

КАЙРЫЛЫКТЫҢ ЧИБИЧЕКТЕРИ

Менин үйим, уулдарымнын энези,
Өскүс тужым өткөн
Кайрылык деген кайыр јурттан
Әжер әки чиби казып,

Балдар чылап, эптү чуулап,
Ұлүш јенгесле чебер ороп,
Городко кожо алып келген...

Әкелеле әркелеп,
Әән, кичинек садыска
Әкилезин тарыган.
Әртен-әңир каанг күндерде
Әки көнөктү суу тажып,
Әкилезин сугарган.

Әмди ол әки чиби
Әленчиктин керези болуп,
Өскө тенгери алдында
Өскүлеп турат көгөрип...
Телекейди, јерди кайкап,
Тенгери булудын кактап,
Тегиндү эмес көргүлеп,
Тургулап јадат јергелей.

Күс келерде садым
Кунугат сары салкынга.
Какталып, төгүлип бүрлер
Карыкчал меге әкелет,
Каранга мени карыдат.
Мен өскөн Кайрылыктан
Мен өлөтөн городто
Саргарган күски ол садта
Сан ла башка јажарат,
Сарбак бүрлү көк чибилер.

Әки кичинек чибичектен
Әзин согот јүзиме.
Кайрылыктын әзини,
Канчын туштын әркези,
Јажаган јаштын әнчизи...

К Ы Ш

Кыш апагаш буттарын
Төнерининг алыс түбинен
Кырларды төмөн
Түжүрип ийди,
Өзөктөрлө өңөлөп,
Өдүп барган бу түнде.

Эртен тура эбире
Ээн ле ак јаландар...
Ак камсалду соок кырлар,
Ак мөңүнди јабынып,
Алаатып калган агаштар...

Мен јылу тыныжымла
Јылыдадым соок кышты.

*1983. Какай јыл,
кышкы куран ай.*

КЫШКЫ ТАЛАЙ

Је ле деген кышкы талайда
Кичинек кучкаштын кылыгы бар.
Јайымды билген кучкаш чылап,
Кышкы талай уур талбынып,
Карангуй канаттарын јайа таштап,
Кайдаар да учуп барар күүндү...

Не дезе,
Јаан талай да,
Кичинек кучкаш та
Экилези тонбогон,
Экилези тирү!..

Т И Й И Н

Je ле деген ,
Jелбер кыш...
Эн өткүре калын кар,
Эн өткүре эбире соок.
Тууларга, агаштарга
Артылган турат кыш...

Ак јаланда сок јангыс
Арсак тыттын
Атпайган будагында
Аргазы јок кичинегеш
Боро тийин отурат.
Көстөри тирү тостондоп,
Јаактары бултандап,
Кузук чертет тийингеш.

Тирүнин үстине ол
Бу соокты соок дебей,
Мөнгүн кышты мактап,
Мөнгүн чөрчөктөр чүмдейт!

Ў Р Е Д Ў

Сахарды јаш тужымда
Сыраңай чоком билбес болгом.
Онын да учун сахар көрөлө,
Оны тус деп серенип,
Ооско мендеп албагам.

Ачуны билген јаш тужым
Ак кардын үстиле,
Арга јокто канайдар,
Кызыл бутла жүгүргем.
Торолоп өлүп калбаска
Тазыл-тамыр мен каскам...

Кыскарта эмди айткажын,
Мени озо ло баштап
Jүрүм бойы jүрүмге үреткен.
Онон мен оройтып,
Билбес jүрүмди билерге
Бичиктер кычырып үренгем.

Эмди дезе слерге
Билгенимди айдарга
Бичиктер бичиирге үренип,
Бичинер стол үстине
Бөкчөйип калган шыралап,
Сөс бедреп отурым.

УНДЫЛЫШТЫҢ САЛКЫНЫН УГУП

Ундылыштын салкынын угуп,
Узакка мынан jүрүп те калзам,
Урсул ичин ундыбазым:
Угулар кулакка агын суулары,
Жайкалар жардымда жабыс та туулары.

КАЙРЫЛЫККА БАРГАМДА

Кажы ла катап
Кайрылыкка баргамда,
Кайрылык суунын жарадынан
Карузып таштар талдайдым.

Карыккан өйдө бу таштар
Кайрылыктын тилиле
Куучындап ийер болор деп,
Каран-туйук сакыйдым.

СӨӨКТӨРДӨ ЭТКЕН КУУККЕ

Өскө кайда да ол эмес,
Өлгөн улустар сөөгинде,
Өскөн агаштар бүринде
Жажынып алып кандый да
күүк

Жас жаңырып келгенде,
Жайналганду не эдет,
Кемге, нени белгелейт?

«Өлгөн улус турбас!» — деп,
Өксөп, өксөп ыйлайт не?
Айса, каруулчык кижини
«Өлбөзін!» — деп көкидип,
Өнөтийин эдет не?!

СЕРЕМЈИ

Менен не керек —
Аларын алгылап,
Бөкөнөктөр чилеп бөкчөндөжип,
Кыймыражып, кыңылдажып,
Кайран кару канымды
Канча жылга соргылап,
Божогон, байла, деп бодойло,
Учында келип үренчиктерим
(Уйаттузын кайдайын!),
Саткылап ийди бойымды.

Саткылап ийген бойынча,
Сананбады көөркийлер:
Жайаларымда бүткен жалакайым,
Жаман да болзо, жайалтам,

Кижиге кару киленкейим
Озогы ла бойы бойымда,
Ончозын соргылап болбогон,
Ончозын садып ийбеген!..

...Ўренчиктериме саттыртала,
Ўренип ойто баштадым.
Сырангай жуук та улуска
Серенип эмди көрөдим.

Садыжып билер ўренчиктериме,
Калак, кижини уулдары
Кайра садып ийгей деп,
Каран-туйук серенип,
Сананып ла санааркап,
Јүстерине олардын көрөдим.

НЕНИ ДЕ КӨКСИМДЕ СЕЗЕДИМ

Көксимде
Кандый да кара неме табылды.
Оны соок неме дейин дезем,
Кандый да табынча,
Күйүп, кинзип јаткандый.
Оны база бир сананзам,
Өкпөмдө бө, буурымда ба
Өртөлип, быжып јаткандый.

Је бир кезикте бодозом,
Ол ло кара немеден улам
Калтырап мен баштайдым,
Кандый да соок јайкан
Эди-каныма јайылат.

Көксимде, эди-канымда
Кечеден ле бери

Келишпес не де јадыры:
Очпöйт,
Күйбейт,
Өлбөйт ол! —
И-та-тай! — Түкүрип ийген
Кече менин жүзиме
Иженген, бүткен бир нөкөр!

АКУЛА

Тымык тенгисте ту ла качан
Каранга мени сакыйт акула.
Калас јерге не сакыйт не?..
Калак, тенгиске мен кирбезим.

Каныгып, акула, сакыба, —
Мен эжинип билбезим.

АЧЫНЧЫЛУ КОКЫР

Кезик улус мени
Көрбөй јат, билерим.
Ненин учун ол дезе,
Мен — тирү. Тирү киж
Тым отурып болбос.
Кыймыктанар, кепчежер,
Кезик өйдө јөпсинбес.

Айдар тирү шүүлтемди
Айда салып ийедим.
Ширееп калган јаандарды
Шибегейлеп турадым.
Уйуктап калган улустын
Уйкузын үзе согодым.

Слер менин јерлештерим,
Сыйындарым, әжелерим,
Акаларым, айылдаштарым,
Алтамдарым угулза,
Араай, аалга түжедеер.
Угуп ийгей калак деп,
Уурчылардый жүредеер.

Менин бичиген бичиктерим
Кемеерге керек слердин?..
Бичиктердин ордына
Бир шил кызылды алзагар артык!
Бир бугул өлөн,
Бир артык эчкинин
Бир ууш таакызы
Бийлеп јат слерди!..

Бат бир күн мен
Өлүп калзам, билерим,
Слер ончогор меге
Қарындаштар, нөкөрлөр,
Төрөгөндөр боло беререер.
Ууртайтанымды чек ундып,
Уйалбай ла кенете,
«Улу поэт!» — дежереер.

Өлүп калзам, слерди
Өңдөйип келип укпазым.
Јок, кайкал эдип слерди
Қаранга уккан мен болзом!
Кетежип, угуп јадала,
Кенете ойто тур келзем?!
Қанайдар эдеер ол тушта?..
«Қажы сөзөөр чын?» — деп,
Қатқырар эдим көзөөргө!..

КЕЧЕГИЗИНИНГ КИЙНИНДЕ

Кечеги энгирди сананып,
Турбай, төжөктө ол жатты.
Тадыра ичерге кече келишкен,
Көөрөш тө, кейтиш те тын болгон.

Эмди сананып жаткажын,
Энезин үйден сүрген эmdir.
«Эйт!» — деп айткан бойынча,
Он жаны жаар түкүрди.
«Паразиттер!» — деп кыйгызы
Бажына иле томылды,
«Баш болзын!» — деп шымырап,
Сол жаны жаар түкүрди.

Жаан жамыда кижининг
Жардына кече таптаптыр.
«Жайалта жок сенде,
Жайалта — мен!» — деп
кыйгыртыр.

«Ой!» — деп онтоп ийеле,
Он жаны жаар түкүрди.
«Совсем жүүлгем мен» — дейле,
Сол жаны жаар түкүрди.

«Канайдар эмди? — деп карыгат,
Кару үйинен ол сурайт: —
Канайдар?!

Канайдар, эжим, айдып бер?..»
Эткен керектер эм де көп,
Элге канайып эм көрөр?..

— Бойсын, сананбас! — дейле,
Потолок өрө ол түкүрди.
Кайда барзын түкүрүк,
Кайра жүзине кел түшти.

БИС БИР САЛЫМДУ

Бис бир ле уула
Тенгериде ле јерде
Јуртап јадыбыс.
Тууларыс бийик —
Тенгери јабыс.
Мен билерим,
Онын да учун
Тенгеринин,
 јердин,
 кижинин —
Ончобыстын салымыс јангыс,
Күйзебис — ончобыс
Бир отко күйерис.
Өлзөбис — ончобыс
Бир күзүрттен өлөрис.

БИР КЕЛИННИНГ ЧАЧЫ

Јенгүнинг төртөн жылдыгын байрамдап,
Јоннын јыргал-табыжын орондым.
Эмдиги кееркек кепти кааргандый,
Кандый да келин јанымла өтти.

Чачтары јайым. Сары ла койу.
Кара костюмду. Кара сопокту.
Балалайка ойноп ол барадат,
Бастыра бойы каткы ла сүүнчи.

Онын омок частушка-кожоңы
Озогы ыраак өйлөрдн ойгозот.
Боом-бажы деп јер. Күс. Салкын.
Культстан...
Куприянова Иранын
Кунукпас чоокыр јүзи.

Унын сырангай ла снаптый
Сап-сары ла желбер чачы
Колында онын балалайка,
Кожонгы — орус частушка.

Соок күс. Сары снаптер.
Сары салкын. Сары кыс.
Сап-сары чачтары
Жарындар сайын жайылып,
Куприянова Ира бийелеп жат,
Эки будында өдүк жок.

Бу бүгүн бийелеген, кожондогон,
База ла балалайка согуп,
Кара костюмду, кара сопокту
Барып жаткан бу кысла
Куприянова Иранын ортодо
Кандый колбу бар?..

* * *

Карыганча жүр жадым,
Же жүрүм жүрерин,
Жартын жазап айткажын,
Жазап, шиндеп көргөжин,
Мен билбес эмтирим.

Жакшы жадайын деп,
Жалакай болойын деп,
Ачык-жарык чырайлу,
Ару ла чындык,
Арылык-берилик ол эмес,
Аланзыш жок алтамду.

Же бир ле көрөйин дезем,
Билбеген, көрбөгөн жанынан

Бадалып каладым саска.
Бажымнанг ала, баш ла болзын,
Балкашталган мен жүредим!
Катап ла базадым
Изү чокко.
Канайдар база —
Катап ла мен чочко!

Не дезе,
Айтпайтан сөсти
Айда мен салгам.
Ачпайтан эжикти
Ача мен тарткам...
Оройтыыр јерге
Озолоп не келдим не?
Оотпойтон эскини
Оодо не соктым не?..

Эмди канайдар?..
Эгеттим, толготтым.
Ондобой јадым:
Та озор чын,
Та мен чын?..
Отурып, санандым.
Онон ойто ло
Не де мени сайып ийгендий,
Оройтыбаска мен мендеп,
Озогызын чек ундып,
Отко-сууга камдалып,
Јүрүм жүрерге жүткидим!

Јалакай болорго
Јаан јастыгып,
Јаман кижиге
Јакшы да мен эдедим.
Јакшы кижининг
Јаныла мендеп,

Жажытту јаражын
Көрбөй дө каладым!

Кайкамчылу!

Кайкабас неме эмес:

Караны кара деп танып ийгемде,

«Калак! — дежет, —

Канайып турун! — деп кайкажат. —

Кара эмес!.. Ак, ак... Ак деп айт...»

— Кара туру не, кара! — деп,

Катап ла ончозын кайкадып,

Калажырадып,

Каныктырып та ийедим.

— Јок! — дежет, — јок! Јок!

«Јо!» — де, «јо!» — де, —

«Јок эмес, бар!.. Бар!» — де,

Бат ол тушта сен бистинг,

Бат ол тушта сен өскин! —

Кыйнагылайт мени,

Кыпсыгылайт, кыстагылайт.

— Мөш кезип јат. Јарабас! — дезем,

— Мөш эмес! — дежет,

Мөрөйлөшкөн кептү мөрөшкилейт:

— Мөш эмес!.. Калак, көр, карагай!

— Канайып тураар, нөкөрлөр! —

Кайкап мен айдадым.

— Карагай эмес, мөш! — дейдим.

— Мөш лө карагай аайлабас

Мөөндөр бө, нөкөрлөр, слер? — дезем,

«Мееркежип јат» — деп айдыжат,

Мени каткыга көдүрет.

— Балалу мыйгак! — деп танызам,

«Бата-азын! — деп, база ла

јөпсинбейт, —

Балалу мыйгак эмес — дежет, —

Барындычы, калак, бу — дежет, —
Барындычы, бөрү!» — деп,
Балалу мыйгакты аткылайт,
Бажын кезе малталайт!

Жок,
Жуулажа, жуулажа
Жүүлерге жеттим, улус...
Жерлежеер не мен, улус,
Жүүлтпезеер мени,
Кайран улус,
Кару улус!
Сабадып жадым,
Сананып жадым...
Жүрүм жүрерин билбес эмтирим,
Жүрүм жүрерге жүткийдим,
Жүрүм жүрерге үренип жадым.

* * *

Түжендим мен Манитовты...
Бичинер машинказы токтомыр жок
Бийелейт, бийелейт, чатылдайт...
Бажы буурайганча Манитов
Бичийт, бичийт, бачымдайт.

Агаларым ошкош Кулиевти,
Кугультинов ло Дудинди
Ненин де учун түженбедим.
Түженбедим Бедюровты,
Бурмалов ло Самык Бористи.

Мен түжендим Манитовты,
Манитовко болужар керек.
Бичиичилер Союзына кийдирер,
Бичигин онын чыгарар...

АЛТАЙ ТУУЛАРДЫҢ ТУУЖЫЛАРЫ

ТӨРӨЛ ТАШТАРДЫҢ ЈАЖЫТТАРЫ

*Кем-кем бу бичигимди кычырып,
поэма деп айтса мен оныла јөпси-
нерим. Кем-кем бичигенимди кычы-
рып, бу поэма эмес дезе, мен оныла
база јөпсинерим.*

Николай ГЛАЗКОВ.

Кире сөс

Туулу Алтайдын таштары
Туура таштардан аңылу.
Олордын јажыды, ойгоры
Өлүмле, жүрүмле колбулу.

Таштар, таштар, алтай таштар.
Айдып билер аалга тилдү.
Кайдаар ла көрзөм, кайыр туулар —
Кажызы ла улу тидимдү!..

Таштар — тынду, жүрүмдү,
Олордо кижининг кеен сүри.
Таштар быйанду, көрмөстү,
Кемге берилген олорды билери?..

Таштар табылган јеринде артар,
Таштарда калыктар кылыгы бар.
Таштар — тенгери керези,
Таштардын кижиге — кулы ла ээзи...

Таштар жүрүминенг калык алып,
Туујылар, кожондор, үлгерлер јайаган.
Алтайым меге быйанду болуп,
Таштар керегинде туујызын сыйлаган.

1. САЛЫМ-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Салым-Таш деп коркышту таш
Кыдат-Алтай кыйуда дежет.
Канча жылдарга бедре, жуукташ —
Кажы ла кижиге туштабас дежет.

Салым-Таш күн алдына
Кижичилеп күрере күйет.
Түн түшсө, ай алдына
Ак торколо оронуп ийет.

...Салым-Таш ары-бери
Амыры жок жайканып турар.
Соок, ойгор онын кебери...
Же салымынды сура, сакытпай айдар.

Ары болуп, ол жайканза, —
Азыйдан бери жажаган жажын.
Келтендеп бери ол жайканза, —
Келер жылдарга арткан жажын.

Салым-Таш жайканбай барза,
Быжыл, бүгүн, эртен өлөрүн!
...Салым-Таш жолымда жолукса,
Канайып жалтанбай, ого көрөрим?!

2. JAДA TAШ KEPETINDE KEП-KYUЧЫН

Жер кургап, кырада аш
Желбиреп, өрө чыкпай баады.
Мындый өйдө жада таш
Жаан болушту болотон эди.

Жадалу күрен ол ташты
Таныыр кижі колында экчелтет.
Амадузы агару алкышты
Айдып, сууга чӧнгүрет.

...Айас тенери тургуза кубулып,
Айдалып үӱр булуттар бурылат.
Анча-мынча болбой койдыгып,
Тенери күзүрөп, жанмыр урулат.

Айасты күӱнзезе, жада ташты
Алтай кижі отко кызыдат.
Тенери аязып, ургун жаашты
Тӱрӱл жерден тургуза ырадат.

...Жада ташты табатан болзом,
Жаданын жажыдын билетен болзом.
Темей ӱйлӱр ӱткӱрбес эдим,
Телекейди кеен эдер эдим!

3. БУРГЫ-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Бургы-Ташты колго алып,
Јебрен јурукчы кереестер јураган.
Јӱрӱмнин элези таштарга артып,
Угы-тӱзистин учурин јартаган.

Бургыны ойгор колына алала,
Эрјине-эрмен бичиктер кескен.
От-калапту чактардын бажыла,
Ол бичиктер бистерге јеткен.

Кажы чакта кандый болгоныс,
Кандый каандарла ӱбӱкӱлӱр јуулашкан,
Кемди јенгенис, кемге бакканыс —
Ончозын јажытту бичиктер јартаган.

Чактарды өткөн журуктар, бичиктер
Чаптыгын кемге, качан жетирген?..
Жирменчи чакта жаш үйелер
Олорды оодып, не үренген?..

Темирди өткүрө бургылаар таш,
Тенек эмес эрге тушташ,
Бургылап кескен бичик-журуктар
Бистинг де жүрүм ле ойисти улалтар!

4. ЖОНОР-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Бир катап тегин ле койчы
Жонор-Таштан сындырып алды.
Кырда жагыскан койчыга кунукчал,
Бычагын уштып, ташты жонды.

Чанкыр таш табынча кубулып,
Кулун болуп, куйругын жайылткан.
Койчынын уулчагы журукты алып,
Чын кулунла сүрүжип, жарышкан.

Экинчи күнде койчы десе
Эчкилер, сарлыктар таштан кести.
Уулчагын эмес, эмди десе
Эбире жонды кайкадып, көргүсти.

...Чактарды солып, чактар өткөнчө,
Чанкыр кайа тым турган.
Койчынын кескизи жагылып турганча,
Жонор-Таштын магы ыраган!

Жонор-Таш кандый ла өңдү —
Чоокыр, кызыл, сары ла ак.
...Таш жонодым. Кандый салымду —
Та угулар уят, та учар мак?!

5. КАЙРУ ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Таайымла кожо кайрулап,
Кайру ташка мен баратам.
Тайганы үрүстеп, кыйралап,
Таайым кайру таш талдайтан.

Күн алдында кожондоп,
Күрен өгдү таш жадар.
Ай чогына кажандап,
«Ал!» — деп, ак таш айдынар.

Арчымактарга таштарды
Адап, талдап жуурыбыс.
Жанарга мендеп, кырларды
Кырлап кайра жорторыс.

Жуу ойинде келиндер
Кайру ташты үлежер.
Түндү-түштү чалгылар
Өлөңдү акта имдежер.

...Кару, төрөл жеримде
Кайру-Таш деп тайга бар.
Ак-жарыктын үстинде
Адымнын анда изи бар.

6. ОТЫК ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

От чырайы кызарып жарыза,
Жүрегин, жүзин кожо кубулар.
Очок жанында эжин отурза,
Балдардын да каткызы башка угулар!

Эргек базымча отык таш
Отыгында араай, тым жадат.
Керектү өйдө от ло ыш
Кызарып, булап жарыжат.

Бир жаны апагаш кууны,
Экинчи жаны жажыл кууны
Билип, жууп, кургадып алыгар,
Жымжада уужап, чебер тудыгар.

Ол түктий жымжагаш болор,
Ташка оны жапшыра тудыгар.
Онон отыкты колго алыгар,
Чагып ийзегер, чедирген чачылар!

...Ондоп жүр, кару карындаш,
Отык таш — ол жүрүмдик таш.
Отты өчүрбей, омок тудыгар,
Очогоорды, билегерди ол жылыдар.

7. КЕЗЕР ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Көк тенгери түби жок айас,
Күн бийик. Көбөң жас.
Кезер таш жагыскан турат,
Кандый санаалар оны базырат?..

Айса, согоондор учужы,
Аттардын айса изү киштежи?..
Кандый казыр жуулар болгон,
Канайып, качан олор токтогон?!

Кезер таш элден ле озо,
Таш эмес, жуучыл болгон...
Жок, ол жуучылдан озо,
Бала ла ошкош бала болгон.

Онон чыдаган. Жууга барган.
Жоны учун өлүшкөн, өлтүргөн.
Будынан астыккан. Бажы базылган, —
Кезер таштын кеберин алынган.

...Кезер ташты бир кезикте
Үндөнөр дежет кенете.
Ээн жалаң. Кезер таш...
Нени эзедин, унчуксаң, карындаш?

8. КӨДҮРГЕ-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Көдүрге-Таш жаан боочынын
Жалбагында борорып жадар.
Эмезе эл өдөр элбек жолдын
Жаказында жагыскан артар.

Төрт булунду Көдүрге-Таштын
Төрт талазы туткалу болор.
Жорыкта жүрзөң, ол тушташтын
Жаңду үделе. Ажан. Амыра.

От камыс. Чай ас...
Көдүрге-Ташты күндүлөп, азыра.
Күчи жок кижиге ташла урушпас...
Жаңдү үделе. Ажан. Амыра.

А баатыр ийде бойында сессен,
Барып ташты көдүрүп көр.
Көдүрүп күчинг жетпезен,
Бойыңды бойың жерге көм!..

Көдүрге-Ташты көдүрүп ийзен,
Күчине Таштын күчү кожулар.
Кандый ла жаан маргаанга келзөң,
Мак ла жөңү сөзгө келижер!

9. БААТЫР-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Баатыр-Таш бу жарыкка
Арјанынан бойы жайалган.
Оны кижі актын-акка
Өөлөп, кезип жазабаган.

Төжи — куйакту, колдо — жыдалу
Баатыр-Таш бар Алтайда.
Олор — тынар, күрежер аргалу,
Күчтү эрди сакыйт тууларда.

Күрежерге умзанган эр келгенде,
Баатыр-Таштын јанына уйуктайт.
Күрежерден озо, түш јеринде —
Ончозын мында ол јартайт.

Түжине эрлу баатыр кирген —
Баатыр ийделү, барчыт турарын.
Баатыр-Таш баркызын берген —
Баатыр болуп калган јанарын!

Түш јеринде, кыс туштажар —
Баладый боду болгонун јарталар.
«Не келген?! — деп, кыс чукурар,
Бастыра Алтайга уядын јарланар.

10. ТАРЛАН-ЧООКЫР ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Тарлан-чоокыр таш болгожын,
Тайгалар ару сынында јадар.
Кебис-чоокыр бай јаражын
Кееркенип бойына јайар.

Көзөр-чоокыр көстөри десе
Көрбөс жерден сени көрөр.
Көрбөй оны өдө берзен,
«Келип сүс! — деп, ол көмөлөөр. —

Бөрүгинди ушты! — ол жакаар, —
Мүрги!» — кату үн угулар.

Тарлан-чоокыр ташка сүссен,
Бажын жарылбас, бүдүн артар!..
Лоболду жүрген сен болзон,
Лоболун мында жоголып калар.

Бажында салкын ойногон болзо, —
Ойгордын оды сеге камылар.
Бежен жашту болгон болзон,
База бежен жаш жажалар!

Төрөл Алтайла жолдорум улалгай,
Тарлан-чоокыр тажым туштагай!

11. ЭРЕЕН-ЧООКЫР ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Эреен-чоокыр ээлү таш
Бөрү болуп улып турар...
Кезикте оны угарга жараш —
Кожончыдан артык кожондоп жадар.

Эр кижиге ого туштайла,
Эбиреп ойто тайгадан жанала,

Эмдиге кижиге барбаган
Кысла кожо конор жанду.
Ол болбозо, бала таппаган
Келинле конзо, база жолду.

Тогус ай өткөн сонгында,
База тогус күн кыйганда,

Кыс бала кыйгырып чыкса, —
Улу кожончы кийинде болор.
Уул бала улып чыкса, —
Улу кайчынын келгени болор.

Алтай!.. Бүгүн кем-кемиске
Эреен-чоокыр тажынды көргүс!
Улу улустар керек биске,
Олор жогынан ончобыс өскүс!

12. ЧЕЧЕК-ЧООКЫР ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Чечек-чоокыр кайкалду таш
Чуй чөлинен табылар.
Жымыртка кептү болчок таш
Кумактар ортодон танылар.

Чечек-чоокыр таш аңылу —
Суудан, жерден ол бүтпеген.
Жолдоры онын кайкалду —
Кой корголло кожо келген.

Койдын жиген чечектери
Чечек-чоокыр болуп калган.
Жер үстине келзин деп бери
Кемнин де ырызы, түбеге тарткан.

Кем ондый ташты табар —
Качан да карыбай жиит артар.
А жажына өлбөй жүрүм жүрери
Кинчек эмей, көк тенгери!..

Сенин үйен — жок. Сен — жаңыскан, жаш!
Карып болбос... Кандый кинчек!..
Чечек-чоокыр, мөңкүлик таш,
Жолыкпа меге, тушташпа чек!

13. ЖЫЛАН-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Жылан-Ташты тенгерицен
Жылан жыл каргап каккан.
«Кижиге берген жеткердин
Бирүзи бол!» — деп жакарган.

Жылан-Таш жыландый суйман,
Узун ла коо, жараш көрүнер.
Таштан бүткен ондый жылан
Тармадан артык тарма билер.

Атту кижиге барып жатса,
Ады-бойыла ташка жапшынар.
Алкышту Күн ле Айдан айаза,
Арткан неден ол жалтанар?..

Жылан-Таш — кара каргышту,
Кал черүни тирүге жуткан!
Калжу түбегин айдарга коркышту —
Канайып бүдүп, улус угатан?

Калык-жонноң укканым андый,
Канайып өскөртүп, кайдаар качайын?..
Жеке-Таш бар, база мындый —
Кеп-куучынын уксагар, ачайын...

14. ЖЕЕК-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Ўстине кўнзеп жада тўшкедий,
Қысқылтым жалбак таш учураар.
Семис. Эттенг. Сырангай кејимдий...
Тынган уур тыныжы угулар.

Тўш болгожын, кўс тайкылып,
Кўн-тамчылар ўстинге кайдыгар.
Тўн тўшкенде, жылдыстар карыгып,
Жеек-Ташты кўстўп шунгудар.

Жеек-Таштын жаражы сўрекей.
Жадарга кеен јаланг талдаар.
Оны кайкабай, кўрбўй лў сўўбей,
Кандый кижиги јаныла барар?!.

Је онын ўстине амырап отурзан,
Ол эмезе кўнзеп јатсанг,
Канынгды табынча сорып алар,
Қарбайып јангыс терен артар!

...Мындый таштар чын ла бар деп,
Мен улуска јартап болбозым.
Је Алтайда мындый аалга јок деп,
Агынча болзо, айдып та болбозым.

15. ЧЫЧКАНАК-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Ыйык Алтайда бир ыраак туу
«Чычканак-Туу» деп адалган.
Айланып оны аккан суу
«Чычканак-Суу» деп ат алган.

«Бир Чычканак сыйлагар?» — деп,
Бери келип шыпшанзанг,
Туу сеге, «Ме» — деп,
Чычканакча таш берер.
«Суузадым. Мени сугар» — деп,
Түнде Ташка сен айтсанг,
Таш тынданып, шылырт-мендеп,
Тос көнөккө суу экелер.

...Уйкудан эрте туруп келзен,
Кармандарында толтыра
Жылдыстый буудайлар жадар.
Чай азар деп сен күүнзезенг,
Сабаттар сайын толтыра
Тонмок суу чайбалып турар!

— Чычканак, жалакай Чычканак,
Карманга толо конфет бер? —
Кичинек бала сүүнип кыйгырар.
— Жок, Чычканак, жалчы Чычканак,
Карманга батпас акча бер!..
Кандый да ачап кижиге жакпайт.

Тойбос кижининг торо айбызын
Тооп, кичинек Чычканак бүдүрбес.
«Чычканак-Туу» бойынын алкыжын
Ондый кижиге качан да жетирбес!

16. БАСПАК ТАШТАР КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Баспак таштар бу жадыры
Алтай содон айылдар ичинде.
Жүстөрине көрзөгөр, бодырларын —
Балазы да, энези де...

Баспак таштар — энелү, балалу,
Ээчижип кырлардан келген бойлоры.
Баспак таштар бисте байлу —
Кандый айылда, кайда жадыры.

Ажы түгенген жокту айылда,
Тобрак-тоозынга баспак бастырап.
Ажы калын ырысту жылда
Айылдар сайын талкан базылар.

Куурып койгон куу чарактар
Эне-баспак үстине урулар.
Бала-баспак баырап жыңылаар.
Базылган талканга баштык тастайар!

...Базарга буудай, арба жоголзо,
«Чычканак, арба экел!» — деп,
Баспак таш айдар дежет.
Чычканак-таш арба экелзе,
«Байыдыс бис ойто!» — дежип,
Баспак таштар сүүнгилеер,
«Балдар талкан жизин» — дежип,
Түни-түжи күлүреп, иштенер.

17. ТӨӨ-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Өткөн чактарда кыргындар
Өштөгөн, өртөгөн Алтайды.
Кадын ла Бий — жаан суулар
Калыктын кара каныла колынды.

Малдар, жараш ла жаш келиндер,
Алтайдын байлыгы — алтын-мөңгүндер,
Аттарга коштолды, төөлөргө,
Албанла ырады өскө «төрөлгө».

...Бир төө барып жадала,
Күрс ле — жерге жыгылды.
— Айрылышпазым Алтайла! —
Кижиге тилиле жайнады:

— Койдунг бажын бойыма алынгам,
База сыгыннын бажын алгам, —
Төө жадала айдынат,
Төрттамандап, анданат. —

Бажымнанг ойто койлор бүдер,
Сындарды сындай сыгындыр жүрер.
Кулагым чычканнын кулагы,
Туйгагым — уйдын туйгагы.

Куйругыма көригер — ол жылан,
Мойныма — куштын мойны жараган.
Өркөштөрүм менин — байлык туулар,
Алтайдын алтын-мөңгүни бадар.

Алтайды тоноп, апарып жадыгар,
Алузын, тындузын басып салдыгар.
Мени тындулар жайаган эди,
Тындуларды жайаарым мен эмди.

Өштүлөр, слерге качан да бакпазым,
Алтайдан айрылып, мен барбазым! —
Төөни кайкажып, кыргындар жуулды.
Жерден өрө көдүргилеп болбоды.

Төө жерге там ла бадалып,
Таш болуп табынча кубулды.
Таш-төөни анда арттырып,
Төрөлин көстөп, кыргындар ырады...

Төө тынданып, ыгынып ийерде,
Тезегиле кожо бир уулчак,
Тегиндү эмес бир кызычак

Алтайдын јаражын кайкап чыктылар,
Айдар сөстөрүн таппай турдылар.

«Угаарды улалтып, бу јерде
Учурлу јүригер! — деп, Төө алкады. —
Јонјолой чылап, јоныгар өссин,
Јорголу болуп, малыгар өгжизин!..»

...Мынайып Алтай јангыдан орныккан,
Төөгө төрөлим быйанду арткан.

18. УЙ-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Тирү уй кире — Уй-Таш
Бу туру, төгннг үстинде.
Јанына келген кижининг јүзінде
Јаан чочыду, көзінде — јаш!

— Јоксырадым — деп, кижн комыдайт, —
Јагыс уйым өлүп калды.
Азыраган балдарым ачыркап артты.
Ак малым чек токтобойт.

— Келереерди билгем, — унчугат таш, —
Кем јок. Керегеер онгдолор.
Болужарым. Балдараар јаш...
Бозулу уйлар да, јылкы да болор! —

Келген кижиге Уй-Таш
Меелейче таш сындырып берди.
— Уй-Ташка туштадым деп,
Качан да, кемге де айтпа — деди.

Мендеп кижн айлына јанды,
«Мал бер, мал бер!» — бойында шыпшанды.
...Ала-чоокыр уйлар мөөрөшти,
Айгырлу јылкы мал киштешти.

19. УЧУК-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Улу телекей бүүдер чакта
Учук деп адалган аңдар болгон.
Је каргыш-түбектү чак тужында
Учук деп үүрдинг угы јоголгон...

Улу кудай јайаган аңдарда
Учуктан јараш аң бүтпеген.
Бастыра тындуга эрјине болордо,
Бос-Эрликке эдүдий јүрген.

Көстөри кызыл ла санду эрлик,
Јер алдында јеезелү эрлик,
Учук-аңдардын үүрине күйүнген,
Јараш болорго бойы күүнзеген.

Айдын түндерде айлар болуп,
Учуктын үүрлери Алтайды айланар.
Айас күндерде чечектер чилеп,
Алтан жүзүн өңдөр алынар...

Эрлик дезе олордын өштүзи
Эмделбес оорула тармадайт олорды.
Је Учук — аңдардын эрјине энези
Таш болуп, өлбөй, кубулды.

Учук-Таш саргылтым өңдү,
Узап, кыскарып, чөйилип турат.
Ол — јажыт јадалу, јаан эмдү —
Тыны јокко тын јандырат...

Малдын учугын малта кессе,
Кандый ла өскө каршу келзе,
Шырказына Учук-Таш салыгар,
Шыралабай тургуза мал јазылар.

Учук-Ташты туулардан тапсан,
Турган малыга энчү экелер.
Жылдыс-чоокыр малы жогынан
Алтай кижиге канайып жүрөр?..

20. АЙУ-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Андар Алтайда канча жүзүн —
Кажызында ла бойынын тажы бар.
Кеп-куучыны да көп лө узун,
Канайып ончозын тоолоп айдар?..

Же Айу-Таш — айуга эмес,
Кижинин жүрүмин белгелеп айдар.
Кеп-куучынды айтпаска келишпес.
Кем соныркак — тындайтан турыгар...

Айу-Таш — ол айры таш,
Ачылып, ойто жабылып турар.
Кемге берилген жаан жаш, —
Ортозынан атту да өдүп чыгар.

Же кемнин жүрүми алдында туйук,
Айу-Таш ачылбас, жабык.
Кем төгүнчи, канга каныккан —
Келбе, жууктаба, — эбиге ыйык!

Айу-Таш — Алтайдын каалгазы,
Гран-кыйуны каруулдап, кынжыкпас!
Алтын туулардын айдылбас аалгазы
Ачана өштүлөр алдына ачылбас!

21. БАЛЫК-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Чактын калганчы учы түгенип,
Чайык жерди көмө баскан.
Тенгери, тенгис бирге биригип,
Телекейлик улу түбек баштаган.

Канча айга айса жылга
Тенгис ле тенгери күзүрөп кабышкан.
Оны билип, тындап угарга
Тынар-тынду канайып чыдашкан?..

Же Күн деп кудай жаантайын жалакай,
Жерге, Кижиге килемжи эткен.
Тенгис ле тенгери узакка тымыгай,
Улу тармала энчүни эбирткен.

Чайык чайбалбай, ак-айас арыырда,
Жаан тенгистер, көлдөр жакада
Балык-Таш деп таштар арткан, —
Олорды балыктар жаратка арттырган.

...Балык-Таш деп таш Алтайда,
Алтын-Көлдүн аалгазында турат.
Күнге кереес бүткен ташта
Бастыра жүзүн балыктар журалат.

22. АЛТЫН ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

«Алтайды сүүп турубис!» — дежип,
Алтан жылга ак мөндүрлер
Алтайдын үстине токтобой урулган.
«Жадатан жерибис Алтай!» — дежип,
Жетен жылга мөлтүрөп мөндүрлер
Жебрен жерге шингип жажынган.

Арт-учында аалга тенери
Алтын ла өскө дө өңдү темирди
Алтайдын үстине төгүп баштаган.
Темирге, ташка јер бастырган...
Өлөр тындулар ончозы өлгөн —
Өскө Алтайды кудай төзөгөн.

Озо ло баштап сууларды тиргисти,
Онон өлөңди, агашты өскүрди.
Алтынды, мөнүнди, өскө дө темирди
Алтай јерле колып јажырды.
«Кижинин кинчеги болзын!» — деп
каргады.

Онон кудай кижиле ийтти,
Казыр аңдарды, канатту куштарды,
Айылда јүрер ак малды
Јаңыдан јайап, учында унчукты:

«Кижиге ийт јажына багынзын,
Алтын — кижинин ачабы болзын!» —
Кудай сүмелү ле араай каткырды,
Кенете бойы алыска јоголды.

...«Алтай — алтын тайга» — деп,
Онон ло бери јерим адалды.
Је алтынга үстүкпей, јерин ээлеп,
Бийик күүндү јоным артты.

23. ТАЖУУР-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Тажуур-Таш база ла
Бийик боочылар артында.
Улусту јолдор кырында.
Туруп јат Туулу Алтайда.

Тере тажуур ол ошкош,
Эки бийик ийиндү,
Ай жарымдай танмалу,
Жараш ла тегерик ол түптү,
Жабылып билбес ол оосту...
Кулжа болуп Тажуур-Ташка
Ат тирүдий јуралган,
Ан тындудый мантаган, —
Атту баатыр бу јүрет.
Агла анчы сүрүжет.

Тажуур-Таштын оозынан
Тамат, чоролойт аракы.
Ондый ташка туштазан,
Мендебей тудун сен, айылчы...

Арчын күйдүрип, аласта,
Ак сүт чачып, үрүсте...
Тажуур-Таш бу тушта
Сеге эдер ченелте:

— Ичип билер эр болзон,
Ич, најы — деп, ол айдар: —
Ичип билбес сен болзон,
Ичеле, јүүл! — деп арбанар. —

Аракым кижиге түбек — деп,
Ачыгынча таш айдар, —
Аракыга күйген улустын
Каргыжы мен — деп карыгар. —

Баскын-Таш деп таш мени
Базалап, күнүн ле келип јат.
Је Баскын-Таш төрөл јок,
Барып амыраар айлы јок...

Баскын болойын ол дезен,
База ла, база ла ич мени.

Күн көрбөйин сен дезен,
Күнүн ле, күнүн ле јут мени.

...Бийик боочы бажында
Тажуур-Таш тым турат.
— Ичип билбес эр болзон,
Ичип јүүл! — деп каткырат.

24. БАСКЫН-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Тажуур-Таштын айтканы чын —
Баскын-Ташта төрөл јок.
Ол — оору ла аракычы,
Ичип алза, амыр јок...

Тажуур-Таштан аракызын ичип,
Телекей үстиле тенип базар.
Тайыс сууларды бойы кечип,
Талай-тегисти јакалай барар.

Баскын-Таш базар ла базар,
Бедреп јүргенин та качан табар?..
Түндүктен түштүк талага барар,
Бадышка чыгала, база ла бурылар.

Баскын-Таш кезикте көкидип,
База кандый да ташты ээчидер.
Таныш эмес талага једип,
Ол ташты таштап та ийер.

Баскын-Таш кайдан да болзо,
Тажуур-Ташты бедреп келер.
Түште ол ичер ле ичер,
Түндерде токтобой, јүүлип јүрер...

25. ӨСКҮС-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Өскүс-Ташты Алтайга
Баскын-Таш таап экелген.
Жанып кайра барарга
Жолун көөркий индеген.

Кижичилеп Өскүс-Таш
Көстинг жажын көл төгөт.
Жаактарын төмөн агат жаш,
Кап ла кара — торт төгөт.

Кырларга кызыл энгир кирзе,
Кыйналат там ла, ыйлайт Таш.
Кандый бир кижичанына келзе,
«Жанарга болуш» — деп жайнайт Таш...

Кайда онын кару төрөли,
Канайып оны кем билер?..
Баскын-Таш күнүн ле төгөри,
Өскүс-Ташка качан килеер.

Баскын-Таш түниле телчип,
Бастыра телекейди өдүп базар..
Өскүс-Таш качан темигип,
«Төрөлим менин — Алтай!» — деп айдар!..

26. ӨШТҮ-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Өштү-Ташты сен билбезин,
Кайда сакыыр, кайда турар.
Таныйын дезен, таныбазын,
Тармалу өңлө ол тартынар.

Нөкөр болуп, колтыктай алар,
Айлына кычырып, ажын урар.
Кокыр, каткы жүгүрер жүзінде.
А коронду өлүм — кара жүректе.

Өштү-Таш кезикте кубулып,
Чаракча, тамчыча боло берер.
Күндүлөп, мактап, көөрөм куйудып,
Көксине жеткер-кинчектү кирер.

Көчкө болуп Өштү-Таш
Кенете сени көмө дө базар!
Күчтү тушта ого тушташ, —
Күлүмжи жайып, колын сунар.

...Өштү-Таш — ол өчтү таш,
Билип жүр оны, кичү карындаш!
Же өштү жок канайып жүрерин,
Өштүлү бол!.. Кестем болорын!

27. СҮҮШ ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Кем сүүштин тажын табар —
Ондо ырыс, ондо кинчек,
Өчпөс отло таш кызарар —
Жаан эмес, жалтыркай, кичинек.

Кандый да кааннын кызын сүүзен,
Кандый да кайкалду жарашты көстөзөн,
Эбирип барбай, каткырып турар.
Эркелү үнин ле эрмегин угузар.

Сүүштин тажы угулбас тилле
Комыс болуп, өдүни эдер.
Сүүштин тажы сыгыннын үниле

Амыргызын жайнада тартар,
Кыс жүреги кыйналып, кайылар...
Ал-санаазы онын азып,
Амыр олыт билбей барар.

Сүүштин тажы кожончы болуп,
Кожонгон жараш кожон чөйөр.
Ол кезикте кайчы болуп,
Кысты жүүлтип, күүзине чөнгүрер!..

Сүүштин тажы ар-бүткенде
Кучкаштардын тилин билер.
Кыс баланын жүрегинде
Чечек болуп өзүп чыгар...
Уулдын болзо, күр-көксинде, —
Күчтү мөш шуулап турар.

Же Сүүштин тажы байлыкка болуп,
Женил једимге, макка болуп,
Сүүшкендерди сезип салар,
Сүмелү, каран сакып алар...

Акту эмес сүүштин жаргызын
Албаты угар уятту эдер.
Кандый өйдө, канайдарын
Сүүштин тажы бойы билер.

28. ЫРЫС ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Ырыс ташты табарга
Эки карындаш ырбаган.
Агазы алтын казарга
Ак Түндүкке ууланган.
Изү Түштүкке жыргаарга
Ийнизи јерин таштаган.

Эң кичинек карындажы
Энезиле кожо јеринде артты.
Алтайдын јайы, соок кыжы
Амырап, селижип, оны кыйнады.

Уул јеринде јылкы кабырып,
Эң ле эрке кулундый јүрди.
Кой кабырар ишти алып,
Кураганга килеп, койнына сукты.

...Јылдарды ээчий јылдар өтти,
Јылыйган акалар јангылап келди.

Түндүктөн түжүп келгенин көрзө,
Јайгыда кийер өдүги јок,
Түштүктөн бурылган аказын көрзө,
Кышкыда кийер бөрүги јок...

Је кой кабырзанг, ырыс таш
Кой өтөктөн кенете табылар.
Аш өскүрзөң, ырыс таш
Аш кылгадан өзүп чыгар.

Бедреп, ырыс ташты табыгар,
Је ырада ырбап, јереерден барбагар.
Ырыс таш — иштенкей колдордо,
Чынга јүткиген чылчырык јолдордо!

29. ЧАК-ТАШ КЕРЕГИНДЕ КЕП-КУУЧЫН

Кажы ла јүс јылдын бажында
Бойынын бүдүжин Чак-Таш кубултат.
Ээрлү эрјине болгон азыйда,
Эмди элик те кеберлү айланат.

Чак түгенген... Жангы чак
Бойына келишкен мааныны көдүрер.
Катап башталган кажы ла чак
Кижини кыйнап, ченеерге келер!

Чак-Таш чактардан чактарга
Арслан да, Айу да болуп кубулар.
Жыландый жылбырап, ончозын чагарга
Жүрүмнинг белтир жолына чыгар.

Казыр жуулардын кайда болгонун,
Канайып катап амырдын келгенин,
Чак-Таш жажырбай жартаар,
Кезилген журуктар көпти жарлаар.

...Жирменчи Чактын куйругы кыскарат,
Же телекейлик жалбыш жүзимде кызарат.
Чак-Таш,

уксагар үнимди,
Чынды чыгара тынган күүнимди:
Чактарды жангы чактар солызын,
Же Чак-Таш

кижилик алдына
Азыйда албаган кебер алынар,
Амырдын маанызы болуп кубулар!

...Jүс жылдыкка жуу болбозо,
Жүрүмди, улусты, байла, кайкаарыс.
Качан бир, кандый да ыраак чакта
Кан төгүлген өйлөрди каргаарыс!

Кара күчүк, карган Атраш ла мен

(Кичинек поэма)

Менде кичинек кара күчүк болгон,
Мен бойым да ол тушта «күчүгөш» болгом.
Кара күчүк кангылап токойло,
Канча бар күчи чыгып, чылайла,
Карануй ла ыраак турлуда,
Карарган тууларлу кара тымыкта,
Бала чылап, алгырып онтогон,
Бажы тыркырап, алыс божогон.

Слер билереер, малчынын турлузы
Туйук ла ээн өзөктө турар деп.
Слер билереер, журттын улузы
Малчынын айлына ас келер деп...
Малчынын уулчагы кара жаңыскан,
Малдардан өскө нени де билбес.
Жажыт балдар жагында жатпаган,
Жажынып ойноорго кем де келбес.
Жаба ойноор балдар жок учун,
Жажыдын ачар нөкөр жок учун
Кара күчүгөш кару болгон,
Карындажым чылап, кожо өскөн.
Тайганын өлөнгин тактай тепсеп,
Таң ла атса, тытпакта бис.
Жаргак тоным жара тарттырып,
Жаланда, меесте күрөштен эдибис.
Күчүгөш болуп үрүп те туратам,
Күчүгөш удур күлүмжи жайатан.

Төрттамандап мантап та билетем,
Төгүндөп күчүгөш менен качатан.

Онон кенете арт эдип,
Ондобос жанынан күчүгөш чыгар.
Ого удур мен де мендеп,
Омок каткырып, удур базар...

Эски тонымды күчүгөш жыртканда,
Энемнин чыбыгы сынгырай беретен.
Калагым ондобой, жапсып жанымда,
Кара күчүк каткылу келетен.

Онон уйларды үркидерге мендеп,
Орык жолдордо сакып жадарыс.
Жаңыстан олор өткүлөп ле жатса,
Жарыш эдип калып чыгарыс.

Куйруктарын уйлар чычайтып ийеле,
Кут жок барар туш ла башка.
Менин кыйгым күчүктин үниле
Колынып торгылар агаш-ташка!..

Кара жаңыс нөкөрим — кара күчүк
«Карындажым» болгон менен кичү.
Көрүктөр тударга аркага барарыс,
Көрүкле сүрүжип, арып каларыс.

Арыйла кожо айылга жанарыс,
Ач кардысты тойдырып аларыс.
Каймакту сүтти бойым ичерим,
Карамы жоктон күчүккө де берерим...

...Же бир күн, канайдар, карган Атраш,
Калаңы эзирик айлыска конгон.
Калак ла де, кудайга баш,
Качажып ол түн Ай карыккан.

Аза-шайтан апагаш айды
Алып кайдаар да кача берген.
Арчын жытту агару Алтайды
Ал-карануи көмүп ийген.

Карануй, карануй, карануй...
Жангыс ла туулар туйук күүлешкен,
Жангыс ла агаштар алыс шуулашкан.
Кара бука калжуурып бустаган,
Кандый да уй жөдүлдөп баштаган.

Эзирик Атраш эдрей берген,
Эки колын өрө көдүргөн.
— Казан-айагаар кайда! — деген, —
Канкырадып табыш эдигер — деген.
— Алтай-кудай, агару Ылген! — деп,
Ары-бери чочып көргөн.
Оног корчойып, коркып ла мендеп,
От-жаларга арчын өртөгөн.
— Ийт кангыладар кайда күчүк?! — деп,
Иргедө жаткан күчүкти туткан.
Кулагын чөйгөн кангылазын деп,
Кангылабаста камчы алган.
Кара жыландый кара камчы
Кара күчүкти орой тарткан.
Кара жалкындый казыр камчы
Кара күчүкти өртөп-жалаган...
Сыгырайт камчы,
Сыктайт күчүк...
Же карануй жуткан кайран Ай
Кажайып капшай эм чыкпайт,
Канайдар, калак, кудай-май!..
Камчы казыр шыйтылдайт,
Кара күчүк шыйкынайт,

А кайракан, алтай-кудай,
Кайдаар кайылды агару Ай?!

Кайылат кангылаш
Карануй алыста.
Карык туткан кара тайгада
Кажайбас ойто Ай качан да?!

Карган Атраштан кара күчүкти
Корулап болбой, мен ыйладым.
Карган Атраш менен күчтү,
Күчүкти күрүмнен айрып болбойдым.
Күчүгөш учында кынзып та болбой,
Кулагынан, оозынан кан токтобой,
Көлөткө чилеп, жер жастанды,
Көгүс бойы көкпөс этти...

Же жарыган ба Ай жеткерлү түнде,
Жартын некеп, жүрегим сурулайт.
Эртен тура туруп келгемде,
Эбире ару чалындар суркурайт,
Эл агашты күн эркелейт.
Эдил күүктер үн алыжат,
Элкем ле чанкыр тенери ачылат...

Же жаңыс ла кара күчүгим,
Кара жаңыс кару күлүгим,
Жалканчып, ойноп, жаныма келбеди,
Жаагымнан бүгүн жалап ийбеди.

Чирейе тебинген күчүктин үстине
Чибинин ийнелик бүрлери төгүлет.
Кекедү билбес керсү көзиме
Кенете ачу жаштар түүлет.
Өлүп калган күчүкти кучактап,
Өксөп-өксөп ыйлагам анда.
— Акыр ла, жаандап алайын! — деп,
Атрашка ачу кекенгем турлуда.

Аймып калгандый Атраш өбөгөн
Адына атанып, унчукпай ыраган.
Уулчакты чылап, күчүкти кучактап,
Узак-узак жангыскан ыйлагам.

II

Калап жоткон жылдарды өткүрө
Карыкчал өлбөй өзөгим сыстаткан.
Кара күчүк канымда өңзүрө
Кажы бир өйдө катап ла сыктаткан...

Канайдар, бүгүн сөөктү кобыда
Кару улусла кожо турадым.
— Атраш жаан анчы болгон — деп,
Араай шымыртка ажару саладым.

Аралай турган жеримнинг улузы
Атраштын киленкей болгонын айдыжат.
— Бойынын болчок жүрегин де кезип,
Болуш эдип берер дежет.

Элимнинг эрмек-сөзин тыгдап,
Эски, ыраак жылдарды эзедим.
Агдап жүреле, элик адып,
Атраш тиштеген буурды санандым.

Карыкту санаам кайдан да азып,
Кайра келет — өлүмнинг сызы.
Сөйлөжип эмеш, ачудан амзап,
Сөөк казат жеримнинг улузы...

Жаңыс ла ыраак туулар тым,
Жажытту кунугат: — Кижиге өлгөн!
Таштарга табарган күректен чочыйдым,
Такып ла томылат: — Кижиге өлгөн!

Оро каскан кўректерден өскө
Орчыланга кандый да табыш угулбас.
Кичинек журтым торт ло өскүс
«Кижн өлгөн!» — Канайып карыкпас?!

Јө јажыл көктөр јайым јымырап,
Јоголып калар јоболын сананбай,
Јасты кайкайт јаркынду јыргап.
Карануй түбинен јолдорын талдап,
Кадып-онуп каларын сеспей,
Кандыктар кызарат кеен јалбырап...

Атраш өрөкөн аңдарла истежип,
Ажулар ажып, Алтайды айланбас.
«Актаң тамган аш эмей» — деп,
Аракы амзап, сүүнип отурбас.

Эски өзөгнн јер эбирип,
Эленчик јолын јаантайын улалтар.
Апагаш ай оны эркелеп,
Арудан ару јаркынла јарыдар.

Баскан јерин ээлеп артатан
Балдарын энелер јангыдан јайкаар.
Өлзө бойынын мөңкүзи јадатан
Јерин өштүден эрлер корулаар.

Карануй түнди кажайткан айды
Канайып катап карык тутпас?..
Јө алкышту, каргышту сөстөр айдып,
Атраш өрөкөн коркып јалынбас.

Јүрүмди айладып, ичкери карагар,
Јеендери онын айга да учар.
Је качан да оны кайкабас Атраш,
Качан да ого сүүнбес Атраш,
Ненин учун ол дегежин,

Нетеерип ле шүүп эм айткажын,
Өлгөн кижиде сүүнчи жок,
Өлгөнгө жангыс — карангуй жол!

Атраш өрөкөн эзен болзо,
Ак-жарыктан барбаган болзо,
Турбас та эдим бу сөөктү кобыда,
Туйуксынбас та эдим турган жаста.

Онын айлында отурар эдим,
Оны-мыны куучындажар эдим.
Качаннын качан да сананбас эдим
Каргышту ол кара түнди,
Карудан кару кара күчүкти.

1965—1983 jj.

САРЫ ЛИГИЕЙ

(Чөрчөк-тууы*)

Алтайда,
Көбөңдий жымжак өлөңдү
Көк-чанкыр бир өзөктө,
Кара суучактар кайнаган,
Кату таштарга табарган
Кайкал болгон ороондо,
Алтын-сары Лигей
Айга-күнге тийип-тийбей,
Ак-айаста талбынат,
Айдары жок каткырат.

Коот-жайым ол жанарлап,
Кожон күүзин тенериге жарлап,
Бийик чанкырды билгир бийлеп,
Билинип-билинбей кейде бийелеп,
Карчий-терчий канаттар жайат,
Кал-кутус кожондор жайкайт.

Карануй түндөр каруулы,
Караты-каандый каралу
Казыр Уку оны каруулдайт.
Учар куштар ортодо
Узактан бери улай жамыда
Улу Мүркүт ого килейт,
Унчукпастан оны корыйт.

* Алтай албатынын чөрчөгинин коолыла бичилген тууы.

Нетеерип ле шүүп эм айткажын,
Өлгөн кижиде сүүнчи жок,
Өлгөнгө жаңыс — карануй жол!

Атраш өрөкөн эзен болзо,
Ак-жарыктан барбаган болзо,
Турбас та эдим бу сөөктү кобыда,
Туйуксынбас та эдим турган жаста.

Онын айлында отурар эдим,
Оны-мыны куучындажар эдим.
Качаннын качан да сананбас эдим
Каргышту ол кара түнди,
Карудан кару кара күчүкти.

1965—1983 жж.

Сары Јижигей салдым јүрди,
Санаа-күүни сайыркак болды.
Алтын чылап, ач суртулдап,
Анда-мында ол суркурап,
Амыры јоктон кейде учат,
Алтын чокло јерди чагат.

Алтайда,
Алтын Кучкаш бу јеринде,
Чанкыр өзөк чактарга байлык,
Чанкыр суучак — чебер ле тымык,
Чанкыр мөштөр сындарда өзөт,
Чечекке чечек карузып көрөт...
Алтын-сары Јижигей јеринде
Ару суудан талдап ичет,
Ак-чанкырды түжине чийет.
Онын үни омок томылат,
Орчыланга кызарып барадат.

Бир катап эрке Јижигей
Бийик туулар үстибиле,
Көк аястын түбибиле
Көкип, ойноп учуп жүреле,
Көбөлөктөр сүрүп көжийле,
Кајуда өскөн тегенекке
Канат кымып, отура түшти, —
Калактап, какшып кенете
Кейге ойто учуп чыкты...

Кулугур тееркек тегенек
Кучыйакты канайдар эмеш деп,
Адырманду курч ийнезин,
Алкап билбес аар ийдезин
Араайынан алып чыкты,
Алтын-сары Јижигейди
Анан-мынан кадап ийди.

Булунду бийик бу Алтайдын
Байлык ажын талдап жиген,
Мөңүн бүрлү көк мөштөрдин
Мун кузугын тоолоп черткен,
Кызара бышкан жиилектердин
Кандыйы керек — талдап билген,
Жылымзып аккан тынду суудан
Суузаганда, суузын алган,
Жылдыс күптү көк көлдөрдин
Жымыртына бойын жунган
Алтын-сары ол Жигей
Атпас этти чек билинбей!..

Алтын-сары Жигей болзо,
Ачулу бүткен Кучкаш эмтир.
Айдары жок көп коронды
Алып жүрген ол билдиртпей...
Кожондоры болзо, онын эмди
Коп болуп кубула түшти.
Каткызы онын каткы эмес,
Кара каргыш болуп калды.
Ак-жарыкта мен жангыс,
 мен жангыс,
Артык өскө кем де жок,
 кем де жок!
Артканынан мен жараш,
 мен жараш,
Алтын Кучкаш база жок,
 база жок!

Өч аларым ончогордон,
Өлтүрерим, өлтүртерим!
Базынарым ончогорды,
Бактыарым, бактыарым!..
Тегенектер, тегенектер,
Тебенелү слер, тенектер!

Коркышту, коркышту кададың,
Коптоорым, коптоорым слерди!
Эркеледер, сыймаар ордына
Элекке мени түжүрип салдыгар.
Эдүлөр, эдүлөр, тегенек деп тенектер,
Эчкилер келеле, слерди кенедер!..

Алтын-сары Жијигей,
Кайдан эмди Жијигей...
Азыйгыдый кайдан ол јараш,
Алдыбыста эмди өскө Кучкаш!
Ачынганына ол бороро берди,
Бош ло өскө болуп борбойды.
Борбойып, боро ок болуп калды,
Бастыра бойы ол ачынчы,
Барып јадат көригер, копчы!

Көк јажангы јайылган
Көк тепсенте једе конды.
Эчкилер отоп јүрерде,
— Эјелер! — деп кыйгырды. —
Эјелер — әрке эчкилер,
Эмди ле меге килегер!
Тегин ле јүрген бойымды,
Мени, алтын Кучкашты,
Тегенек танма кадады,
Теерелкеп ол канады!..
Тегенектерди сүзетен
Тегерик мүүзеер бар әди.
Олорды оодо чайнайтан
Отту тижеер бар әди...
Барыгар, мендегер,
Менин учун өч алгар!
Өлтүригер, өчөгөр,
Өскө әрмек айтпагар! —
Алгырат, коптойт, ачынат,
Айдынып болбой бууныгат: —

Ак-жарыкта мен жангыс,
мен жангыс,
Артык өскө кем де жок,
кем де жок!
Артканынан мен жараш,
мен жараш,
Артык алтын база жок,
база жок!

Апагаш, семис эчкилер
Алан кайкап көргүлөйт.
Арт-учында Кучкашка
Айдып, жартап тургулайт:
— Ыйлаба бодоп, Лижигей,
Ыраак каяга барбазыс.
Ийне ошкош тегенек,
Ичиске сайар — жибезис.
Бүгүн сени кайкайдыс,
Билип, танып болбойдыс.
Алтын Кучкаш сен эмезин,
Ажыктап бойыңа сен көрзөн!
Өчүркейле борорып калган,
Өлүмдү октын кеберин алган!
Коптонор жеринге барып коптонзон,
Кожо барбазыс, коркытпазан!..

Эчкилерди каргап билинбей,
Эбире сокты сары Лижигей:
— Ак тайгалар сынында
Акаларым болгон бөрүлөр бар.
Олор бери келгежин,
Ончогорды мында јут салар.
Алтын бүткен бойымнын
Адаанымды алып, өч эдер.
Сарбайышкан сагалаар
Саат та болбой јулунар!

Бааркап билген бажыгар
Баазы јоктон базылар!..

Алтын-сары деп адалган,
Ач-куу болуп бу кубулган
Сан башка кичинек Кучкаш
Сандырап ойто ло учты,
Канча-канча кырлар ашты,
Кара агашту јышка јетти.

Једип келзе, јеек бөрүлер,
Јерде суна эм түшкүлөп,
Јергелешкен мында јадат.
Аштап јаткан болгой дезе,
Ары-бери андангылап,
Айдары јок јалкуургылап,
Ак мешкедий јуула кузат.

Канаттары кайкалап,
Кайынга Јижигей отурды.
— Бөрүлер, мени угаар! — деп,
Бөкчөс эдип кыйгырды. —
Көрөргө седеп көөркийлер,
Көзимнинг јажын арчыгар! —
Ары көрүп, ол каткырат,
Бери көрүп, ол калактайт: —
Тегенек танма кадады,
Тееркеп мени канады!
Эрте танда мен комыдап,
Эчкилерге барып јүрдим.
Эрлик ошкош эчкилер
Эрмегимди укпаста келдим.
Эш ле неме керекке албай,
Эк сагалын экчегилеп,
Эрикчелдү кепшенгилеп,
Кыймык та этпей јаткылайт,

Кырланда јажан јуткулайт.
Бөрүлер келзе сүзетен
Бөкөк мүүзис бар дежет.
Јажына јиирге једетен
Јажанду јерде бис дежет.
Адама түнгей бөрүлер,
Айдары јок күчтүлер,
Арт-урт турыгар,
Адаанымды менин алыгар!
Сертенгдешкен эчкилерден
Сөк арттырбай, јип салыгар!..

Бөрүлер тойу кегирет,
Бөкөндөжөт, керилет:
— Онөтийин сен бисти
Өчөп келдин, Јијигей.
Кайыгып јаткан бойыска
Каткырдын эмеш, Јијигей?!.
Казыр-калју ээлеген јерден
Килемји бедреп келбейтен.
Каралу јаман каргыштан
Кандый да алкыш албайтан.
Бойынды, Јијигей, бойын билбей,
Бого келдин — не бодонбос?!.
Јаргылажып, јамандап јүүлбей,
Јаңарлап јүр — артык болбос!
Көрзөн, көрзөн, сен бойынды —
Көк бөрүдий көгөрип калган.
Бор-боткого сен ачынып,
Бозорып бойын быртыган.

Агашта отурган Јијигей
Айдар сөзин чек билбейт.
Бөрү чилеп там көгөрөт.
Бөтүк чилеп бу бөкчөйөт.

— Кынҗы чылап ич тартылып,
Ийттен де ары жүретен эдигер.
Кыйтылдада карга јелип,
Кынзып, улыыр туш келер!..

Сары Јижигей сарбандайт,
Сай тоқынап, сананбайт.
Карганарын ол токтотпой,
Катап ла ойто мак токпоктойт: —

Ак-јарыкта мен јангыс,
 мен јангыс,
Артык өскө кем де јок,
 кем де јок!
Артканынан мен јараш,
 мен јараш,
Алтын Кучкаш база јок,
 база јок!..

Өлгөн койдын сегин јип,
Өзөк јаскан јогоор бо?..
Түниле оны блаажып,
Түк јулушкан туш кайда?!.
Учар канат слерде јок,
Уйалбас, уурчы бөрүлер!
Кечү јерден суу јудуп,
Кой кечкен деп сүүнгенеер!..
Акыр ла болзын, ач-јеектер,
Анчыларга мен једерим.
Айдар сөзим билигер,
Алышмагар алараар!..

Сары Јижигей самтас этти,
Сары-корон боло берди.
Анча-мынча өй өтпөди —
Анчыларга ыйлу келди;

— Атту-чуулу анчы-адалар,
Айдынып келдим, тындагар!
Тегин ле жүрген бойымды,
Мени, алтын Кучкашты,
Тегенек танма кадады,
Теерелкеп мени канады!

Эчкилерге мен коптонгом,
Эрмек тындап укпай салды.
Барбак сагалду байыркактар,
Баштарын өрө көдүрбеди.
«Ыйлаба! — деп адылды, —
Ыраак дешти кажуны: —
Ийне ошкош тегенек
Ичиске сайар! — мойношты. —
Алтын эмезин сен! — дешти,
Ары мынанг жүр!» — дешти.

Бөрүлерге коптондым,
Бөрүлер мени укпады.
Једип келзем, ол јеектер
Јерде сунган јатлады.
Аштап јаткан болгой дезем,
Ары-бери андангылайт,
Айдары јок јалкуургылайт,
Ак мешкедий јуула кузат:
«Өнөтийин сен бисти
Өчөп келген — дешкилейт. —
Кайыгып јаткан бойыска
Каткырып турун! — дешкилейт. —
Көр бойыңа — дештилер, —
Көгөрип калган» — дештилер.
Кучкаш эмес сен дежет,
Куу-көк бөрү дежет...

Көстөри ач бөрүлерден
Көстөп эмди слерге келдим.

Атту-чуулу анчылардан
Арга-сүме аларга жеттим.

Ак-жарыкта мен жангыс,
 мен жангыс,
Артык өскө кем де жок,
 кем де жок!
Артканынан мен жараш,
 мен жараш,
Алтын Кучкаш база жок,
 база жок!

Аткан огы жерге түшпөс
Адам ошкош анчылар!
Айткан айбы тындап укпас
Аркада жадат ач бөрүлөр.
Өрө капшай слер турыгар,
Өчим алып, олорды адыгар!

Анчылар база Кучкаштын
Айтканынан мойношты:
— Ок-тарыбыс ас — дешти, —
Олорды өштөп кайдар — дешти. —
Бир кичинек неме учун
Биске калас келдин, Кучкаш!
Бор-ботко керек учун
Бодоп кан төкпөзис, Кучкаш!..
Быыл тийин көп бүткен,
Быдырабыс карамду.
Алтын түктү тийиндер —
Адып алзаас — астамду!..

— Айдып бер биске — деп,
Алан түжет анчылар: —
Азыйда алтын болгон — деп,
Айдып, жартап турдылар. —
Өөркөбө, биске сен, Кучкаш,

Өгин өскө болуп калтыр.
Тарынган бойынча сен, Кучкаш,
Тарыдый боро болуп калган!..
Тал-табыжын укканыста,
Тарынын жыды тадылган!
Болужып, калак, болбозыс,
Бозомтык өндү боро Кучкаш.
База эрмек бис айтпазыс,
Барар јерге бар, Кучкаш!

— Акыр ла болзын, анчылар, —
Ары болды копчы Кучкаш. —
Өч аларым, сакып алгар! —
Өөш тартынат, өчөш Кучкаш.

Анчыларла ачыныжып,
Аш өскөн кырага келди.
— Чычкандар! — деп кыйгырып,
Чилекейин јудунды.
Караңуй ичеген оозында
Калактап эмди отурат.
Кандый да чычкан чыгарда,
Карузып, капшай каткырат:

— Јаландарды ээлеген
Јайым, јараш чычкандар!
Чындык сөсти билетен
Чыйкылдашкан чынчылар!
Комыдап келдим слерге,
Комыдалым тындагар.
Анчыларга једерге
Ажындыра јазангар...

Тегин ле јүрген бойымды,
Мени, алтын кучкашты,
Тегенек таңма кадады,
Теерелкеп мени канады!

Эчкилерге коптонгом,
Эрмек тындап укпады.
Тегерик мүүстү тенектер
Тегенекти жибеди.
Ийне ошкош тегенек
Ичиске сайар! — мойношты.
Алтын эмезинг сен дешти,
Ары мынанг жүр дешти.
Кыймык этпей жаткылайт,
Кырлангда жаанг жуткулайт...

Бөрүлерге комыдагам,
Бөрүлер база укпады.
Једип келзем, јеткерлер
Јерде сунган јатлады.
Аштап јаткан болор дезем,
Ак мешкедий јуула кузат.
Эремик беенинг эдин јип,
Ээлгилеп болбой, кынзыжат.
«Эчкин сенинг керек јок!» —
Электеп, сүрүп ийдилер.
«Көк бөрүдий сен казыр.
Көгөрип калган!» — дештилер.

Анчыларга коптонзом,
Анчылар база болбоды.
Айтканын омордын тындазам,
Аланзулу төгүн болды:
— Ок-тарыбыс ас — дешти,
— Оморды өштөп кайдар — дешти.
— Быјыл тийин арбын бүткен,
Быдырабыс карам — дејет, —
Алтын түктү тийиндер
Адып алзаас, астам — дејет...

Туруп чыккар, чычкандар,
Түлкүден де слер сүмелү!

Чындык сүүген чынчылар,
Чырмайып ийгер, эркиндү!..

Ак-жарыкта мен жангыс,
мен жангыс,
Артык өскө кем де жок,
кем де жок!
Артканынан мен жараш,
мен жараш,
Алтын Кучкаш база жок,
база жок!

Жажынып түнде барала,
Жанчыктарын кыркыгар!
Карамдаган тарызын
Кара јерге төгигер!
Кыстуда илген котышкак,
Кыркып, тоноп алыгар!
Окторын отко түжүрип,
Ончозын шоктоп кайылткар!

Ада болгон Сур чычкан
Атпас эдип, кайра кирди.
Эне Өлө чычканды,
«Өрө тур!» — деп ойгосты.

Алтын болгон апту Кучкаш
Айдары жок кубулган эмтир.
Өскө кебер-өнг алала,
Өчөп бери једип келтир!..

Күски кулузын ортодо
Кууландашты чычкандар.
Јуула түжүп, бу борто
Јуундажып турдылар.

Суна салып куйругын
Сур чычкан тур чыкты.
Күнге төгөп кулагын
Куучындап ол баштады:

— Кыштап жиир көмзөни
Кырадан быжыл көп жуудыс.
Айбын угуп, бис көнү
Анчыларга барып болбозыс!
Өч некежип жүреле,
Өлтүртип салзаас, не болор?..
Ичиске кирбес керекке
Ийбей, калак, токтогор!..

Азыйда, Кучкаш, бу слер
Алтын өңдү болгоноор.
Бүгүн десе бу слер
Боп ло боро, бодонзоор!..
Чын кожоңоор жоголгон,
Чыгырып туртан эмтиреер.
Чындаптан жазап көргөндө,
Чычканга түңей эмтиреер!..

Сур чычканнын сөстөрүн
Соныркап Кучкаш укпады.
— Кылыгы жаман кылчырлар! —
Кыйгас үнле кыйгырды.

Чычкандар көзин сыкыйтып,
— Чын эмес! — деп каткырды.
— Ичееп жатсаас артык — деп,
Ичегендер сайын таркады.

...Кеен, элбек жалаңда
Кереге айылдар ышталат.
Кереге айылдар жанында
Кееркек кыстар отурат.

Солонгы жүзүн учукла
Соот эдип көк салат.
Керчезиндү тондорды
Кемжип кыстар кескилейт.

Тойго кийер торколор
Толголып жеңил шылырайт.
Качарга жеткен бу кыстар
Каткырыжып, сүүнгилейт:

«Тоныс, тоныс торсыкта,
Тойыс качан болгой не?..
Курыс, курыс курлаада,
Кудалар качан түшкөй не?» —

Кандый да туйка эрмектү
Каткырыжып ийгилейт.
Айланышкан ийиктү
Алтын түктөр ийргилейт.

— Жаражайлар, кыстар! — деп,
Жабызап түшти Жижигей.
Жаргылашкан керегин
Жартаарга турат билинбей. —

Толу айдый жараш кыстар,
Торко көктөп билер кыстар,
Качараарда кан тебилет,
Канат-кожон күүлөп келет...

Тегин ле жүргөн бойымды,
Мени, алтын Кучкашты,
Тегенек танма кадады,
Теерелкеп мени канады!..
Эчкилерге коптонгом,
Эрмек-сөзим укпады.
Тегерик мүүстү тенектер
Тегенекти жибеди.

Ййне ошкош тегенек
Ичисти сайар дешкилейт.
Кыймык этпей јаткылайт,
Кырда јажан јуткулайт.

Бөрүлерге комыдагам,
Бөрүлер база мойношты.
Эремик беенин эдин јип,
Ээлгилеп болбой јатлады.
«Эчкин сенин керек јок!» —
Электеп мени сүрледи...

Анчыларга коптонзом,
Анчылар база болбоды.
Айтканын омордын тындазам,
Аланзулу ол болды:
«Ок-тарыбыс ас — дешти,
Оморды өштөп барбазыс — дешти. —
Быыл тийин көп бүткен,
Быдырабыс карам» — дешти.

Чынды некеп бу бойым
Чычкандарда база болдым.
Куулас эткен танмалардын
Кылык-јанын чат кайкадым!
«Кыштап јиир көмзөни
Кырадан јууп алдыс — дежет. —
Айбын угуп, бис көнү
Анчыларга барбазыс» — дежет...
Чымыр-чыткы ашка сүүнген
Чычкандарды кезеткер!
Көмзөзине көкиген
Көрмөстөрди өлтүргер.
Куйругы узун кутустар
Килебеди бу меге.
Ары-бери учушка
Арайдан јеттим слерге.

— Качар өйис жеткен — деп,
Каткырышты жаш кыстар.

— Тегенектин кадажы
Темей керек — дештилер. —
Тегенекке кададып сен
Тенип жүрген немен не?
Кан-Алтайды катандап сен
Калактап калас келдин бе?..

— Ак-жарыкта мен жангыс,
мен жангыс,
Артык өскө кем де жок,
кем де жок!
Артканынан мен жараш,
мен жараш,
Алтын Кучкаш база жок,
база жок!..

Жиигейдин айдыныжы
Жик жогынан төгүлет.
Кыстарга онын кекенижи
Кызып, ойто соой түжет:
— Э-э, чаалта, кыстар! — деп,
Эрик жокто кыйгырды. —
Эдип жаткан тоноордын
Эдеги толгош! — ол деди. —
Электезин слерди бүгүн
Эмегендерге айдарым.
Сабубыла сабадып бүгүн
Санаагарды чыгарарым!..

— Акыр, акыр, Жиигей,
Алтын деп сени кем айткан?..
Санан эмеш, Жиигей,
Сени кем кубулткан?..
Ийнеге түнөй эмтиринг,
Ичи-буурында курсак жок!

Жылан ошкош тилдерин, —
Жаргылашпай жанзан торт!..

Эрмек укпай Жијигей
Эмегендерди көстөп барды.
Булуттарга бу көмүлип,
Бурузы јоктый барып јатты.
— Јаанактар! — деп, Жијигей
Жарым түш јерден кыйгырды. —
Кандый слер илгей,
Кандый јалакай — деп мактады. —
Карып та калган болзогор,
Качарлараар кып-кызыл!
Каныгарга јаш тужаар
Катап келзин, камылтсын!..
Јалакай буурлу, јаанактар,
Јазап мени тындагар!..
Јеен болгон јаш кыстар
Јалкулу деп билигер.

Кыстар, чындап, кылыкту эмтир,
Кыйа мени озор көргөн.
Торко тонго үлекер кестир,
Толгой, јаман эм көктөгөн.
Келин болор јашту болзо,
Керсү, јобош не болбос?..
Чын ла јакшы кыстар болзо,
Чындык сөсти не ондобос?!.

Тегин ле жүрген бойымды,
Мени, алтын Кучкашты,
Тегенек тагма кадады,
Теерелкеп мени канады!
Эчкилерге коптонгом,
Эрмек сөзим укпады.
Тегерик мүүстү тенектер
Тегенекти тепсеп, јибеди.

Бөрүлерге комыдагам,
Бөрүлер база мойношты.
Эремик беенин эдин жип,
Ээлгилеп болбой жатлады.
«Эчкинин эди керек жок!» —
Электеп мени сүрледи.

Анчыларга коптонзом,
Анчылар айбым укпады.
Айтканын тыгдап мен уксам,
Аланзулу ол болды:
«Ок-тарыбыс ас — дешти, —
Олорды өштөп барбазыс — дешти. —
Быжыл тийин көп бүткен,
Быдырабыс карам» — дешти.

Чынды некеп, жаанактар,
Чычкандарда база болдым.
Чымыр-чыткы ашка сүүнгөн
Чычкандардан чөкөп, келдим.

Канайдар да арга жок,
Кыстарды көстөп мен учтым.
Кыстар база каткырды,
Каткыарда, мен келдим.
Тегенекке кададып сен
Тенип турун дешледи.
Кан-Алтайды катандап сен
Калактап турун дешледи...

Ак-жарыкта мен жангыс,
мен жангыс,
Артык өскө кем де жок,
кем де жок!
Артканынан мен жараш,
мен жараш,
Алтын Кучкаш база жок,
база жок!..

Тоомҗылу јакшы јаанактар,
Токпогын кыстардын беригер!
Сабубыла кезедип, јаанактар,
Санаазын чыгарып ийигер.
Чынды сүүген мениң учун,
Чычкандардан качкан учун,
Уйаларын каспаган учун,
Улу јалку болгоны учун,
Јеен кыстарды кыйнагар,
Јерден өрө турыгар!..

Эмегендер Јижигейди тындап,
Эрмек айтпай, тым отурдылар.
Оноң шымыражып, баштарын јайкап,
Ары-бери агаштар чылап,
Араайынанг шуулаштылар.

* * *

— Э-э, јайла, Јижигей — деп,
Эмегендердин эриндери шылырашты. —
Эмеген јай једип келген,
Эдетен иш көп — деп шымырашты. —
Кийис базарга түк бис сабап,
Кинчектенип јадыс, көрзөң, Јижигей.
Түни-түжи бир де амыр билбей,
Түк тыдадыс, сен билзен, Јижигей...
Качарга турган јеен кыстарга
Канайып бис кату болорыс?..
Кызыл тажуурлар эртен кыйтылдап,
Кудалар түжерин сакып отурыс.

— Ак-јарыкта јангыс мен алтын,
Ајыктап, јазап көрзөгөр, јаанактар!
Ак ла болгон азийгы санаагар
Аймып калды ба слердин, каргандар?..

Бой-бойларына көрүшти эмегендер,
Бош ло кайкай берди өрөкөндөр.
База катап Кучкашка ајару эттилер,
Балдар чылап, јиилей чек бердилер:

— Айса болзо, сен ту азыйда
Алтын өңдү болгон, Јијигей.
Эмди көрзөбис, бистин алдыста —
Үлтүреген, үлбүреген Јијигей!..

Казырланып, кородогон болзон,
Капшыйа карыганын бу туру.
Јалакай күүн качан да болзо,
Јарандырап јанду туру.

Сары Јијигей торт самтандап,
Санаазын мында ычкынып ийди.
Ак булуттар алдында сарбандап,
Ачудан ачу табыш чыгарды:

— Чын сөзимди укпадаар слер,
Чырчыйышкан карган кадыттар!..
Сакып алыгар, санаазы јок энчектер,
Сан-сабагар чыгатап сүме табылар!

Сары кыдат чөлдөргө барарым,
Салкындарга сайгактап айдарым.
Сары кыдат ол чөлдөрдөн
Сананбаган сары салкындар ийерим!..

Кускундар јүрбес куба чөлди
Кускуннан түрген Јијигей өдөт.
Сангыскандар санабас сары чөлди
Саат болбой, Кучкаш өдөт...

Сары Салкын ойноп јүрерде,
Санаазы чыгып кыйгырбай кайтты.

— Чындык некеп мен келдим,
Чылап јүрүп јеттим — деди. —

Эзен, эзен, сары Салкын,
Эрке тыныжаар жүзимди жылытты!
Кандый мында жайым, салдым,
Канатту карындаш, сары Салкын!..

Бис экү капшуун канатту,
Билижип, таныжып жүрер жанду!
Өскөн жеримде өштүлерим көп,
Өч аларга барып көр!..

Салдымды сүүген сары Салкын,
Сыраңай кару сыйнын мен!..
Өскөн жериме, сары Салкын,
Өчтү, казыр жетсең, сен!..

Тегин ле жүрген бойымды,
Мени, алтын Кучкашты,
Тегенек таңма кадады,
Теерелкеп мени канады!
Эчкилерге коптондым,
Эрмек-сөзим укпады.
Тегерик мүүстү тенектер
Тегенекти тепсеп жибеди.
Кыймык этпей жаткылайт,
Кырда жажан жуткулайт...

Бөрүлерге мен коптонгом,
Бөрүлер база мойношты.
Эремик беенин эдин жип,
Ээлгилеп болбой жатлады.
«Эчкинин эди жыду!» — деп,
Электеп мени сүрледі...

Анчыларга коптонзом,
Айбымды олор укпады.
Айтканын тыңдап мен уксам,
Аланзулу ол болды:

«Ок-тарыбыс ас — дешти, —
Олорго бис барбазыс — дешти.
Быжыл тийинг көп бүткен
Быдыра карам ол» — дешти.

Чынды некеп, сары Салкын,
Чычкандарда база болдым.
Кууландашкан «куйруктардын»
Кылык-жанын чат кайкадым.
Чымыр-чыткы ашка сүүнген
Чычкандарды кезеткер!
Көмзөлөрине ол көкиген
Көрмөзөктөрдү өлтүригер!..

Чычкандардан чат чөкөп,
Чынааркак кыстарга келдим.
«Качар өйис жеткен!» — деп,
Каткызына каардырдым.
«Тегенекке кададып сен
Тенип турун! — дешкиледі.
— Ийнеден де сен каткак,
И-та-тай!» — деп өчөді...

— Бат кандый! — деп, сары Салкын
Бадынышпай барды бу мында. —
Укпаган ба айдарында?! —
Улып чыкты кыдат Салкын...

— Эрик жокто канайдар база,
Эмегендерге мен коптондым.
Эрди-мурды энчейишкен
Эмегендерден бери качтым...

Ак-жарыкта мен жангыс,
мен жангыс,
Артык өскө кем де жок,
кем де жок!

Артканынан мен јараш,
мен јараш,
Алтын Кучкаш база јок,
база јок!

Эрлү бүткен сары Салкын,
Эмегендерде очим бар.
Катуурканып, кайран Салкын,
Каргандарды тоскыргар!..

— Укпаган болзо, угар! — деп,
Улып чыкты сары Салкын. —
Учарым эмди ле јеринге,
Учарым, учына чыгарым!..
Ончозына олордын једерим,
Ойлодорым, оодо базарым,
Ончолорын јемирип, јенерим!..

— Сары Салкын, сайлат ончозын,
Санаалу ага, санандыр олорды!
Ончолорын, ончолорын от алзын,
Ойто јолыма олор турбазын!..
Сары Јијигейдин санаалузын
сананзын,
Сары Салкынга сандырап, багынзын!...

Сары Салкын сабаарып чыкты,
Сананып таппас түбек чакты.
Айды-күнди карыктырып ийди,
Агаш-ташты јемире берди.

Көчкө түжүп, көгөргөн Алтай
Көрүнбес болуп, күзүреп јатты.
Јер-айагы јайымжып јатпай,
Јердин үсти силкинип турды.

Тенери булуды јерге түжет,
Јер тоозыны тенери чыгат.
Аар талайлар анданган јадат,
Агын суулар кайра агат...

— Э-э, калак, бу не атазы! —
Эмегендер кайкап турат.
Сабап јаткан түктер дезе
Салбандажып, кейде учат.

— Копчы Кучкаш кинчеги! — деп,
Коркып айдат эмегендер.
— Сабубыла кыстарды! — деп,
Сарбас туруп, жүгүрдилер.

— Эмегендер сабуулу! — деп,
Кыстар кыйгы салдылар. —
Казыр Кучкаш кылыгы! — деп,
Кыраны көстөп эм бардылар.

Чычкандарды тоскыргылап,
Чыныртарга јеткелекте,
Чычкандар чыга кондылар,
Чыйык-мыйык боројдожып,
— Анчыларга капшай! — деп,
Ары болуп качкылады,
Арга-сүме таппай барды:

— Сүмелү Кучкаш кереги! — деп,
Сур чычкан сунат озо. —
Јанчыктарды јыртыгар! — деп,
Јакарып турат ол јолдо.

Кулузындар ортозыла
Куужандажып олор барат.
Сыргалјындар өзөгиле
Сыр мангла сунуп јадат.

Чадыр өрө тырмактанып,
Чычканактар чыккылайт.
Кыстудагы котышкакты
Кыркып, тиштеп тургулайт.

Ажарынбас ол жанынан
Ада чычкан тайкылды.
Аланчыктан ала койбой,
Атпас, айрас келип түшти.

— Чакту түбек једип келт! —
Чакпырай берди анчылар. —
Ачынган Кучкаш коптогон! —
Аттарын ээртеп турдылар...

Арсыл-терсил тайгаларга
Ат туйгагы тирсилдеди.
— Анчылар быжу келип јат! — деп,
Ач бөрүлер анказы ашты. —
— Јижигей Кучкаш јеткери! — деп,
Јер јыткарып, улыжат озор. —
Эчкилерге једелі — дејип,
Эреен-тереен кедет озор.

Көк јажанда ак эчкилер
Көк бөрүлер јыдын сести.
— Сары Јижигей сандырты! — деп,
Сагалдары сартаңдашты.

Ташта өскөн тегенекке дезе,
Тадыр-тидир түрген јетти:
— Ийне ошкош бу тегенек
Ичиске јараар курсак! — дешти.

...Сары Салкын јадалап түжүрген
Сары-корон куйун ортодо,
Сары Јижигей Кучкаштын сүүнген
Ўн-табыжы угулат ондо.

Онын карадан кара каткызы,
Оос камылбас кыйгы-кышкызы,
Ачу ла казыр тондолып турат,
Ай-кулакты туй тундурат...

.
.

Ар-бүткен ле ал тындулар
Араай-јобош токынайт...
Сананып ийзе, торт уйалар
Сандырашту сайгак тымыйт.

— Эш-кереги јок чочыш! — деп,
Эчкилер электейт бойлорын.
— Уйатту! — деп, бөрүлер де
Узада тартат улыштарын.
Чычкандар база тымый түшти,
— Чын, кайттыс! — деп чынгырышты.
— Айдарга да эби јок! — деп,
Анчылар чырайы кызарышты.
Эмегендер де, кыстар да
Эпјоксынып эрмек айтпайт.
«Коркыбастан — коркыдыс!» — деп,
Коштой олор бу тургулайт.

Ба-таазын ла ба-таазын,
Башка ла бүткен ол Јижигей.
Чымчым јетпес керектен улам
Чак баштады, ол билинбей.

Кайкабазын — кайказын,
Канча кире коп көпчиген!
Оптолбозын — оптолзын,
Отту, окту јуу өчкөн!..

Сары Јижигейдин сайгагы,
Санаазы јок кара каткызы
Кенете кейде үзүлди!..

Кара жаман кереги учун,
Какшып, кайып ол учуп,
Карды жарылып кел түшти!..

Сары Салкын сабалып турала,
Сары Кучкаш өлүмин көрөлө,
Сабын-көбүктий жарылды,
Сапту короны жарылды,
Жарылды ла жайрады!..

* * *

Алтайда,
Көбөңдий жымжак өлөңдү,
Көк-чанкыр өзөктөрдө,
Кату таштарга табарып,
Кара суучактар кайнап жадат.
Алтайда,
Алтын сыртту сындарда,
Амыргызын узада тартып,
Аң-сыгындар амыр базат.
Алтайда,
Амыр, калын одорлордо,
Ак малыбыс ардак турат.
Чанкыр тегериле тил алышкан
Чанкыр ышту алтай журттарда
Чай койузы азылат,
Чангырып чыккан жаш балдардын
Кабайлары кандый кеен жайкалат!..
Алтайда,
Амырды сүүген бистин Алтайда,
Алтайда,
Алтайда,
Ару, тымык, алтын Алтайда!

КАРАНА

(Поэма — очерк)

I

Якшылар ба, Карана, —
Поэмамнын геройы!
Кандый туру, Карана,
Колхозоордын мал-койы?..

Ноябрь ай... Москвада
Баштап көбүк кар түшти.
Койдын түгин жайгандый,
Туралар үсти кажайды.

Кош-Агаштын чөлинде
Коркышту соок болбайсын.
Ыраак Чуйдын ичинде
Ыжык эмес болбайсын.

Карана, слердин турлугар
Кажы жикте турат не?
Азыраган ак малаар
Ардак-семис кыштайт не?

Бүгүңги карды көрөлө,
Алтайды эске алындым.
Койон тонду туулардын
Соок тыныжын тын калдым.

Кайда да ыраак турлулар
Көксимде кару эбелди.
Азырал керегинде куучындар
Меге база угулды.

...Эмди анда соок,
Эмди анда кыш...

Малчыларда амыр жок:
— Кандый өдөр кыш?!

Өлөн тарткан чанактын
Чыкырты жүрекке жыжылат.
Терлеп калган аттардан
Куу тумандый буу чыгат.

Өлөңди бистин малчылар
Калашла түңей баалап жат.
Малдын тынын улустар
Бойына түңей бодоп жат.

Азырал керегинде бу сурак
Эмди курч ла туруп жат.
А карлу жоткон сыгырып,
Кыштуларда айланат.

...Москвада бүгүн ле
Баштап көбүк кар түшти.
Жүрегеме тийгендий
Ач-амырым аскырды.

Бүгүңги күнде, Карана,
Слерди эске алындым.
Бир калапту түнеерди
Бичийин деп санандым.

II

Эртен тура...
Күн чөлдин түбинен
Кулагын араай суурыды.
Карана койлор кийнинен
Катап ла мендеп атанды.

Күчи уйан койлорды
Болушчызына арттырды.
Алты жашту Булатты
Эркеледип окшоды:

— Айлыг сагы сен, балам,
Эртен деремне барарыс.
Космонавттар јуралган
Книга садып аларыс...

«Бүгүн кандый күн болор» —
Койчы бойында сананат.
Ар-бүткенди ајыктап,
Адын силке ол тартат.

«Айас күндер турганда,
Азыралды коротпос.
Одорлу јер бар тушта
Олорды јум арттырбас».

Бир ойдыкка једеле,
Койлоры текши јайылды.
Төө өркөжи төңдөрдү
Шылырада чапчыды.

Чөл үстиле шулурып,
Кар айланат, айланат.
— Кышты ла өткүр алзам — деп,
Карана араай айдынат...

* * *

Эңчейген ыраак кырларда
Энгирде булуттар ойгонгон.
Кайда да, чөлдин түбинде,
Карлу салкын ойногон.

Чөлдө өскөн Карана
Чөл кылыгын билетен.
Ненин де учун каранга
Јал-јүреги «серт» эткен.

Коркышту јоткон болор деп,
Койчы келин серенди.

Турлуга койын жуунадып,
Тургуза ла мендеди.

Чапчып алган ол јерин
Чачпай турат, чат койлор.
Табылган тату өлөнгин
Таштабазын, канайдар!..

Карана адын камчылап,
Койлорды канча эбирет.
Чөл тынданып, шөлүрөп,
Јаман белге јетирет.

...Кенете жарыла бергендий,
Јер-тенгери бирикти.
Тенгери ле телекей
Атыйланып айланды.

Койлор колдор ортого
Баштарын сугуп, јажырды.
Айдаар болзо, айдатпай,
Салкын аайынча бурылды.

Карананын јүзине
Кар шыбалат, шыбалат.
Адынан оны куйундар
Антарарга ченежет.

— Эм не болор?.. Канайдар?..
Койлор кайда барып јат?..
Јоткон качан ајазар,
Јолдо не сакып јат?..

Бүрүңкүй түн терезин
Бүрке салган эм турат.
Тенгеринын жылдызын
Карлу јоткон јажырат.

Карананын койнына
Салкындар кирип, жылынат.

Тонынын эки эдеги
Канаттардый јайылат.

Јоткон улып келеле,
Ойто ырап сыгырат.
Онон катап бурылып,
Ат будына оролот.

Ай шуурганнан коркыйла,
Чыкпай турган немедий.
Булуттарга көмүлип,
Карана барып јаткандый.

...Карана мында кенете
Булатты эске алынды.
Карагуйда јылдыстый
Көстөри иле сурлады.

— Герман Титов алтай ба? —
Уулынын үни угулды, —
Космонавт кижі койлу ба,
Кураан сыйлап берек пе?..

Каранага јангыскан
Јарбып койгон мал ба бу?..
«Кайдалык» — деп айдала,
Сала бербес неме бе?..

...Јок, анайда јарабас,
Болуш, байла, келер?!.
Карана койын арттырбас, —
Улуска ол иженер...

Айас түнде от чачып,
Машиналар өдөтөн.
Коштой Монгол јерине
Кошту озор баратан.

Мында эмди казыр түн,
Кумактар јерде куулажат.

Койды кайдаар сүрүп жат,
Карана кайдаар барып жат?..

Je бу ла öйдө кайда да
Вальс, байла, ойноп жат.
Каранадый ла келиндер
Каткырып, сүүнип айланат.

Jaан-jaан городтор
Jаркынду одын чагылтат.
Туштажар болгон jерине
Туфлялар мендеп жат...

A Карана жагыскан
Казыр чөлдиг түбинде.
Колхозчынын салымы
Кандый болор бу түнде?..

Бу ла чөлдө jурттарда
Улус амыр уйуктайт.
Jылу jууркан алдында
Jараш түштер көргүлейт.

Кандый да ыраак турада
Кандый да кыс отурат.
Геройлор керегинде бичикти
Шак ла эмди кычырат.

A Карана жагыскан
Карлу jоткон ортодо.
Канайдарын jүрүмди,
Салым андый болгондо.

...Карананын jаш тужы
Кандый болгон, — кем билер?..
Карананын көксинде
Кан-jүрегин кем сезер?..

Карана кару энезин
Качаннын качан көрбөгөн.

«Јаш эттен ле улам ол
Јада калган» — дежетен.

Адазы јуудан келеле,
Айлында јадып божогон.
Өйй эненин көзине
Өйкү болуп, кыс арткан...

Керсү улус көп јерде,
Је эне-аданы кем солыыр?.
Өскүс көөркий өскүс ле
Өчин алып, кем корыыр?..

Өйй энези ээчидип,
Кожо койлор кабырткан.
Јалбракта чалындар
Јаантайын будын јунатан.

— Койды јаман көрдин! — деп,
Корбо белде суулайтан, —
Курсак бүгүн јибе! — деп,
Куруга да кондыратан.

Ачу, өскүс шыраны
Айдып, кемге айдарын?.,
Өйй энеден качала,
Өскө кайда барарын?..

Чөл өлөннөн јулмаштап,
Чөкөгөнчө ыйлайтан.
Кураанды кучактап,
Кунукчалын айдатан...

Каранага кураан
Кандый да јуук кижидий.
Кыйыны јок јүрүмди
Кыска айдып бергедий.

— Качан күс келер? — деп,
Курааннан сурайтан.

— Школдо мени сокпос — деп,
Улу тынып сүүнетен.

...Сабалганду жай өдөр,
Сакыган сары күс келер,
Тузактан божот ийгендий,
Карана школго жүгүрер...

Кыру түшкен күндерде,
Уйларды Карана тургузат.
Олордын жаткан жерине
Отуруп, будын жылыдат.

Онон ойто ло жүгүрөт,
Өскө уйды тургузат.
Шак мынайда шыралап,
Школына ол барат.

...Эх, жангыс ла качан да,
Кыш деп неме жок болзо!
Эмезе Карана көөркийде,
Жакшынак өдүк бар болзо!..

Көчкөлөнип жайканып,
Көп лө өтти булуттар.
Чолдин жүзин куужайта
Жалап өтти салкындар.

Өскүс жүрүм шыразы, —
Үредү жолын туй алды.
Жуу ойинин балазы —
Колхозында ол артты.

Жайы-кыжы иштенип,
Жаман ады чыкпады.
Жаан једимге јединип,
Иштин магын албады.

...Кату ойдин балазы
Катап ла бүгүн түбекте.

Койло кожо јоткондо
Канайткай не бу түнде?..

III

Талай ошкош јотконго
Болушчызы көмүлген.
Булатты турага бөктөйлө,
Бойы јуртка мендеген.

«Бала ыйлап өзөтөн,
Мал маарап өзөтөн»...
Ак кiske ле Булат
Эн турада отурат...

Шыркалаткан айудый,
Октолып јоткон огырат.
Турага кире конгодый,
Эжикке де табарат.

Кичинек Булат орында,
Кискечеги койнында...
«Бала ыйлап өзөтөн,
Мал маарап өзөтөн»...

Болушчы кыс бу түнде
Јурт улузын ойгозор:
— Карана чөлдин түбинде
Јангыскан! — деп менгедер...

Карануйда Булатка
Кискези чөрчөктөр айдат:
«Колхозтын төс јуртында
Школ бар — деп мыркылдайт. —

Электро деп сан башка
Отты анда көрөринг,
Эмиктерди ажыра
Эрмек-куучын угарынг...»

«Бала ыйлап өзөтөн,
Мал маарап өзөтөн»...
Булат, айса, эр болор,
Бу телекей тар болор!

Кырада аштын өскөнин
Булат эмдиге көрбөгөн.
Бастыра ла телекей —
Кош-Агаш деп бодогон.

Чөлдөги бу турада,
Карана, уулың жангыскан.
Жажытту сүүштең турлуда
Жалкындый ол табылган.

..Ах, Карана, Карана,
Кандый да сен салымду.
Канайдар база, Карана,
Жүрүминг, сүүжинг коронду..

Түнде жылдыс ойногон
Соок сууларда јунунган.
Тайкылбас такалу өдүктинг
Таманын чөлдө элеткент.

Бутла тумандар сен эжип,
Бу чөлдөрдү керигенг.
Айдын-күннинг кылыгың
Ажындыра бил жүргенг.

Је кижининг кылыгы,
Аалга-туйук жүреги
Ар-бүткенненг тың болтыр,
Аайлайтаны күч эмтир...

Јети-Каан жылдыс алдына
Кожо жүрөөк ол деген.
Көстөрининг чогында
Сүүш ле кунук көрүнген...

Агаш бүри жайылза,
Айыл тудалык ол деген.
Ак да малыс тойынза,
Той эдерис бис — деген.

...Карана да , Булат та —
Жирменчи чактыг улузы.
— Энем! — деп, уулы айдарда,
Кайда онын адазы?..

«Космонавт!» деп сөс солун, —
Булат оны билип жат.
Же амыр, жайым жылдарда
«Адам!» — деп, ол айтпай жат!..

Ах, Карана, Карана,
Кандый да сен салымду.
Канайдар база, Карана,
Жүрүмин, сүүжинг — коронду...

* * *

Түн ортозы... Жоткон тымыган.
Байла, Гоби чөлдөрине барган.
Сыгар көзин ай кылчайткан,
Көлөткөлөр жерде жылышкан.

Болушчы кыска түймедип,
Улус түнге ороткон.
Аттардын туйгак алдында
Ак телкемдер тондолгон.

Узун агаш бажына
Улус жалбыш күйдүрген.
— Карана-а! — деп кыштажып,
Карагуйды чочыткан.

Карана эмди кайда не,
Кайда азып жүрөт не?..

Айса, Монгол чөлине
Салкын айдай берди не?..

Жарыткыш болгон жалбыштар
Кардын жүзин кызартат.

— Карана-а — деп улустар,
Айса, калас кыйгырат.

Катап келер эм жайды
Койчы, айса, чек көрбөс.

— Жажарып өлөң өсти! — деп,
Жайымжып ол отурбас.

Чуйдын ичи кату жер, —
Бойынын аңылу кебери.
Каранага кабай жер, —
Өскөн-чыккан төрөли.

Учуп бараткан куулардый, —
Апагаш кийис айылдары.
Нени де шүүнип жаткандый,
Ак боржонду чөлдөри...

Жылкы саап, сүдинен
Жылдын ла кымыс эткен жер.
Бор-боткозын коштойло,
Төөлү көчүп жүрген жер.

...Карананын жүзинде,
Карананын канында
Бу ла чөлдин тагмазы.
Бу ла жердин кебери...

О, чанкыр Чуй ичи! —
Сен Карана — сүүжи,
Сен Карана — каргыжы!..

* * *

Кандый да ыжык өзөккө
Койлор једип токтогон.

Кышкы түнде, соокто
Мында канай конотон?..

От салайын ол дезен,
Одынды кайдан аларын?
Кыйгырып ла мүргизен,
Чөлдөң нени угарын?..

Арга јокто калтырап,
Адынан Карана эм түжет.
Јаагын карла ол јыжып,
Койлорын көөркий эбирет.

Апагаш кышты төжөнип,
Арыган койлор јаткылайт.
Түкү ле бийик үстинде
Јангыс ла ай јалтырайт.

Эән јер ле аалга түн
Кандый узак чөйилген!..
Колхозчы келинди бүгүн,
Кандый салым кармаган?..

Јангыскан мында тон калза,
Јангыс уулын кем көрөр?..
Энези чилеп, ол база,
Кыйын-шыралу ол өзөр?

...Кенете койлор чочыды,
Оттордый көстөр чагылды!
Ат айланат, шоокырат,
Карана кайкап, ајарат...

Куйка-бажы јымырап,
Бастыра бойы калтырап,
Карана турат арга јок,
Адар дезе, — мылтык јок!..

Коркыган бойынча Карана
Кенете ачу кыйгырды.

Бөрүлөр дезе карандап,
Керексибей келетти...

«Абаай оттон коркыйтан!» --
Көксинде санаа эбелди.
«Абаай жытка јуубайтан!» ---
Меелейин Карана күйдүрди.

Табыжы јок ээн түн...
Бөрүлөр барбай, отурат.
Меелей күйет, ыш — түдүн,
Карана кыйгырат, кыйгырат...

Экинчи меелей эм күйет,
Бөрүлөр кынзып, јелгилейт.
Көлөткөлөри элбендеп.
Көстөри ач јалтырайт...

Койлор ээзин аралап,
Эбире ончозы чук турат.
Бу өзөктөн ай ырап,
Ажарга мендеп барадат.

Кайда да, өскө өзөктө,
Јалбыштар түнди јарыдат.
— Карана-а — деп, ол ондо
Эмдиге улус кыйгырат.

Экинчи меелей чек күйүп,
Учына једер ой келди.
Койчы арчуулын чечип,
Арга јокто күйдүрди...

Каргыш баскан кара түн —
Канчалык чакка ол эдү.
Је карангуйдан чын киж
Качан да чыгар эркиндү!..

Јүрер — јенү алар,
Јендирбес!

Јүрер — жүрүмде артар,
Жай бербес!..

Канду, карлу бу чөлгө
Карана мўргип, жалынбайт.
Манысталган бу түнде
Мааны чылап жалбырайт.

Ондонып ла келзе,
Больницада ол јаткан,
Онын јанында дезе
Булаттын адазы турган.

...Бу та түжеген түжи,
Та көсмөкчи көрүжи...
Та чын ла ак халат, та кар..
Онон катап ла чөл... бөрүлер...
оттор...

IV

Јакшылар ба, Карана, —
Поэмамнын геройы!
Кандый туру, Карана,
Колхозоордын мал-койы?..

...Москвага тан келди, —
Алтайымда тал-түш.
Ұзыган санаам чаазында, —
Јүрегимде эмди тыш...

Колхозчылар ол тушта
Слерди чөлдөн таап алган.
Тан кажайып турарда,
Больницага јетирген.

— Гангрена болгой! — деп,
Каран озор чочыган.
Областной төс јерге
Онон слерди аткарган.

...Медиктерле мен кожо
Түбектү чөлгө бар жүргем.
Тон төстөкти кайылта
Бөрүлөр жаткан ис көргөм.

Күйген тере меелейдин
Жемдигин де экелгем.
Областной музейге
Экспонат деп көргүскем...

Больницада тужаарда,
Слерге көп лө жолыккам.
Кажы ла чындык сөзөөргө
Жалбышка чылап жылынгам.

Жүрүм ле өлүм ортодо
Жүрегеер тирү согулган.
Одус жашту бойоордын
Кара чачаар ак турган.

—Өлзөм дө төрөл жеримнин
Өлбнги болорым дегенеер, —
Өскө атка мингемде,
Жол албайтам дегенеер...

Жаштан ала иштенген
Жолоорды бир түн жарыткан.
Орооныс слерге ол тушта
Орден берип уткыган.

Кижинин салымы сан башка,
Же онын да Слер ээзи!..
Жакшы болзын, Карана —
Чөлдөр, туулар балазы

*Москва — Горно-Алтайск,
1965—1970 жж.*

АЙЫЛДАП
JYРГЕН
ОРООНДОРДО

БАШТАПКЫ ТУШТАШ

Находка порт. Талайдан
Тусту ла соок салкындар согот.
Магазиндерден, база кайдан да
Балыктын жыды тумчукты соорот.

Эки япон Находка портто
Эбирип жанатан керебин сакыйт.
Оройтып калган оморды борто
Орус кыш кыскаштап кыпсыйт.

Ненин де учун омор ортокто
Жагыс кышкы бөрүктү эмтир.
Канайдар база, арга жокто,
Бөрүкти онын бирүзи кийет,
Бирүзи жылу турага кирет.

Ўүринен астыккан өртөктөр кептү
Ўрпейет омор соокко мында.
Ортолыгында оморго, байла, эптү,
Ончозы таныш ла жылу анда.

Ой жеткелек, кереп портто...
Канайдар база, япондор ойто
Жагыс бөрүгин элижет-селижет,
Турадан чыгат, турага кирет...

Шантыйт тенгери. Кар элгелип,
Шил көстөрүн омордын шыбайт.
Эки япон неге келип,
Не оройтып јерине јанат?..

Јаныс бөрүктү эки японго
Находка портто килей бердим.
Ортолык јеринде омор меге
Кижилик күүнле килегей беди?..

*1981. Такаа јыл, күчүр-
ген ай. Находка.*

КОРКЫДЫМ

Карарган тенгистин табыжынан
Каным јимиреп, кенете коркыдым.
Кандый да кара јутма тынданып,
Тударга туруп келди деп бододым.

Тирүге јудуп ийгей деп мендедим,
Турган јеримнен јана чарчалдым!..
Тууларымда менин тенгис јок —
Тургуза каютка кийдире жүгүрдим!..

*1981. Такаа јыл.
Јопон талай.*

ЭРТЕН ТУРА ТЕНГИСТЕ

Эртен тура ишти јеримде
Эрте келген газеттерден баштайтам.
Эмди мында, терен тенгисте,
Газеттерди кайдан мен алаам?

Танбыла палубага мен чыгып,
Табыжын тенгистин тындайдым,
Газеттер јогына карыгып,
«Калганчы солундар» тудадым:

— Јайым садуда садылып турган автомо-
бильдердин — 20, телевизорлордын 30 про-
центин США Япониядан алып туру — деп,
радионын јуни тенгистин јүстиле учат. —
Магнитофондордын — 50, мотоциклдердин
90 процентин Япония США-га садат...

А тенгис күзүрейт. Танылбас јолдыктар —
Толкулар толголып, торгылып барадат.
Бу кандый бичиктер, канайып кычырар,
Кайдаар олор јүстүгип, кайдаар агат?

Эмезе бүгүнги газеттер сөстөри бе?
Эскирбес улу туујылар күүзи-бе?..
Күнгүреген ондоорго тындайдым,
Је куулгазын туујынын јажыдын таппадым.

*1981. Такаа јыл, күчүр-
ген ай. Јопон талай.*

ТЕНИС БОЙЫНЫН ТАБЫЛА JҮЗЕТ

Казыр тенгистин толкузын
Качан да, кем де токтодып болбос!
Каан да, башкару да болзын,
Кудай бар бололо, ол до турзын,
Je тенгис олордын ойгорын ондобос!

Тенгис бойынын табыла жүзер,
Танылбас тындулар түбинде жүрер.
Бу тенгис ле балыктар учун
Кан төгүжип, калыктар өлүжер.
Кару телекей,

кайда чын,

Кижиге, кижиликке кем болужар?..

*1981. Такаа жыл, кышкы
курап ай. Тымык тенгис.*

ЭКИ АЙ

Тенгистин толкузы элбендейт —
Түбинде элбендейт өскө Ай.
Тенгериде жылдыстар эм имдейт, —
Jүзүп барадат таныш Ай.

Алтайымда улус бу айды
Ажыктап эмди көрөт не?
Өскө лө ыраак талайды
Өдүп барадым сезет не?

Мени канайып, кем ондоор
Көрөрдө көрбөгөн талада?
Алтай кыстый ыраакта,
Айса, таныш Ай ондоор?..

Эки ай... эмди бирүзи
Алтайлап мени ондогой.
Јаан тенгисте бирүзи
Јопон эмес деп јойлонгой!

Карарган толкудан Ай десе
Каран кажайтат тиштерин.
Сананып, шүүп кенете
Сыкыйтат јопон көстөрин.

Алтай койчы кыстый Ай
Айланат кожо үдежип...
Керебис јолын улалткай,
Керектү јаратла үндежип!

Эки Айдын ортодо,
Ондоорго күч ороондо
Сок ло јангыс көлөткө —
Јопон эмес. Јок. Өскө!
Ол мен — алтай эр,
Је кандый ыраак алтай јер!

*1981. Такаа јыл, күйчүр-
ген ай. Јопон талай.*

ЧАЙКАЛАР ЧАКПЫНДАР ЎСТИНДЕ

Чайкалар чакпындар ўстинде
Чаксыраган чалаг кыйгызы.
Килемји билбес тенгистин
Кижн коркор кыймыгы!

Јер кўрўнбейт. Суу ла суу!
Кайда јол?.. Кайда туу?..
Ай — алтын аякча
Ай-карануй аяанда!

Тенгис тымык ла улу.
Тынат. Ўшкўрет. Ол тынду.
Чайкайт, чачат јеткерлў,
А чайкалар кайда бу јерлў?!

*1981. Такаа јыл, кўчўр-
ген ай. Тымык тенгис.*

ЧААЗЫН ТУРНАЛАР

Јопондор айдыжат:

Јол-јорыгын ырысту болзын деп,
Ак-айаста амадуун бүтсин деп,
Чаазыннан мун турна кес,
Мүргүүл өргөөгө оморды ил.
Чак-салымын оноң сес,
Чакпыртту жүрүмде белгелеп бил!

...Бу жажыма, бу телекейде
Турна сүрин бир де кеспегем.
Мун турна чаазыннан кезеле,
Мынан да ырысту не жүрбегем?
Јопон јериле бу солун јорыкты
Онын да учун база сеспегем.

*1981. Такаа јыл, күчүр-
ген ай. Токио.*

ЛАШТЫМУГА ТАБАРТКАН ЛОПОНДОР

Токионунг тыгыш оромдоры,
Јүзүн ле өндү толкулар чылап,
Јиилейт, бурылат, айланат, ачат —
Машиналар, улустар учы јок чубап,
Ман бажында баргылап јадат.

Бу учы билдирбес кыймырт ортодо
Оосторын эбире ак бөслө
Оронып алган јопондор жүргүлейт.
Јаштымуну јанында кижиге
Јайып, јукпаска олоп күјүрейт.

...Ак санаалу мындый јопондор
Алтай кижини меге эзетти:
Азыраган малын ардак болзо,
Айылдажын да малы ардак турзын.
Акту бойын оорыган болзон,
Айылдажын кожо оорыбазын!

1981. Такаа јыл. Токио.

ЛОПОН БЕЛГЕ

Уч үйе өндү
Јопон чачак
Јопон мүргүүл өргөөдө турат.
Уч бөлүк өн
Устинен төмөн түжүп,
Уч үйелик өйдин
Уч башказын јажырат.

...Эн үстинде ак өң —
Оны өткөн ой дежет.
Өткөн ойлөр лө јолдор,
Өлүм, Јүрүм, Түбек ле Ырыс —
Ончозы болгон,
Ончозы көрүлген — јарт дежет,
Онын да учун ак дежет.

...Экинчизи — кызыл өң, —
Эмдигизи бу дежет:
Кызу, курч суракту,
Кылбырап күйер јалбышту,
Кыйгылу, шыралу кызыл өң —
Кыйнал ондо, јүр ле ол! —
Тургуза ой алдында,
Тудуш ла кызыл јалбышта!

...Үч бөлүктү чачактын,
Үйелик јопон белгенин
Үчинчизи — кара өң.
Караны — келер ой дежет.
Келер ойдин кеберин
Кем де эмдиге билбеген,
Јүрегин ле кылыгын,
Јолдорын ла јорыгын
Јопондорго айтпаган.
Онын да учун келер ой
Кара өңлө будылган,
Канча јажыт јажырган, —
Кожо јүрген тилмежис
Кокыры јоктон јартаган.

1981. Такаа јыл.
Никко город.

УЧ КИЖИ-КИЙИК

Уч киж-кийик «Никко» мүргүүлде
Уч башка олытту отурат.
Киж-ле онын салымы керегинде
Кийик өбөкөлөр нени ойгортот?..

...Баштапкызынын болзо,
Көстөри жумук —
Кижинин кинчегин көрбөскө жумган.

...Экинчизине көрзөм,
Эки колыла
Эки кулагын туй туткан —
Кижинин кинчегин укпаска умзанган.

...Үчинчизи десе
Эки колыла
Эрмекчил оозын туй жапкан —
Кижинин кинчегине кере болуп,
Кемге де эрмек этпеске тымыган...

Јопон тенгериде коот күзүрөп,
Јол-јорыкка јалтанчы күүнзеп,
Јалкын-ийде самолеттор јалтылдайт.
Јопон талайды јоктоп ло чагып,
Ыраакты, јуукты ракеттер чалып,
Јараттан јаратка јаркын чачат.

Өбөкөлөрис болгон киж-кийиктерден
Өрөлөп өскөнис кайда деп санандым.
Кижиликти јоголтор јажыттар ачтыбыс,
«Кийиктен башкабыс бу ба?» — деп
сурайдым.

1981. Такаа жыл.
Никко город.

ЖОПОНДОР НЕДЕН КОРКЫГЫЛАЙТ

Кито-сан — бистинг тилмежис
Жартайт биске, тындайдыс:

— Жеткер — јер алдында,
Јер силкинер болор деп,
Јебрентик те тушта
Жопондордын јүрек бойдо
Көрүп јадат коркымчы. —

Кито-сан улалтат,
Кижини, јерди сананат:

— Өлүм — өрөги де ороондо,
Өрттү күкүрт түшкей деп,
Тенериден јопондор
Тегиндү эмес коркып јат,
Тенери ээлү — бүдүп јат. —

Кито-сан унчукпайт...
Кито ойто куучындайт:

— Азыйгы тушта јопондор
Адазынан айайтан,
Айткан сөстөн чыкпайтан.
Эмдиги јиит јопондор
Эне-адазын тообой барт...
Күнбадыштан бу јеткер
Күүнисти үреп, једип келт,
Је канайдар, онызы јарт... —

Кито-сан сананат,
Кито-сан сандырайт:

— Кандый мындый чак келген?!.
Чак түгенер өй жеткен:
Кал үйе өзүп жат,
Канча жеткер камдалат.
Күс саргарып сананза,
Азийгы жанжыгу аайынча,
Айга көрүп кунукпас...
Кыш кыжырап жет келзе,
Карудан кару тымикты —
Кардын агын кайкабас...
Сакыган жылу жас жанза,
Сакура чечек ол жайза,
Жаш жүректөр ойгонып,
Жарашты кайкап, тын сүүнбес! —

Кито-сан сананат,
Бисти ол сакыдат.
Кенете јобош каткырды,
Кандый да сүмелү сурады:

— Бурканга бүтпес үйеде
Бүдүмји, јалакай болор бо?..
Адазын тообой жүргенде,
Атомнон олор коркор бо?!.
.

1981. Такаа жыл.
Камакура город.

ЈОПОН ЈАС

Јопон јерине ойто ло јас келген.
Јок јерден сүүнчини ол экелген.

Ойто ло чечектейт озогы сакура,
Јопондор ајарат садтарга, кырларга —
сан өрө.

Ончозынын жүстери бүгүн кайкалду,
Ончозынын көстөри ыраак ла ырысту.

Өксөгөн жастын жылузынан эмес,
Өскө дө учы јок шылтактан эмес,

Јопондордын эрке көрүжинен,
Јер-јенгисти кайкаар көөрөжинен,

Апагаш чечегин сакура ачкандый,
Айтпайтан јажытты бүгүн ле
айткандый.

Јайылат, каткырат јаскы сакура,
Јопондор ајарат садтарга, кырларга —
сан өрө...

Сан өрө — тенери јангы ла көзин
ачкандый,
Сакура — јажыдын бойынын јажырбай
айткандый.

1981 ј. Камакура город

ЈОПОН КЫСТЫНҢ КОЖОНҢЫ

Јол-јорыгыста кожо жүрген
Јопон кыс кожонг баштады.
Көбөлөк-көстөринде оттор күйген
Көөркийдинг ўни бисти бактырды.

Автобус ичинде телевизор бар,
Амадаган болзонг, көр мында.
Магнитофон керек — ол до бар,
Мантадып барадып, ук, тында.

Је јопон кыс кожондоор јанду,
Јорыкчы улусты јолой соотодып.
Никко городтон Токиого јолдо
Јопон јанарлу јеттибис шууладып.

...Јопон кыс эмди кайда не,
Кайда, кемдерге кожондоп жүрет не?
Кожоннын бойындый ол јараш,
А кожонг дезе кыстанг да јаш!

1981 ј. Никко город.

ФУДЗИ ЫРААКТАН

Кайнаган булуттарлу тенгери алдыла
Камакура городты көрөргө көстөдис.
Тенериге тебилген туралар туманда
Туй оронгон — јаныла өдөдис.

— Фудзи јажынган. Көрүнбес бүгүн — деп,
Јопон тилмежис јобош айдат. —
Качан да өлбөйтөн туу Фудзи — деп,
Кито-сан кирбигин јумат: —

Фудзи — Токиодон алтан ла миль,
Фудзи — кудайдый бийик ле ару.
Фудзини кайкап, калыктар кел,
Фудзи — кажы ла кижиге агару!..

Көжөгө чилеп, бөктөлгөн булуттар
Кенете келген салкынга таркады.
— Фудзи!.. Фудзияма! — бараткан улустар
Буурыл башту Бурканды кайкашты.

— Бистин Фудзи кеберин көргүсти,
Бу слер кандый ырысту! —
Кито-сан чындаптан сүүнди,
Карыккан чырайы јарый түшти.

...Је бис билерис Фудзини эбире
Аш салатан ару јерлерди,
Ак малга одор јиктерди
Эмди ээлейт американ турлулар —
Аар-јутума атом-каргыштар,
Айтканын билер ракет-учуштар...

Фудзи кеен кеберин де ачса,
Кемге сүүнчи ондогы јеткерден,
Өрт-өлүмди тынган ийдеден?..

Айтсагар, Кито-сан тилмежис,
Канатту американ ракеттерден
Кемге сүүнчи — бис сурайдыс?!

Хиросима когы качан ундылган,
Качан, канайып Нагасаки ундылар?!.
Айса, эртен ле агару Фудзи
Ак-жарыктан жоголып калар,
Ачу ыш ла кара күл артар?..

Келетен үйе Фудзининг адын
Кеен чөрчөк деп, жаңыс кычырар.
Өткөн түбекти, япондор, санангар,
Өлбөйтөн Фудзини өртөп салдыгар!

*1981. Такаа жыл,
Камакура жол.*

ЈАДА КАЛГАН КИЙНИНДЕГИ МАҢ

Кокыр

Јопон поэт Тацудзи Миеси
Јүрүмди сананып, жажырбай бичиген:
«Јада калган кийинде мак
Јаныс та туурамга турбас» — деген.

Поэттин бу сөстөрүн санандым.
Байла, чын деп, бойым да бүттим.
Телекейде улустын көп лө сабазы
Мактын жыдын да сеспей өлөт.
Эрлү тужында жыргап ал эмди,
Экинчи жүрүм берилген беги?..

Јажарып өлөңдөр, чечектер жытанар,
Јерди јажына Күн кайкадар.
Суулар суркурап, сунгулап агар,
Талайлар ташталып, табышту артар.
А сен оморды ойто көрбөзін,
«Ол јерден» орныгып келбезін...

Јопон поэт Тацудзи Миеси,
Слер ортолык јереердин ээзи.
Ороноорго мен айылдап келдим,
Ойто, айса, бери келбезим...

Јада калган кийинде мак
Јаныс чөөчөйгө турбас болзо,
Јаныс катап туштаган адында
Јап этире ууртап ийелик,
Јарлу јопон сакэ* кайда?..

* С а к э — ристен эткен јопон аракы.

«САКЭ» ДЕП ЈОПОН АРАКЫ КЕРЕГИНДЕ КЕП СӨС

Сакэ керегинде кеп сөсти
Соңыркадып биске тилмежис айтты:
«Сакэ — жүс оорунунг эми — деди, —
Је мунг түбектинг шылтагы эди...»

Јопон јериле јорыктап жүреле,
Јопоннынг эзирик жүргенин көрбөдим.
Сакэни соңыркап бойым ичеле,
Сананбас талада уйатка түшпедим.

Јүс оорунунг эми дежерде,
Јүрүмимде баштап оны амзадым.
Је јериме ойто једип келеле,
«Мунг оорунунг шылтагы ол» — деп,
Сакэ керегинде кеп сөстинг
Јаңыс экинчи јарымын экелдим.

1982 ј. Чаган ай.

НАГАСАКИНИН УУЛЧАКТАРЫ

Нагасакинин оромында
Эки јопон уулчагаш —
Кар сайын карындаштар
Каратэ ойноп күрежет.
Адазы олордын јанында
Ак тиштерлү каткырат.
Ајыктап, көрүп, ол сүүнет,
Колынан барып бир тудат,
Кандый да эпке үредет:

— Бат шак ла онойып,
Былча, бек тут озолоп!..
Керектү өйдө јебрен каратэ
Керек болор жүрүмде! —

Күрешчилерге мен көрүп,
Кичү уулчагым санандым.
Јүрегим мында торт оорып,
Сыстайт, сыктайт — сес калдым.
А эки јопон уулчагаш —
Кар сайын карындаштар
Күрежерин токтотпойт.
Торт ло эки карлагаш —
Канат-колдор капсыжат.

Уулчагым менин мындый ла јаш,
Је каратэ-күреш ондобос.
Јартын айтса, баштан баш! —
Төрөл тилин де эмдиге
Толо, јакшы ол билбес!..

Бу мен, айдарда,
Кандый мындый эр-ада?
Айса, өштү бойыма?..

Айса, каратэ билери
Артык керек болды ба?..

Нагасакиде уулчактар
Ойногон айас үренет,
Jүрүм jүрерге үренет.
Бойлорын көрүп белетейт,
Базындырбас, бек болор
Аргаларды белгелейт...
Адазы кожо туружат,
Айдат, жартайт, болужат:
— Керектү өйдө каратэ
Керек болор jүрүмде!

Бу калык, байла, астабас,
Бажын бийик, бек тудар.
Ортолыктары артабас,
Күйдүрбеген от-жалар!
Ырыс бойы не келер?..
Ырысты jенү экелер!
Jенүге канайып, кем jедер?..
Jенүге — жайым jединер!

Нагасакинин оромында
Эки jопон уулчагаш —
Кар сайын карындаштар
Каратэзин токтотпойт:
Салымын уулымнын санандым,
Сандырадым, саатадым...
Jопон балдарга көрөдим,
Jол кайрага мендейдим!..

Нагасакинин үстине
Атом түшкен жуу тушта.
Мун уулчактар ол чакта
Мында күйген жалбышта.

Олор боро кўл болуп,
Кубулала, куйулган!
Салкынла кожо сөөктөри
Сананбас талага сапталган.
Јаңмыр-јаашка јундурып,
Јер-јенгесле колынган.
Мун уулчактар јўреги
Бларда, айса, согулат?..
Мун уулчактар јўрүмин
Бу уулчактар улалтат!..

Је Нагасаки ўстинде,
Көгөргөн тенгери түбинде
Самолеттор салдым кўўлежет,
Не деп јангыдан кўўлежет?..
Је эки јопон уулчагаш —
Кар сайын карындаштар
Тынган, чыккан јеринде
Тенгери өрө ајарбай,
Каратэ ойноп күрежет:
— Керектү өйдө каратэ
Керек болор! — ол дежет.

1981. Такаа јыл, кышкы
курап ай. Нагасаки.

НАГАСАКИДЕ БОЛГОН КИЙНИНДЕ МЕНИН ЈҮРЕГИМНИН КЫЙГЫЗЫ

Амыр городтын ла улустын үстине
Атом бомба жарылганы керегинде
Элден ле озо эски туралар кере,
Ого база эстелик-кереестер кере,
Ондогы түбектин музейи кере...

Бу музейде тынду көлөткө
Кайылган шилге карара шинип,
Корчойып, коркышту үнле кыйгырат!
Жаш балдардын жайнаган көстөри,
Коктоло күйгөн аттардын терези
Ачу киштеп тургандый угулат!

Темирдин, таштын уур онтузы,
Тенгеринин бийикте улу кызузы
Улу уятла бөктөйт көзимди.
Жер алдында улустар сөөктөри,
Жер үстинде улустын сөстөри
Атомды каргап, алыс кимирейт,
Айланып-айланбай телекей тимирейт.

Жеткерлү элесте токтогон частардын
Жыдалары жүрекке ачу кадалат.
Калганчы катап тынган тыныштый,
Каан-айасты быскан жалкындый,
Өткөн лө өлбөгөн ончо түбектин
Өчи өзөк-буурымды ачыдат.

...Жылдар өтті. Нагасакиде
Жайкалган жараш талай кырында,
Жангыдан тирү туралар тудулган,
Жангыдан жаш үйе де чыдаган...
Эски Нагасаки эрикчел-шыразы

Јангы тураларда јуртап јаткан
Јангы үйенин канынан алгырып,
Јал-јүректе јаныдан сыктаткан...

...Бүгүнгү кижилик кижини эмес,
Кийик аңдарга килеп ле кичееп,
Бөрүни, борсыкты баладый баалап,
Байлу бичикке бичиирге белен!
Ак малына айу табарза,
Ала койып оны адатан
Мылтыкты малчыга кем беретен?

Тындап мени тымызан, КИЖИЛИК,
Мен Алтай туулардан — алтай малчы.
Менин јонымнын тоозы да ас.
Телекейде ол көрүнбес тамчы,
Тенгиске јетпей, соолотон сууча...

Бис — тууларда өнгүрө чечек,
Атом этпедис — ару ла чек!
Бисти ле бистий ас јондорды
Байлу бичикке, айса, бичийтен?
Ас калыктар адынан сөзимди
Атомду ороондор не деп билетен?!

Ару кейлү тууларда јуртайдыс,
Апагаш карла жүзисти јунадыс.
Аттарга минип, ажулар ажадыс,
Аржан-кутук суулардан ичедис.
Атом-кинчек этпеген эдибис,
Ас та тоолу калыктар болзобыс,
Ак-јарыкка жүрерге турубыс!

*1981. Такаа жыл, кышкы
курап ай. Нагасаки.*

ТҮНДЕГИ ТЕНГИСТЕГИ САНААЛАР

Тенгис. Түн. Кара тенгис.
Тенгериде кандый да жылдыс жок.
Кайдаар эжедис?..
Кайдаар тенийдис?..
Эбире суу. Онтогон оподый суу.
Экчелет кереп. Жүректе соок:
Кайда жер?.. Кайда жол?!

Керептү жүзүп, жорыктап жүреле,
Кенете айса сен сеспей калган —
От-күкүрттү атом түжеле,
Орчылан ончозы күйүп калган?!.
Караңуй тенгери. Кайнайт тенгис.
Кайда барган калык, улус?..
Кайда бистинг кайран жерибис?!.

Текши тенгерининг бу алды
Тенгис болуп калды ба?
Чанкыр, тымык Алтайды
Чайык көмүп салды ба?..
Эй, улус, төрөл улус,
Эт-жүректи эгейт сус!..

Такпай чылап, бистинг кереп
Толкудан толкуга ташталат, секирет.
Айды, жылдысты көстөрүм бедреп,
Тенгери ле Тенгис ортодо серенет.
Чайкалар жок. Кара толку, караңуй
түн...

Кара толку. Караңуй түн...
Кайда жер?.. Кайда күн?!.

1981. Такаа жыл, кышкы
кураң ай. Нагасаки.

ЈАЖАГАН ЈАШ

(Јопон поэт Сьунтаро Танико-
ваны өткөнип бичиген үлгөр)

Үч јаштуда
Адамнан астыккам.
Беш јаштуда
Канду јуу башталган.

Тогус јаштуда
Школды таштагам.
Тууларды туулап,
Агдап баскам.

Он бир јаштуда
Колхозчы болгом.
Он үч јаштуда
Ойто үренгем...

Јирме јаштуда
Черүге атангам.
Јирме үч јаштуда
Черүден јангам.

Јирме төрт јаштуда
Бир уулду болгом.
Бу ок јылда
Бир бичик чыгаргам.

Төртөн эки јаштуда
Энемнен астыккам.
Төртөн беш јаштуда
Јопон јолдорло айлангам.

Онын кийнин
Ондобой калдым.
Келер јажымды
Кемјибей јадым.

1981 ј.

ЈОПОНДОР ЧЫЛАП, ЈАНГЫ ЈЫЛДЫ ЈЕРИМЕ ЈАНЫП, МЕН УТКЫЙДЫМ

Јопондор чылап, јангы жылды
Јеримде быжыл уткыырга санандым.
Эски јүкти, эски уурларды
Эски жылдын белине артадым.

Бастыра сананган баштанкайлар
Бажынан учына чыгара бүтсин.
Јүректин сызы, јүс ачулар,
Јүрүмде каран кетешкен буудактар
Бузулып, јолымда јенилте берзин!

Эски жылда эдетен керектер
Эдектен тудунып, кожо ашса,
Јангы жылда удур келер
Јаан једимдер кыйыжар айса?..

Онын учун јопондор чылап,
Ончо төлүүмди төлөп салайын,
Төлөбөзөм, јокту болорым.
Катап ла ойто јопондор чылап,
Кандый бир кинчегим јолой чачайын,
Төгүндеген болзом, төгүним ачайын,
Төгүним јажырзам, төгүндет јүрерим.

Јангы жыл јангырып келгелекте,
Јантык турамды јазайын тургуза.
Јалакай күүндер јарызын јүректе,
Јалакай болзом, јажына туза.

Бамбук агаш јеристе јок,
Је јопондор чылап, јангы жылда
Бамбуктын ордына мөштин бүрин
Бойым илейин эжиктин јаагына.

Артабас, онбос онын кебери
Агару салымдый жажарзын жаныма.

Эбирип келеткен жылдан озо
Эди-канымды арутап жунайын.
Жааган кардый бөстөн болзо,
Жангы чамча көктөдип алайын...
Ичи-тыштым ару болзын,
Ичкери жүрүмге иженип базайын.

...Жопондор чылап, жангы жылды
Жеримде быжыл уткып отурым.
Ырыс болор бо?.. Жүрүмди, салымды
Ырымдап, тыгдап, мен тымыдым.

*1983. Какай жыл,
күчүргөн ай.*

ТҮНДЕГИ СИНГАПУР

Түндеги Сингапур
Жерден тебилген оттор чылап,
Карагуйды жара кезип,
Канаттары жалтылдап,
Алтын-тонгыс куш чылап,
Тенери өрө учуп барадат.

Түндеги Сингапур —
Келген ле барган
Керептер кыйгызы...
Кетежип кайыган
Кемелер шылырты...

Түндеги Сингапур
Бастыра бар байлыгын
Базарларга чыгарат.
Тоозы жок мында жондор,
Тил билишпейт олор...

Јопон акча-иендер
Јолды бойына јайладып,
«Сони» магнитофон тилиле
Тилмеш болуп тўймедип,
Соныркадат, соғужат,
Једижерге јенижет.
Је америкалык ач доллар
Јеек-јутма јуулажат,
Иенди јенип, тартыжып,
Илбизиндў такыжат...
Ичкери тўрген шылырап,
Ийдези јаан јыландый,
Иле ўндў шырқырайт.

Тўндеги Сингапур
Малай ла кыдат,
Индус ла англичан —
Аайлашпас тилдерге аланзып,
Ары ла бериге аптадып,
Ол јаратка апартып,
Бу јаратта сомдолып,
Суркурайт, суркурайт...

Тўндеги Сингапур
Тўнкулдеген тўнгўрлў
Кам чылап тескинет,
Тескинет ле тебинет!..

Тўндеги Сингапур
Тўгенбес курч сурактый,
Тўштўк Азия арада
Айланыжат, аланзыйт...
Тўндеги Сингапур,
Тўмен ўндў Сингапур.

*1981. Такаа јыл, кышкы
курап ай. Сингапур.*

СИНГАПУРДЫҢ ПОПУГАЙ-ӨТКӨНЧИЗИ

Сингапурда, куштар жүрер ачык паркта,
Көрбөгөн куштарды сен көрөринг.
Олордын төрөли та кажы талада,
Ончозын өдөргө көп жолдор өдөринг.

Сингапурда, куштар жүрер ачык паркта,
Попугай-өткөнчилер жүзүн ле өңдү!
Олор торт ло байрамдык парадта,
Кандый да олор жүрүмдү, кандый да
өлүмдү?..

Сингапурдын мактулу куш паркында,
Санаанда көрбөгөн жараш агашта,
Сок жаныскан отурды кызыл өткөнчи,
Соныркак улус солынып өткөнчө...

— Бонжур, перро ке! —
Французтар эзен эм суражат.
— Хел ло, пэррэт! —
Керчезет англичан айылчылар.
— Гутен таг, папагай! —
Куучын каткылу жангылат.
— Конничава! — деп, жопондор
Жолой токтоп тым турат.

Je Сингапурда өткөнчи өчөжип отурат,
Сыраный каруу жандырбай сынзылат.
Собырылган тилдерди ол көп тындаган,
Соныркактардан, байла, ол арыган...

Элезин-кутус бир санаа эбелди:
— Эзен, өткөнчи! — алтайлап айттым.
Өткөнчи-попугай сертес этти.
— Эзен, өткөнчи! — өчөжип кыйгырдым.

Өскө планета үнин уккандый
Өткөнчи кенете каткырып баштады.
Эбире улус база кайкашты,
— Попугайдын тилин билер! — деп
кайкашты.

Сунгулайт олор соныркак колдорын,
Сурайт, јилбиркейт — ондоп болбойдым.
Кайдан билерим олордын тилдерин,
Каруу јандырбай, каткырып турдым...

Өскө планетадан түшкен кижидий,
Өкпөөрип, уйалып, унчукпай тымыдым.
Өскүс арткан кичинек уулчактый,
Өөш тартынып, кенете кунуктым.

Солун өткөнчи улусты кайкадып,
Сүүнип, каткырып, омок үнденет.
«Эзен!» — деп, ол алтайлап айдып,
Эмди менин тилиме үренет!..

1981. Такаа јыл, кышкы
курап ай. Сингапур.

ВЬЕТНАМНЫН БАЛДАРЫ

Түштүк Вьетнамнын көөркий балдары
Түнгөй ле көрөргө биске карамду!
Канду жуулардын кайрал жок казыры
Жүстөринде, көстөринде журалат
коркышту!

«Ма» — деп, оlorдын кыскарта
айтканы —
«Мама» — «эне» — деп эркелеп
айтканы.

Бисти, Советтерден келген улусты,
Соныркап, иженип оlor уткыды.

Оlorго бис бойлорыс энчейип,
Баштарын сыймап, балазып көрөдис.
Оlor до биске колдорын чөйгилеп,
Оромдордо турат, ондожып өдөдис.

Көзинде балдардын «ийнелү» кадалгак,
Ичимди ачыдат. Алтайдым, базадым.
Вьетнам тил тилимнен чек ыраак,
Je торонын тилин сөс жоктон
таныйдым!

Men бойым да тороны билгем,
Je бомбанын сыгытту сыгыртын
укпагам.

Өскө орооннон айылдап мен келгем,
Je өскүсти өскүс тужымла таныгам!

Карануй ла эски окоптор кайда,
Кезик балдар конгылайт анда.
Вьетнам балдар газет төжөктү,
Арык колдорлу, ачык төштөрлү.

Эрлү Вьетнамнын эрке балдары
Эм үстине ыртык кийимдү.
Je олордын өткөн лө өдөр жолдоры
Кижини сүүндирер бийик учурлу!

Вьетнамнын балдары чөрчөкчил эмес,
Балкаш та чейер, жер де казар.
Белен ырыстын чырайын билбес,
Кабай да жайкаар, казан да азар.

Juудан тирү арткан өскүстөр
Jүрүмнин жалакай, жакшызын көргөлөк.
Канайып айдар, кайракан, өскөртө! —
Катуны, түбекти түгезе өткөлөк!

Jаш тужынын ойынын да ойнобой,
Jaан улустый иштенет олорлор.
Кабай кожоннын татузын ондобой,
Таңбыла балыктап, талайга толор...

Jараш журукту кувшин-жыракылар
Jалтыражат узун кайыктар бажында.
Курсакка кувшинди толыырга балдар
Кетежип келгилейт керептин бойына.

...Керсү Россия жеримненг бери
Келеримде, калаш экелген болзом!
Кажы ла балага калаштан берип,
Каран сүүнип турган болзом!

Je ончозына олордын једер калашты
Канайып бери экелетен эдим!
Керебиске келген вьетнам балдарды
Көрүп, көстөрим јашталып турадым!

Кажызына ла жангы чамча кийдирип,
Канайып сүүнгенин көргөн болзом!
Уулчагыма түнгей уулчакты јединип,
Айлымнын эжигин ачкан болзом!..

Түштүк Вьетнамнын баатыр балдары
Тууларда кинчектү тужымды ойгосты.
Канду јуунын кызалан жылдары
Катап ла көксимде казыр тынданды!

*1981 ј. Кышкы куран ай.
Хошимин город.*

ВЬЕТНАМНЫН СУРАСТАРЫ

Вьетнамнын сурастарын Бадыш талада
«Бастардтар» деп чололоп айдар дежет.
«Бастардтар» дегенин алтайлап айтканда,
«Сурастар» деген сөзиске келижет.

Вьетнамнын сурас балдарын сананзам,
Ыраак ла чыкту город јуралат.
Качашкан кайлык балдарлу Вьетнам
Катап ла кайдан да алдыма бурылат.

Олјонын, октын, кыйыннын балдары —
Энелердин эрик јок кара түбеги!
«Бастард!» — бастыра бар сөстөр балыры
База ла кижини базынган темдеги!

Је кажы ла, кандый ла салымду ороондо
Кижинин адын кижии ададар.
Балдар ырыста ла ыралу олјодо
Бйлажар, каткыраp — түнгей ле балдар!

Вьетнамнын бастард-сурас балдары
Вьетнамда базат, согужат, каткырат.
Көстөри чийик, жаңыс ла чачтары
Кара эмес, качажып саргарат!

Огайо, Кентүкки, Техастын сомдорын
Олордын чачынын өңдөри көргүзөр.
Же американ солдаттар жаңылткан жаңарын
Жаш көөркийлер кайдан билгилеер?..

Ылгый ла кара баштар ортодо
Ыраактан ла сурас балдар танылат.
— Эй, янки, бастард! — кезик оромдо
Кенете электү кыйгылар томылат.

Американ солдаттар Сайгонды арттырып,
Аргазын таппай, сүрдүртип барарда,
Артыкту алтынды албай апарып
Берген беди бу сурас балдарга?..

Олорго карузып, эркеледип качан
Окшогон эди олжочыл янкилер?
Бастард вьетнам уулчакка адазы
Велосипед бергенин кемигер көрдигер?..

Бастард-сурастар американ кожонды
Бастыра күүнинен кожондоп билбес!
Бродвейде суртулдап, имдешкен отторды
Бастардтар көрбөгөн, байла, көрбөс!

Американ бомбанын жарылган күзүрти
Ала жаштан олорды коркыткан.
Техастын эмес, жеринин солдады
Женүнин күчиле балдарды корыган.

Балыкты — балык, талайды — талай деп,
Бастард балдар вьетнамдап айдат.
Бийикте көрүнгөн күнге кермедеп,
Билбеген сүүнчини билерге амадайт.

Энелердин эленчик јеринде чыдап,
Эрлер болгылап, мында өзөр!
Төрөлинин учун турумкай ла чындык
Төштөрүн төгөп, сурастар өлөр!..

Балкашту, бадалгак јерине эңчейип,
Бастардтар ристи, бамбукты үрендеер.
Вьетнам кабайга балдарын экчелтип,
Вьетнам кожоннын күүзине сүүнер!

Автомат кындагы олјочыл јызырап,
Ойто качан бир эжиктер ээлезе,
Вьетнамды бактырып, база ла канзырап,
Базынчык өштүлөр баштарын көдүрзе,

Кара башту карындаштар јанында
Сары чачтулар база турар!
Бийик тууларда, талайда, јалаңда
Бир киндиктү, тынышту тартыжар!

...Вьетнамнын бастард бу балдары
Вьетнамнын бойына сурастар эмес!
Олор ороонынын чулу уулдары,
Өскөлөп, кыйыктап кем де серенбес!

*1984. Чычкан јыл, тулаан
ай. Горно-Алтайск.*

МОНГОЛ ЧӨЛДӨРДӨ

Кубакай, элбек чөлдөрдө
Киштежет жайым жылкылар.
Жылдыстый тегерик көлдөрдө
Жүскүлейт амыр суугуштар.

Уйлар да тыш одордо
Узунду жайды өткүрет.
Быйанду сүтке сомондордо
Балдар ла бозулар өскүлейт.

Төөлөрдин кичинек баштары
Төрөлин кайкайт бийикте.
Монголдын кырада аштары
Шуулажат сугарган жерлерден.

Торко чөлдөрдө койлор көп,
Торт ло тоозы жок жылдыстар!
Олорды бүркейт көктөн көк
Кайкалду тенгери, улустар!

Кандый ла сооктор, салкындар
Керек беги келери!..
Туулардый түнзүк сарлыктар —
Монгол жеринин ээлери.

Беш жүзүн малына сүүнип,
Монгол кожондойт тууларда, чөлдөрдө.
Машина дезе таптырбас сууларды
Мында табат бу бистин өйлөрдө!

Беш жүзүндү мал ортодо
Өскүлейт баатырдый монгол балдар!
Балдар ла беш жүзүн мал ортодо
Баскылайт турналар, база сыгындар...

Кубакай, элбек бу чөлдөрдө
Карындаштык билеге канайып сүүнбес?!
Бу тымыкты, балдарды, куштарды
көргөндө,
Телекейлик түбекке кем де бүтпес!

КОНЦЕРТ

Совет артисттерди сакып сомондор
Соныркап уткыйт, сүүнгилеп.
Удура сунган нак колдор...
Угулат каткы, эрмектер күүлейт.

Ачык чөлдин сырангай бойында
Артисттер концерт тургузат.
Аттар үстинде, төөлөрдө, жалаңда
Араттар азыкчыл, жилбилү отурат.

Ырыс ла Россия керегинде кожондор
Ырайт, элбейт тынданган чөлдөрдө.
Араттар бойынын кожонгын кошкондор,
Карындаштык күүлөр чөйилет чөлөөдө.

Концерт капшай канайып токтозын —
Кожонды солыйт жалбышту бийе.
Буттар алдынан буркурайт тоозын,
Бүрүнкүй койылып, жылдыстар күйет.

Баштарын бийик көдүрип төөлөр
Байыркап, чүмеркеп, кайкап тургулайт.
Жерге түңзүйип, желбер сарлыктар
Жүректери жимиреп, күүни тындалайт...

Ак-Соксой деп ыраак сомондо
Совет ле монгол туштажу өдөт.
Араттарла кожо концертти ондо
Монголдын беш жүзүн малы да көрөт!

ЭМДИКЧИЛ АРАТТЫН КИЙНИНЕН

Јашкан јанмыр јаагажын,
Јажыл өлөн өндөйөр,
Өндөйөр, өндөйөр, өндөйөр.

Јанымла сен өткөндө,
Јүрегим башка согулар,
Согулар, согулар, согулар.

Јашкантип күски кар түжүп,
Јаш өлөнди базырды,
Базырды, базырды, базырды.

Эмдикчил арат кийнинен
Ээчип кенете кыс барды,
Кыс барды, кыс барды, кыс
барды...

Оды өчкөн айылдый,
Көксим куру, ээн артты,
Ээн артты, ээн артты, ээн артты.

Эмдикчил арат кенете
Эрке кысты аптады,
Аптады, аптады, аптады...

УЛАН-БААТЫР JAAP
JAPЛУ MОНГОЛ БИЧИИЧИ
CЭНГЙН ЭРДЭНЭГЕ ИЙГЕН
КЫШКЫ САМАРА

Јай јажыл куш чылап,
Тенери өрө уча берди, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ...
Ак канадын јайа таштап,
Тенериден Алтайга кыш түшти, Эрдэнэ,
Монгол нөкөр Эрдэнэ...

Алтай эмди ару ла соок,
Айылдап келзенг кайдар, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ...
Алтай јон монголдордый ок
Согум сојот эмди, Эрдэнэ,
Солун нөкөр Эрдэнэ...

База бир јыл кийнисте артты,
База бир јаш кожулды, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ...
Ајса, јолыгышпас өйлөр там јууктады,
Айылдазан Алтайды, Эрдэнэ,
Ару күүндү Эрдэнэ...

Өткөн јайгыда сенин јеринде
Јолыгышкан кўндер ундылбайт, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ...
Көс јетпес көбөн чөлинде
Көп јүзүн малынды кайкагам, Эрдэнэ,
Элбек күүндү Эрдэнэ...

Чанкыр Керүленди меге
Сыйлаган эдинг, кокырчы Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ...

Сол колымнын тамырында эмдиге
Собырылып Керүлен агат, Эрдэнэ,
Сен эржиненин бойы, эрлү Эрдэнэ...

Керүленге кожуп, алтын Ононды
Кереестеген эдин сен, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ...
Он колымнын тамырында ойнойт
Ононнын толкузы эмди, Эрдэнэ,
Омок күүндү нөкөрим Эрдэнэ...

«Чанкыр чычканнын жылы» — деп бичигин
Чанкыр тенгерилен быйанду, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ...
Сэмджүүдэй деп кыстын салымын
Сүрлү көргүстин сен, Эрдэнэ,
Салымы бийик бичиичи, Эрдэнэ...

Сэмджүүдэй — жалакай ла жараш,
Сыйнын болды ба ол, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ?..
Сэмджүүдэй, байла, эм де жаш,
Эжин болды ба, айса, Эрдэнэ,
Эрикпезин сүүжин, нөкөрим Эрдэнэ!..

Быжыл Чычкан жыл жангырды,
Чычкан жыл — он жыл дежет, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ...
Апагаш чаган айдын чыкырты
Аттар туйгагы алдында, Эрдэнэ,
Эрјине малды сүүген Эрдэнэ...

Удабастан ла јас јанар,
Улу Алтай кубула түжер, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ...
Өлөңдөрлө, чечектерле тууларым тынар,

Өзөктөр өдүп, сындар сындаарыс, Эрдэнэ,
Ойди өткүрбей, келзенг, Эрдэнэ...

Кайрылык журтыма кожо барарыс,
Калапту атка минерис, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ...

Андагы јоннынг алкыжын угарыс,
Аарчы-курудын амзаарыс, Эрдэнэ,
Алтын Алтайды көрөринг, Эрдэнэ...

Тушташпазыс айса бу жүрүмде,
Ат туйгагы ак айга, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ,
Ајыктап кожо бис турбазыс...

«ЧАНКЫР ЧЫЧКАННЫНГ ЈЫЛЫН»

Чүмдеген,
Чычкан јыл јангырды, айылдазанг, Эрдэнэ,
Сэнгйн Эрдэнэ,
Нөкөрим Эрдэнэ!

1984. Чычкан јыл.

ПОЭТ ДОЛГОРЫН НЯМАА ГОРНО-АЛТАЙСКТА

Төрөл городымнын тös оромыла,
Коммунист проспектле, барып јадым.
База ла бир көрөйин дезем,
Барчакталган улус ортодо
Базыды таныш кижи көрүнди.

Бу кем?.. Качан келген?..
Келгенин канайып мен билбегем?!
Ол элбендейт. Озо барадат.
Ого једерге мен мендейдим,
Көзимди оноң мен салбайдым.

Ол ло таныш боро чекпен,
Ол ло јапрак боро кепка.
Ол ло бойы катыма, арык...
Таныш јарындар табылу јайканат,
Бойынан да јаан портфельдү базат.

Мениле кожо Москвада үренген,
Монгол поэт Долгорын Нямаа
Алтайга былтыр айылдаган эди.
Городымда оны мен уткыгам,
Кожо јорыктап, туулар ашкам.

Эл-јонымнын ортозында ол
Эмди база барып јадыры!..
Јаба ого јеткен бойынча,
Јардына таптап, — Тур! — дедим,
Јазап та көрбөй, кучактай алдым.

Кандый да кижиги алаң кайкап,
— Кандый Нямаа?! — деп удуга көрди.
Је јангыс ла шил көстөр јок,

Ондый ла таныш ол оборлу,
Ондый ла таныш боро чекпендү,
Je ондый да болзо, — Долгорын эмес!..

— Jастырдым, нөкөр! — деп, јана
болуп,
Jартын айдып, кайкаган турдым, —
Јаманымды, нөкөр, таштагар! —
дедим...

Нямаага түнгей алтай кижиги
Нени де сеспей, ичкери басты,
Барып, барып јадала дезе,
Баш бурылтып, кайа көрди...

Монгол нөкөрим Долгорын Нямаа
Монгол јеринде жүрген де болзо,
Ол менин санаамда эмтир...
Эмезе кандый да бир элеске
Онын сүнези Алтайга келеле,
Айлына мендеп айса јанды ба?..

1983. Какай жыл,
кышкы куран ай.

ЫРЫСКА КЫЧЫРУ

(Монгол алкыш)

Кар канатту ак куулар
Кактайт тенгери булудын.
Кар артынган ак сындар
Капшай солыйт будугын.
Оскөн јериске јас келип,
Өлө бее эрте төрөп берзе,
Эжигисти Ырыс ээлезин,
Эл-јоныбыс элкем байызын.
Эй-куруй, эй-куруй, эй-куруй!

Телкем тенгери алдында
Турналар јайым кууктажат.
Кобылар ла сайын јаскыда
Кар кайылып шуулажат.
Кеен јериске јас келип,
Кер бее төрөп ол берзе,
Кеткин куштый эбирип,
Ыраактан ырыс бурылзын.
Оп-куруй, оп-куруй, оп-куруй!

Ак булуттар үстиле
Ангырлар айланат јеринэ.
Чөлдөр эмди күнүн ле
Бүркелет чоокыр чечеклэ.
Кула бее быјыл төрөп берзе,
Кулуны јакшы телчийле,
Кучак батпас ырыс экелзин.
Куп-куруй, куп-куруй, куп-куруй!

Күн јинјизин чагыла
Күүктер эдип баштаза,
Чакпын-көбүк чачылта
Калык суулар манташса,

Сур бее сыны сергизе,
Сур кулуны чыдайла,
Сакыган Ырысты сыйлазын.
Сен-куруй, сен-куруй, сен-куруй!

Сынгырап, сыылап јас келзе,
Сый јакшызын ал келзе,
Эштек малыс төрөзө,
Эки кулагы талбандап,
Ээлјигени эрке телчизе,
Уйлар тенкип одорго
Улус сүтке тойынза,
Эжигис бойы ачылзын,
Эрјине-ырыс айылдазын.
Эл-куруй, эл-куруй, эл-куруй!

Талан-келен јайбандап,
Ташка келип отурза,
Тарбагандар тастандап,
Такыр чөллө манташса,
Боос төөлөр јыл чыгып,
Ботого-бозу көптөзө,
Ыраактан најы айылдазын,
Ырысту табыш таркатсын.
Кур-куруй, кур-куруй, кур-куруй!

Кажайган сүмерди кайылта,
Каан-айасты јашталта,
Катап ла күүктер јангылтса,
Кой-эчкибис төрөйлө,
Кураган-уулак көптөйлө,
Ычкынган ырысты бурызын,
Бйлу түбек ырбазын.
Јыл-куруй, јыл-куруй, јыл-куруй!..

Јүгүрүк монгол

(Гоби чөлдин тууязы)

«...Макка чыккан жүгүрүк Гэндэннин сүринин жанында жуулган турыбыс...».

Н. ХОХЛОВТЫН
«Монгол телкемдер» деп бичигинен.

I

Койчынын уулы Гэндэн
Он алты жашка жеткен.
Гобинин конгыр чөлинде
Кой кабырып ол жүрген.

Көрөйин ле эм десе,
Чөрчөк кептү немедий,
Чөлдин чекчил койоны
Кой одоры токойдо
Коот-жайым көкиптир.

«Тудуп алза кайдар» — деп,
Туйкайын Гэндэн умзанды,
Кутус жүрек тын мендеп,
Кетежип бойы жажынып,
Койонго Гэндэн жууктады.

Кол сунар жеткелекте,
Койон десе Гэндэнди
Сеспес жерден сезиптир,
Көрбөс жерден көрүптир.

Сертес эткен бойынча,
Секирип, калып мантады.

«Канайдар эмеш кулугур» — деп,
Гэндэн ээчий жүгүрди.

Жүгүрди ле жүгүрди,
Жүс жыраалар эбирди.
Топтонок койон токтобой,
Торт жалкындый чийилет,
Төн ажыра — төн ажат,
Төмөн лө өрө карыжат.

Жардан жарга тебинип,
Жуукалар ажып секирет.
Гэндэн оныла тендежип,
Кийнинен ары жүгүрет.

Жүгүрет ле жүгүрет,
Жүреги барын ол сеспейт.
Барып жаткан барыжын
Бойы да Гэндэн эзебейт.

Топтонок койон токтобой,
Тоголок кептү тонгондойт.
Гэндэн көөрөйт, каткырат,
Гоби чөли калтырап,
Гэндэнле кожо каткырат,

Мындый солун маргаанды
Мынчага кем де көрбөгөн.
Кыскылтым көк бийиктен
Күн де көрүп, көөрөгөн...

Чөлдин чекчил койоны
Чек учында келеле,
Арыбас бойы арыды,
Арыгы жолы астады.

Сүмелү жаан койонго
Сүрүжип Гэндэн једеле,
Кере-карыш кулактан
Кезе-быча кап алды.

Койчынын уулы Гэндэн
Койонды тирүге экелген.
Солун табыш түп-түрген
Сомондор сайын элбеген.

Мынайып жүгүрүк Гэндэннин
Магы кенете башталды.
Чыдаган сайын жаш эрдин
Чын чыйрагы кожулды.

II

Койчынын уулы Гэндэн
Жирме жашка жеткен.
Гобининг кышкы чөлинде
Кой кабырып жүрген.

Кызыл жалбыш ол чылап,
Чөлдин кызыл бөрүзи
Койдон койго бу чурап,
Кажап-тиштеп каныгат,
Карды канла кызартат.

Казыр анда туруш жок,
Эр-Гэндэнде мылтык жок.
Кандый үнле кыйгырган —
Койчы бойы да кайкаган!

Узун урук агашту
Удура жүгүрди бөрүге.
Чой бөрү де коркышту —
Чурап келди кижиге!

Тиштери онын тарсылдап,
Көстөри канду кызарат.
Гэндэн бөрүле такыжып,
Урукла улдайт, кыйыжат.

Кенете бөрү кызынып,
Кайра көрүп мантады.
Гэндэн дезе кыйгырып,
Кийнинен агашту жүгүрди.

Барып, барып жадала,
Бөрү кайра көр салат.
Келип жаткан Гэндэннен
Качып чөллө сундураат.

Ачынып калган Гэндэн
Арыырын билбей жүгүрет.
Чөлдин ичин бир эдип,
Чой бөрүле сүрүжет.

Бөрү кенете бурылып,
Гэндэнге удурат тап этти.

Казыр оозын ыржайтып,
Кажап ийерге мееркешти.

Гэндэн оны озолоп,
Бажына сокты урукла.
Бөрү кайра казалап,
Бура сокты капшай ла.

Кулактарын кызынып,
Куйругын айра ол минет.
Чөлдин кызыл бөрүзи
Чөлди төмөн чөйилтет.

Гобининг уулы Гэндэн
Коркорын чек ундыды.

Бөрү кийнинен мендеген,
Бөрүги жок учуртты.

Бөрүги жок барадат —
Бажынан жолой чачылган.
Төндөр, чөлдөр анданат,
Толкулар кептү айланат.

Кышкы боро соок салкын
Сынгырайт кулак кырында.
Гэндэн бойы су-салкын,
Бөрү десе — алдында...

Чөлдин кырмак карлары
Бут алдында буркурайт.
Ач бөрүнин качары
Алтамдар сайын там астайт!

Жажаган онын эр жажы
Жүк ле жирме, же чыйрак.
Буттары узун. Калыжы
Кулашталат — жаан, ыраак!

Качып бараткан таңмага
Катап ла Гэндэн једишти.
Узун урук «шыйт» мында —
Учазына јеектин келишти.

Отура бөрү ол түшти,
Онон айлана бир сокты.
Тиштери казыр карсылдайт,
Тили кызарып, калаңдайт.

Улчымардын оозына
Урукты суга эр салды.
Кажыган ла тоозына
Канду көбүк шуулады.

Тынып болбой жеек бөрү
Тулкус эдип жыгылды.
Гэндэн бойы торт бөрү —
Бөрүнинг үстине калыды!

Тизелеп, жерге жапазып,
Тургуза курын эр чечти.
Бөс курын ол ыртып,
Бөрүнинг оозын туй танды.

Онон опонунг төрт санын
Орой-чалый бек танды.
Эртезинде ле бу солун
Элбек жонго таркады.

— Тирү бөрүни Гэндэн
Тудуп кече экелген!..
— Тирү айуны да эртен
Тудар, байла, Гэндэн!..

Өскөн жеринен мындый мак
Өскө дө жерлерге угулды.
Улан-Баатырдан сыр манла
Москвага улалды.

Зоопарктар соныркап,
Самаралар бичип баштады.
Гобининг бөрүзин сурулап,
Гавана ла Париж жарышты.

Гобиге жеткен туристтер:
«Гэндэн кайда? — дешкилейт. —
Кайкалду монгол кайда,
Көрөргө турус!» — деп некейт.

Гэндэн туткан түйкүлөр,
Койондор ло бөрүлөр

Көп талада бар дешти.
Көрөргө дө меге келишти.

Сухумиде зоопаркта
Монгол түлкү мен көрдим.
Кызыл-жалбыш күлүкти
Кыйыжы жоктон таныдым.

Гоби чөлдин бөрүзин
(Кайкабазын — кайказын!)
Сингапурда зоосадта
Соныркап, база кайкадым!..

Гэндэн деген ол эрди
Кенете эске алындым.
Тура калбас монголло
Туштагандый турадым.

Жаңгыс сөслө айткажын,
Жазап сананып келгежин,
Гэндэн Гоби талада —
Канатту магы ыраакта!

III

Койчынын уулы Гэндэн
Одус јашка јеткен.
Јүгүрүк бүткен монголды
Јүрүмнин магы јүүлтпеди.

Телекейлик спорттын
Маргаанына турушпайт.
Улан-Баатыр городто
Улус ого туштабайт.

Кезер кептү кижн
Кеен чөлин чачпаган.

Кой кабырыш — төс ижи
Кожо эмдиге арт калган.

Гобининг конгыр салкыны
Күлер жүзин эркелейт.
Койдын-малдын салымы
Жүрегин онын ээлейт.

Гэндэнге кажы ла кураган
Кеен кожончы кучкаштый.
Бозу, кулун, ботого
Бойынын жаш тужындый.

Гоби чөлди бүркеген
Кажы ла кумак Гэндэннинг.
Кумактан өзүп кееркеген
Кажы ла чечек Гэндэннинг.

Онын учун Гэндэн
Орчыланг керип барбай жат.
Жаштан ала сүүген
Жеринде жажына ол артат.

...Кандый да төнгө отуруп,
Карузып көрөт койлорго.
Сүүнет жаскы одорго,
Сүүнет жайым болорго.

Ыраак, ыраак, ыраакта
Жол чөйилип барадат.
Машиналар өткөндө,
Боро тоозын анданат.

Бороргон жолло ол барза,
Бойына көпти ачар эди.
Кезик арада сананза,
Кедип те калгадый ол эди.

Оскө жүрүм ыраакта
Гэндэнди «Кел!» — деп алдырат.
Же койлоры жанында
Жылдыстар чылап агарат.

Монгол жер — төрөл жер
Төжинде костый кызарат.
Кородоп, тонгуп, аштап жүрөп —
Костонг Гэндэн от салат.

Транзисторын иштедип,
Тындап койчы отурат.
Телекейди эбиртип,
Тегиндү эмес сананат.

Монголдын жыкпык көстөри
Ўренген көрүп ыраада.
Онын айткан сөстөрүн
Орчылан угат тоомжыда.

Гобиде чыккан жаш монгол
Өскө тилдер эм билер.
Орустап сура — сеге ол
Орустап каруу жетирер.

Араттар ийген элчилик
Ак-жарыкта эмди бар.
Ал-санаабыс — энчилик,
Атомду ороондор, тындагар!..

«Орооныс бистин бүгүн
Социализм төзөп жат.
Жүрөктерде жаңы күн,
Жылдын ла жүрүмис жаранат».

Транзисторын иштедип,
Тындап Гэндэн сананат.

Орчылангды эбиртип,
Ойгор кептү отурат.

Космос кууп учуштан
Кой күдери уян ба?..
Улу жаан спорттон
Уй саары уят па?..

Телефондор төнгөштөри
Жерди өдүп барадат.
Гобининг тирү төнгдөри
Койчынын көксин сыстадат.

Чөл мүркүди бийикте
Чөлөө, жайым талбынат.
Көлөткөзи бу жерде
Күн алдыла айланат.

«Күчтү мүркүт жажына
Кейде жүрүп болор бо? —
Жемиди жерде болордо,
Жерин таштап барар ба?..»

Гэндэн Гоби чөлинин
Табылбас суузын таап ичкен.
Тородон, кара өлүмнөн
Кайран жери кичееген.

Гэндэн төө, жылкы саап,
Кезерлик кымыс ачиткан.
Гоби чөлдө ол суузап,
Койды саап, сүт ичкен...

Жок, Гэндэннин ырызы
Качан да болзо, мында!
Магы мынан башталды.
Кижи деп мында адалды!

IV

Араттын уулы Гэндэн
Одус јашка јеткен.
Баатыр бүткен Гэндэн
База ла кайкал көргүскен!

Баштапкы майдын байрамы —
Бастыра Гоби сүүнчиде.
Эрјине аттар јарыжы —
Эн ле јаан јилбүде.

Кажы ла сомон јарышка
Калапту аттар тургускан.
Калык сүүген маргаанга
Гэндэн јойу турушкан.

— Атты канайып јенгетен?! —
Аланзып улус айдышкан.
— Акыр, ујал, Гэндэн! —
Аланзып улус каткырган...

— Канча беристе јарыжар? —
Јол узуну јарталат.
— Јензем, аргымак сыйлагар! —
Гэндэн омок каткырат.

— Ат јакшызын аларын! —
Араттар сүүнет, јөмөжөт, —
Артып калзан, кайдарын? —
Аланзып, ойто шүүжет.

Кажы ла сомонго ол тушта
Бир бөрүден сыйлаарым!
Акалап чыksam ол јарышта,
Атты талдап аларым!

— Тирү бөрүн керек жок! —
Тиркиреп чыгат каткы. —
Јендиртсен, сеге јаныс јол —
Сомонынды солы!..

Гәндән удура кокырлайт,
Кожуп, мынайда куучындайт:
— Сомонымды солыбаска,
Согоон до боло берейин.
Јарышта јада калбаска,
Јалкын болуп күйейин!..

Араттар — антыгарлу најылар,
Айдаын деген сөзим бар:
— Он беш беристе јерге
Јарыжарга јарлагар!

— Он беш беристе? Ол узак!
Онон-мынан айдыжат. —
Он колдон тудужак,
Он болзын! — деп такыжат.

— Јарайт, кару нөкөрлөр! —
Гәндән мында јөпсинет.
Јалан болгон алаканын
Јайа тудуп, кол сунат...

Мынайып маргаан башталды
Майдын ырысту күнинде.
Аксагалдар башкарды,
Артканы улу јилбүде.

Үч сомоннон талдаган
Үч жүгүрүк атла
Јарыжарга умзанган —
Кезер турат байгада!

Ак чамчалу јиит монгол
Кара атка миниптир.
Кара ады токтобой,
Күн алдында килтирейт.

Ак атту омок уул
Кызыл чамча кийиптир.
Ай билдирлү ак ады
Амыр турбай, бийелейт.

Көк чамчазы кылбырап,
Јеерен атту уул келди.
Ончозын, байла, акалап,
Ол јенерге иженди...

Гөндөннинг сур көстөри
Кажы ла атты сыймадайт.
Гобининг јаскы чөлдөри
Тындабай тымык сынтырайт.

Гөндөн кызыл майкалу,
Кыскачак кызыл штанду...
Кара чачы суркурайт,
Карузып салкын сыймалайт.

Он беристе ыраакты
Канайып ол өткөй не?
Јарышка келген аттарды
Јаба једип болгой не?..

Кызыл будын курч таштар
Кыйып, айса, аксадар?
Јарышта чыйрак бу аттар
Јолой јыга табарар?..

Гөндөннинг сырты јаан, элбек —
Гобининг конгыр чөлдөри.

Җолы-буды узун, бек, —
Җоо карагай кебери...

Җе ат — качан да ол ат,
Җижиге болзо, ол канат,
Җәндән — жүгүрүк бүткен эр,
Җе атты канайып ол јенер?..

Җолмылтыктын табыжы
Җобини кенете чочытты.
Аттардын, кижинин јарыжы
Айдары јоктон башталды.

Туйгактардын тибирти
Тындандырды эән чөлдi.
Тоозын-тобрак көбүрди,
Туманду ыш чөйилди...

Җара аттын сыртында
Ак чамча кажайат.
Мааны чылап, ак атта
Җызыл чамча кылбырайт.

Җеерен аттын алдынан
Чедирген-оттор чагылат.
Јаан тегери, јаскы јер
Јангыс болуп биригет.
Җәндән деген капшуун эр
Јүгүрет, жүгүрет, жүгүрет...

Јал-куйругы аттардын
Јалбыш кептү јайылат,
Җүлүк бүткен Җәндәннин
Җүчине күч кожулат,

Җобинин јайым салкыны
Җанады боло бергендий.

Сайгак деп аннын сыр-мангы
Будына саптала бергендий...

Гэндэннин жалкын буттары
Јерге тийип, бир тийбейт.
Монголдын калапту аттары
Ман бажында тибирейт.

Јеерен атка једеле,
Јанынан өтти эр Гэндэн!
Көрүп мыны ийеле,
Уулчак адын мендеткен.

Јарыштын јаражын сүүген
Араттар јолдо тургулайт.
— Гэндэн, жүгүрүк Гэндэн! —
Кыйгыга үндер тунгулайт.

Кара аттын казазы
Канайып та арайлайт.
Ак аргымак аргазы
Ажынып, оны акалайт.

Кезекке кезем мантайтан
Кара айгыр арыды.
Чыбыкка канай чыдайтан —
Чыгара јолдон калыды.

...Койонды туткан Гэндэн,
Коокойды јенген Гэндэн
Көс једер ыраактан
Көзин албайт ак аттан.

— Гэндэн, куруй, Гэндэн! — деп,
Гобиде кыйгы чөйилет.
— Ак атты акала! — деп,
Алкыштар чөлгө чөнүлет.

Эр Гэндэннинг буттары
Элестелет кейде.
Ак аттын мантаары
Алысталат — кенете!..

Араттын уулы чырмайат,
Арткан күчтен жүгүрет.
Ачу тери көстөргө
Агып түжүп, эм кирет.

Тегиндү эмес маргааннын
Токтойтон јери кыскарат.
Чыйрак атта уулчактын
Чамчазы жуукта кызарат.

— Гэндэн, кайттын, Гэндэн? —
деп,

Кызыдат кулакты кыйгылар.
— Койонды сен тутпаган! —
Коронду угулат каткылар.

— Бөрүни јенген эр болзон,
Бөкөн эмди кайда?..
— Мөрөйди бүгүн ойнотсон,
Монгол эмезин айса?!

Төрөл чөлдин салкыны
Төжине серүүн табарат.
Канатту куштын салымы
Канына катап камдалат.

Јаан тенгери, јаскы чөл
Јангыс болуп биригет.
Гэндэн, јен, айса өл! —
Калганчы тынышла жүгүрет.

Байганын учы там жууктайт,
Бастыра аймак бут башта.

Ак эрјине тынг јуутпайт,
Азыйгы бойы алдында!

Је ак шуургандый эрјине
Арыды ошкош — јыгылды.
Гэндэн деген эр десе
Коштойыла сурт этти!

— Куруй, куруй, Гэндэн! — деп,
Кыйгы-кышкы томылат.

— Јүгүрүк эр, монгол! — деп,
Јүзине онын суу чачат.

Кымыс ого ичирет,
Кыйгырыжат, көдүрет:

— Куруй, куруй, монгол!
Куруй, куруй, Гэндэн!
Койонды јаба сен јеткен!
Коокойды тудуп экелген!
Калганчыда эр Гэндэн,
Канатту атты бу јенген!..

Куруй, куруй, куруй,
Гоби чөлдө өскөн эр,
Јендиртпести јен јүргей,
Јетирбеске јет јүргей.
Јеристе бүткен бу кезер!..
Куруй, куруй, оп-куруй,
Куруй, куруй, оп-куруй!

* * *

Бу мынчага јетире
Гэндэндий монгол болбогон.
Ак-јарыктан бедре,
Азыйда андый кем болгон?..

Јуулажарга каныркап,
Јуубаган эди кал-черү.

Калык-јонго кааныркап,
Каан болбогон јеткерлү.

Јирмезинчи темир чак
Јимире, бедре, чайкал!
Јылдыска, айга бис учаак,
Је кижі качан да кайкал!..

Гоби чөлдин койчызы
Колына мылтык албаган.
Амыр иштин јалчызы
Ару күүннен аспаган.

Ғойон ошкош ол чекчил,
Је жүгүрерге — ол јеткер!
Коркыбас, күчтү, ол эпчил —
Эрди эмди кем јенер?..

Монгол тенери алдында
Көп лө болгон кайкалдар.
Алыс чөлдөр арада
Айса јаныдан мак чыгар?..

Јирмезинчи бу чактың
Кажы ла күни кайкалду.
Кижилик ле уулчактын
Салымы өйдөң камаанду.

Араттын уулы чөлдөрдөң
Айрылбас деп кем айткан?
Гэндэнди эртен јенетен
Эр келбес деп кем тапкан?..

Монгол — јайым орооннын
Маанызы јетти космоско.
Гуррагча — јангы баатырдын
Куркуны табарды јылдыска.

— Монгол — космоско учкан! —
Монгол ороон байрамда. —
Канатту кезер табылган,
Гэндэннинг магы эм кайда?..

— Монголдор магын Гуррагча
Телекей үстине көдүрген!
Менийи дезе, — Гобиде, —
Күйүнбей, сүүнген Гэндэн. —
Гобиде меге жакшы! — деп,
Кокырлаган, каткырган. —
Космос көстөп жүгүрзем,
Койлорды кем кабыртан?..

Спортчы болуп мен барзам,
Бөрүни кемеер тудатан?!

* * *

Туужым менин аксагдап,
Тура түжүп, аланзып,
Жүгүрген монгол чөлдөрлө.
Гэндэнди жаба једер деп
Јарышкан эди өйлөрлө.

Је бу телекей үстинде,
Бу тенгери түбинде
Кижиден бийик не бар?..
Гэндэнге кереес сөзиме
Келижер сөсти кош салгар!

1983—1984. *Какай ла чыч-
кан жылдар, кышкы куран ла
чаган айлар.*

БАЖАЛЫКТАР

Кыскарта бойым керегинде	5
------------------------------------	---

АЙЛЫМДА

Жаскы чечектер — кўски жылдыстар	11
Бойымнын сўр-кеберим	12
Ай салтарлу алтай жылдардын жылчызы	13
Ай салтарлу он эки алтай жылдын жылчызы	21
Мен капшыйа карып каларым	35
Менин городым	—
Кижининг кин балазы	37
Алтайдын журукту таштары	38
Турналар кыйгызы өскөн жеримде угулбайт	39
Жака жеристе жаңы ой	40
Эки салым	41
«Бир кезикте мен...»	42
«Фейербах кем ол ондый?..»	43
Айга көрөт агын суу	44
«Эскидеги сөзимнен...»	45
Өскө кан	—
Кызыл тыттар	46
Жебренте бис көк түрктөр болгоныс	47
Таштап ийген журттар	48
«Жабызак турамнын үстине...»	49
Кеткин куштар	—
Айланып келдим жериме	—
Мустай Каримнен	50

Жерлештердин бирүзи	50
Торын, Торын, эжик ач	51
Эки анчынын модорлошконы	52
Эжер кастар	53
Кенете	—
Кара темдектү ак кучкаш	55
«Жок, жаңы ла мен сестим...»	56
«Түндеги куулардын учужын угарыс...»	57
«Жас катап ла менин алдыма»	58
«Кенете чокту чолмонго көрөлө»	59
«Жалтырт эткен самолетко көрөлө»	—
«Таң алдында кучкаштар ойноордо»	60
Роза деп чечек	61
Сүүш дегени не?	62
Баштапкы сүүш	63
Сенин көстөрүн	64
Күски жалбрактар	—
Кара-туйук кабакту	65
Ай-ай-ай!	66
Жайгы күн алдында	67
Эненин жүреги керегинде эрикчелдин ле сүүштин	
жирме кожоңы	68
Чындык поэт — атка түңей	80
Килегени — кинчек	—
Мөштин үлүш бүрлери	—
Өзүп келген чечектер	81
Тужагын чечкен аттарым	—
Көс ачкалак күчүктөр	—
Уурт суу	82
Узбек күү	83
Алайдын базарында	85
Өлгөн кийинде экинчи жүрүм жүрөр эң күч ээжи	
керегинде үлгөр	87
Кереес сөс	88
Коркынчак койон (басня)	90
Кару ийнизи Трифон Васильевич Санаанын чык-	
кан күнинде онын агазы Арсентий Васильевич	
Санаанын айткан сөзи	92
Кижинин ады	95
Калганчы аракычынын карганып айдырган сөзи	97
Бу бичикти бичибегем жагыскан	99

А К Ы Р Л Е Р

Менин үлгерим — ак самолет	102
Бертольт Брехттин сүүнчилери (көчүриш)	103
Оорып жадала, сүүнчилер тоологоны (Бертольт Брехтке келиштире)	104
Канайып мен Москвада Кызыл тепсенди бедреге- ним керегинде куучын	106
«Нөкөрлөрүм менин өлгүлөйт»	108
Лениннин оромдору	—
Армакчы	110
Алтай кыс ла фестиваль	111
Үспекчи	114
Кутус сүүш	—
Түндеги үкү	115
Кулун	116
Арбуз кезеримде	117
Жаңы чыккан бозу	118
Жаңы ла чыккан жаш бала	—
Бала	119
Карган эне	120
Балдарымнын энези	—
Ортон уулымнын журугуна	121
Уулдары	122
Тонкош ажып ойнооры	123
Өй кызы	124
«Менин тамырларым»	126
«Бычак кату болзын десе»	—
Саң башка кижы	127
Жаскы көк	128
Кумдус ошкош жипт тушта	129
Аңчы	131
Күс келерде	132
Эрин сагал	—
Поэт, түлөйлөр ле тилжоктор	133
Сөстөр	135
«Кижилик керегинде кижы»	136
«Эртедеги үйеден»	137
Коркок	138
«Кажы ла жолой жолуккан кижы...»	139
Эжинип чек билбезим	140
«Тудунарга бу талайда»	141
Мен өлүп калзам	—
Сайгакчылар	143
Менин жылдызым	144

«Јаңгыы ачарга канайтса јакшы?» . . .	145
Унчукпаска үренедим	—
Кандый да санг башка көстөр	146
Кайрылыктын чибичектери	—
Кыш	148
Кышкы талай	—
Тийин	149
Ўредү	—
Ундылыштын салкынын угуп	150
Кайрылыкка баргамда	—
Сөөктөрдө эткен күүкке	151
Серемји	—
Нени де көксимде сезедим	152
Акула	153
Ачынчылу кокыр	—
Кечегизинин кийнинде	155
Бис бир салымду	156
Бир келиннин чачы	—
«Карыганча јүр јадым»	157
«Түженедим мен Манитовты»	160

АЛТАЙ ТУУЛАРДЫҢ ТУУЈЫЛАРЫ

Төрөл таштардын јажыттары	162
Кара күчүк, карган Атраш ла мен	190
Сары Јигей (чөрчөк-туујы)	197
Карана (поэма-очерк)	225

АЙЫЛДАП ЈҮРГЕН ОРООНДОРДО

Баштапкы тушташ	242
Коркыдым	243
Эртен тура тенгисте	244
Тенгис бойынын табыла јүзет	245
Эки ай	—
Чайкалар чакпындар үстинде	247
Чаазын турналар	248
Јаштымуга табарткан јопондор	249
Јопон белге	—
Үч кижик-кийик	251
Јопондор неден коркыгылайт	252
Јопон јас	254

Јопон кыстың кожонѳ		255
Фудзи ыраактан		256
Јада калган кийиндеги мак (коқыр)		258
«Сакэ» деп Јопон аракы керегинде кеп сөс		259
Нагасакинин уулчактары		260
Нагасакиде болгон кийинде менин жүрегимнин кыйгызы		263
Түндеги тенгистеги санаалар		265
Јажаган јаш		266
Јопондор чылап, јангы јылды јериме јанып келеле, мен уткыйдым		267
Түндеги Сингапур		268
Сингапурдын попугай-өткөнчизи		270
Вьетнамнын балдары		272
Вьетнамнын сурастары		274
Монгол чөлдөрдө		277
Концерт		278
Эмдикчил араттын кийинен		279
Улан-Баатыр јаар јарлу монгол бичиичи Сөнгѳн		280
Эрдэнеге ийген кышкы самара		283
Поэт Долгорын Нямаа Горно-Алтайскта		285
Ырыска кычыру (монгол алкыш)		285
Јүгүрүк монгол (Гоби чөлдин туујызы)		287

УКАЧИН Борис Укачинович

Весенние цветы — осенние звезды

СТИХИ И ПОЭМЫ

На алтайском языке

Рецензенты П. Самык и Т. Шинжин

Редактор З. Шинжина

Художественный редактор В. Ортогулова.

Технический редактор Е. Манышева.

Корректор Л. Патагашева.

Сдано в набор 17.12.85. Подписано к печати 11.02.86. АН 14080. Формат 70х90^{1/32}.

Бумага тип. № 2. Гарнитура школьная. Высокая печать. Усл. п. л. 11,25. Уч.-изд. л. 11,86.

Тираж 2000 экз. Заказ 4106. Цена 1 р. 35 к.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 659700. г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

КҮНДҮЛҮ КЫЧЫРААЧЫЛАР!

Алтайдын бичиктер чыгарар издательствозынын Туулу Алтайдагы бөлүги «Кадыннын сурламазы» деп бичик-кассета чыгарды. Ого канчын јиит ту-жында јада калган јаан јайалталу поэт Владимир Бабрашевтин «Бир кыш», јиит поэт Буучай Бурмаловтын «Маа-ным менин чанкыр тегери» ле Сергей Манитовтын јуунын өйлөрине, бүгүн-ги жүрүмге, кижинин акту бойынын кү-үн-санааларына учурлалган үлгерлери-нин «Өйлөрдin табыжы» деп јуунтыла-ры кирген.

Јуунтыларды Е. Ортоңулова јурап жазаган.

1 салк. 35 акча